

1459913
Мухомов
Косівський
МИХАЙЛО КОЦЮБІНСЬКИЙ.

ПО ЛЮДСЬКОМУ.

Оповідання з бесарабського життя.

НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
зарєєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові,
1900.

668637

26 II 1937

54257

1459.913

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарського.

ПО ЛЮДСЬКОМУ.

Весняний вітер стиха віяв над виноградниками і охолоджував загарітих працею робітників. Вохка земля мліла в гарячому золоті соняшного проміння, вільна від тіней і холодків. Голі дерева немов курились сизо-зеленим димом, щось наче мрія про розкішну літню одіж обгорнуло їх сповнені соком віти. Скрізь було так багато світла й радості, так виразно відчував ся трепітний віддих оновленої землі, повітре було таке п'яне й повне щебетаня, що мимохіть бажалось руху, крику, реготу...

То-ж на роботі було весело. Ці кілька десятків робітників, що прийшли здалека на чужинну заробляти щоденний хліб, немов забули на всі свої турботи під впливом весняної днини і так саме щире нищили чужу працю, як дбали за власну. Навряд хто з них думав, гупаючи важкою трамбовкою по зрубаному і засипаному землею винограднику, про хазяїна знищеного саду. Що їм той молдуван і та філюксер! То не їх діло, вони заробляють.

Над виноградником стояв гомін. Здебільшого земляки — вони завжди мали теми до

розмов. Вони згадували своє село, своїх людей, наче тільки вчора з ними бачились — і часто якийсь рух, або одно слово, не зрозуміле чужому, викликало цілий рій загадок і невпинний регіт.

Сонце припікало. То той, то другий, гупнувши трамбовкою, підносив білий рукав до засмаженого обличчя і обтирав упріле чоло, розпростовуючи зігнуту спину. Цей хвилевий антракт в роботі був таким природним, таким конечним, що я мимохіть звернув увагу на робітника, який ні разу не покористувався ним.

Цей робітник давно вже цікавив мене. Він одрізнявся од других своєю незвичайною працьовитістю, якоюсь завзятістю в роботі; він запекло викидав із себе силу, як щось непотрібне й вороже. Його просто одривали від роботи на обід або спочинок, він завжди останнім і з видимою неохотою кидав її. Мовчазний і похмурий, з блідим нервовим обличчям, він рідко коли підводив очі — чорні, з лиховістним вогником. Я звик його бачити у всяку погоду в куцій чугайнці, в рудій шапці на копиці чорного волосся і з коротенькою люлькою в зубах, з якої він раз-у-раз пахкав, випускаючи струмок синього диму. Я знав, що його звуть Карпом, що він добрий робітник — і більш нічого. Розмовити з ним міні не вдавалося.

Я підійшов до Максима. Цей був цілком протилежна натура. Високий і білявий, вимуштрований у військовій службі, од котрої лишилися у нього лише зручність в рухах та бржава постаті — він був весь порив і одвертість.

— Ви добре знаєте Карпа? поспитав я.

— А тож... Ми з їм з одного села, з одного кутка, сусіди навіть... Тільки ліса й ділить наші дворища.

— Чи він з роду такий працюватий та мовчазний?

Максим осьміхнувся.

— Та... він трудяга парубок був... звісно не такий, як тепер, коли його напало...

— Як напало? Що напало? зацікавився я. Розкажіть, Максиме.

Максим спалахнув: румянець заляв його обличчя, і білі вуси стали немов молодшими.

— Багато розказувати... запнувся він і зараз таки почав:

— Він, бачите, письменний, грамоту знає, книжку читає... Ще парубком усе було до вчителя ходить. А вчитель наш розумний пан був, не гордий, та щось прощепився — і загнали його кудись од нас далеко. Так ото чи в неділю, чи в свята — Карпо вже й сидить в учителя на бесіді. Парубки на вечірниці збираються, кличуть його до дівчат, не хоче.

— Що я, каже, почую там розумного? Чого навчуся? Дурниці — і більш нічого...

— Чи не в ченці, часом, гадаєш постригатися? жартують було.

— У ченці я не піду, а худобиною нетямущою вік звікувати не бажаю...

Хлопці й налають його, що він наче худобиною їх нарікає, а він нічого, знов до учителя в гості...

Ми з Карпом товаришували, звісно -- зросли у купі — разом і горобців дерли, і товар пасли, разом і парубочили. Оце в неділю збираюся, було, на музики, підійду до ліси й гукаю Карпа, щоб охотніше було поміж челядю.

А він висунеть ся з хати тай тягне мене у садок.

— Ходім, каже, до мене, я тобі краще розкажу щось...

Не хочеть ся часом, та так же просить, так просить... Посідаємо в холодку — і почне він говорити, почне оповідати — про що вже він міні не розкаже! І як люде по чужих землях живуть — і де які звірі водять ся, і що в середині у людини робить ся, яке серце, з чого кров і як вона по жилах біжить... Говорить, а очі в нього так і блищать, мов жарини. А часом зіб'єть ся, запутаєть ся:

— Ні, каже, не так, піду спитаю в учителя.

Не довго й ходив; поїхав учитель. Засмутив ся Карпо, не їсть, не пє, як ніч ходить. Глузують наші, на сьміх його беруть:

— Що ти — батька рідного поховав, чи тобі коняка здохла, що мов неприкаяний тиняєш ся, од вітру валиш ся...

— Батька! Що міні рідний батько: пустив на сьвіт темним, як табаку в розі, тай звікуй отак, а цей міні очі одкрив, сьвіт міні тепер не той став, одмінив ся наче... Тільки не встиг ще про все дізнати ся, одно горе...

— А ти-б до нашої вчительки, вона-б тебе довчила... рають хлопці та моргають оден на одного, бо знають, що нова вчителька така, що й кочергою вижене зі школи, коли до неї за чим удаш ся.

Почав Карпо з нудьги до мене вчащати. Нема вже йому учителя — то він до мене на розвагу тай вливає журбу свою.

— Дивлюсь я, каже, на жите наше, і аж страх мене огортає. Цілий вік у ярмі, мов ху-

добина яка, кожен норовить тебе запрягти та ще й поганяє... А що з того маємо? Ні спочинку, ні страви людської: куліш та борщ нісчимний.. В хатах тісно, поросята та телята у купі з дітьми змнують, грязь, дихати нічим, нездорово... А ми-ж люде, не свині у хліву.

Сьмішно міні з Карпа:

— Хіба-ж ти досі не бачив сього, адже ти зріс отут разом з нами усіма.

— Бачив я, та мов не бачив, а тепер міні розвиднілось, полуда з очий спала...

Тай почне розказувать, як живуть люде по чужих краях, не знаю, чи правда тому, що в книжках пишуть.

— А ми що? Живемо, як кроті: риемось у землі — і байдуже нам, що сьвітить сонце.

Отак нудив ся парубок з рік, а далі втихомирив ся трохи, оженив ся... Ну, як очоловічив ся вже, тоді, звісно, не до книжок і не до думок. Достатки не великі, цілий день у роботі... Дитина знайшла ся. Став він як і люде, забув за своє. Тільки часом, коли щось дуже дошкулить йому, от як випає людський присудили панові, або як урядник голову побив мому братови — він було даєть ся в громаді:

— Ех ви, заморені, захарчовані... Куди вам заступити ся за громаду, коли у вас в жилах юшка з картоплі...

Не скажу вам, що з ним було тоді, як мене у москалі взято. Чотири роки одбув, повернув ся до дому — чую новина. Карпова тітка померла, десь у городі служила, стара дівка, самотня — і записала Карпові двісті рублів. Ого! думаю собі. Тепер мій сусідонько забагатів, піду одвідаю його — чи живий-здоровий. Ще йно я на сінешний поріг, а вже

з хати шибнуло на мене духом печеного м'яса, мов на Великдень... Ввійшов у хату: в печі горить, молодиця щось присмажує, а за столом сидить червоний, аж піт з його капле, Карпо і уминає страву. Зрадів — та так з масними устами й поліз цілувати ся. Посідали ми. Дивлюсь, на столі повно полумисків і з печеним і з вареним, а долі кістки валяють ся.

— Ну, як же тебе Бог милує? Чув я, що тобі пощастило. Аж тепер хазяїном станеш...

— Та спасибі Богові й тітці покійній — хоч трохи оддишу та поживу по людському...

— Воли собі купиш, або десятину поля.

— Воли! Що мінї з волів? Я сам досі був як віл у плузї. Ні, годї... Тепер я поновлю свою кров, наберусь сили. Он у Німеччинї або в Англії робочий чоловік кожен день їсть мясо. Того він і сміливий, і розумний, людиною нарікаєть ся. В йому кров грає... А ми що?... Жінко, давай що там насмажила...

Молодиця поставила печеню.

Частують мене. Карпо трощить, аж сопе.

— І не хочеть ся вже їсти, каже, а треба...

— Та не їж, коли не хочеш.

— Ба! А памятаєш, як урядник розбив голову твому Іванові?

— Памятаю.

— І як я скочив рятувати Івана?

— Ну?

— І як на мене гримнув тоді урядник!

— Ну!

— А я-ж що? Хіба не злякав ся? Ні? От тим то й ба!...

Дзвонять по селу: здурів Карпо тай здурів. Люде йдуть у поле орати, а він до попа, та не так до попа, як до попової куховарки

дізнати ся, що вона батюшці варить. Баба Яличка хвалить ся: двічі, каже, на тиж-день глечика йому скидаю: жере без пам'яті, воно йому з незвички й вадить.

Минуло отак зо два тижні. Не бачу я щось Карпа тай не бачу. Наші ниви сумежні: орю я свою й дивно міні, що Карпова стоїть обломом, не орана. Що воно за знак? Чи не хорий часом. Треба-б одвідати. Та повертаючи з поля й зустрівсь із ним.

Схуд, поживк, очі позападали, а сам не веселий.

— Що, питаю, підновив кров свою трохи?

— Та підновляю. Зразу не можна. Ти думавш — легко воно нашому братові? Нема в кого ради засягти. Питав у попаді, що вона дає попові: локшину з яблуками, каже, любить мій батюшка. Зварила міні жінка тої локшини — солодке, нудне, з душі верне, а їм, нічого не вдієш. Часом так погано, що й на світ не дивив ся-б, а часом чую, як кров у мині грає, сьміливість у собі почуваю, так, здасть ся, орлом би й полинув. От тільки не відаю — що користніш для здоров'я: пиво чи чай? Порай, Максиме, ти-ж у москалях був, світа бачив, чув може.

А міні і сьміх і досадно: не витримав я — кажу йому:

— Чор'зна чим ти клопочеш свою голову, Карпе. Може там німці — чи про кого розказуєш і живуть по людському, а нам воно не личить...

— Через віщо-ж? Хіба ми не люде!

— Люде, та не такі...

— А які-ж?

— Мужики...

— Ну, так що?

— А те, що не для нас усі тії витребеньки.

Глянув на мене Карпо так гостро, крутнув головою, мов бичок, що його муха тне, та так з докором:

— Оце й ти проти мене?... І ти може скажеш, що Карпо дурний, гроші переводить замість того, щоб купити яку хвостяку або свиняку на хазяйство.

— А скажу...

— Ну, не сподівався я од тебе, Максиме, почути таке слово... не сподівався ся... Прощай, коли так...

Крутнувся — і пішов.

— Пожди, гукаю за ним — не сердься бо...

І не озирнувся.

— Прощавай, одгукує. Ех, шкода, нема вчителя!

Не хочеш говорити — вольному воля...

Сумує Карпо. Міні зі свого обійстя видно, що у нього в дворі робить ся... Ходить він по подвір'ю, никає, то в садок подаєть ся, постоїть під деревом і знов на двір, немов учорайшого дня шукає... До роботи не береть ся, до мене не навідуєть ся... Жаль міні його — товариші, в купі зросли, а тепер немов посварили ся. Свій своєму — тиць солому... Піду до нього в неділю, мислю, нема чого бурмоситись...

Довелось ранійше. Тесав вісь — та якось і вищербив сокиру, треба в Карпа позичати. Вступив я у сїви, а хатні двері не причинені, міні й чути, як Карпо вигукує:

— Розщібай пазуху!... Ану — чи влучу!... Що воно таке, думаю собі: чи йти, чи не йти?

Та вже якось одхилив двері і бачу: молодиця сидить на лаві під вікном, розцібула пазуху, аж перса видко, ще й руками її притримує, а Карпо лежить на постелі і влучає жінці в пазуху цукерками. Кахикнув я.

— А, це ти, Максиме, зрадів Карпо: заходь, заходь... Ми тут з жінкою ласощами забавляємося, цукерки їмо. Вони, бач, з цукру, а цукор потрібний для тіла, він його нагріває, як дрова піч і підживляє... На, їж і ти...

Сів я, гомонімо. Карпо нічого, наче забув нашу останню розмову. Тільки помічаю я, що він щось мулить ся. Говорить він, говорить, та все звертає на тії цукерки.

— Я, каже, жінки не неволю роботою. Хай оддише... Вона не худобина, не каторжна яка, щоб цілий вік свій працювати... Треба-ж їй спочити, треба й розважитись чим. Людині по людському слід жити...

— А якже, а якже, підтакую, що-б не гнівити вже його.

Коли це враз: бом, бом, бом... Я аж жажнув ся.

— Та то дзигари, сьмієть ся Карпо; капосний жид продав міні попсовані: показує два, а б'є тринадцять. — Ходи но, я тобі ще щось покажу...

Та взяв мене за руку, підвів до стіни і показує якусь дощечку.

— Що-ж воно таке?

— Термометром називаєть ся, каже. Подивись — і знатимеш, скільки тепла в хаті... А винесеш зимою на двір — показує холод.

Чудасія!

— На що-ж він тобі?

— Як на що? Треба ж знати, чи доволі тепла, чи здорово людині в хаті, чи не здорово...

Ну, думаю собі, це вже ти свої почав. Піду краще вісь кінчати. Позичив сокиру тай з хати.

Коли так над вечір — майструю я ще коло стодоли — чую — у Карповому дворі сварка. Щось так здорово басом ласть ся — і голос по знаку. Прислухаюсь — яж то тесть Карпів, жінчин батько. За що вони завели ся, думаю собі, тай приступив ся до ліси.

— Оддай міні ті гроші, що ще не проциндрив, кричить тесть, я їх заховаю, поки не прочумаєш ся...

— Яке вам діло до мого життя й до моїх грошей — не ви міні їх дали, сердить ся Карпо.

— Опамятай ся, Карпе... Що ти вигадав, по панському схотів жити, кров свою одмінити. Чи ти сповна розуму? Гей, накласти-б тобі на бідність, щоб знав, як переводити важкою працею загароване добро...

— Не по панському. раз вам сказав, а по людському. Ну, та що з вами балакати.. Однаково, як з отим кілком...

— Що, що ти міні сказав?

— Те, що чули.

— Та-ак?

— А так.

— Ну, то бувай здоров, небоже...

— Щасливо...

Розсердив ся старий, гримнув дверима, пішов.

А Карпо і собі надув ся, мов индик:

— Іди, каже, під три чорти, обрид.

Овва, думаю: розбили глек, а воно не добре, бо тесть таки частенько запомогає Карпа. Прийде колись коза до воза.

Минула осінь. Зима в нас того року стала зразу, рівна, сніжна. А у селі не забувають Карпа, усе його ймення мелеться й шеретується. Одні кажуть, що він уже проїв ті гроші, що тітка одписала, а другі присягають, що в нього чимало ще лишилося. Усе, кажуть, возить щось з міста загорнене папером... Та й коня сторгував у Іванівського попа, ще й не аби якого, а за сто карбованців. Пів сотні оддав уже, а пів сотні позичає у нашого таки чоловіка, багатенького хазяїна. Бач, думаю, і не похваливсь, дарма що товариш й сусіда... Коли це справді приводить коня. Кінь гарний, расовий, басує, що й не вдержити, сказано огер. Хвалитьсь Карпо, радий такий:

— Правда, каже, дешево купив?

— Воно то не дорого — так иньший за ті гроші пару купить...

— Е, я люблю хоч не багато, дак гарного.

Того-ж таки дня запряг він буланого в санчата і повіз жінку катати ся. Зглядають ся люде, усе село дивує з нового багатира.

На другий день зайшов я за чимсь до Карпа — не застаю, сама їю молодиця.

— Нема, каже, мого в дома: повіз Іванівському попові гроші за коня.

Тонко-ж ти прядеш, голубе, коли на позичені гроші такі коні купуєш. А проте — повіз, то повіз. Сам знаєш, що робиш... Міні байдуже.

Коли це в ночі, спимо ми, щось у вікно стук!...

Схопив ся я.

— Хто там?

— То я, Карпиха..

— Чого вам?

— Вийдіть на час...

— Ну, що там, питаю з порога.

— Ой, лишечко, біда: коня вкрадено, чоловіка привезли п'яного, без пам'яті, ще й гроші у нього витягли, п'ятьдесят рублів. Йдіть до нас, давайте яку раду.

— От тобі й маєш! думаю та скорійш на себе кожущанку і йду. Вступив у хату — лежить Карпо на лаві плазом, мов зарізаний кабан, і пальцем не ворухне, одно постогнує... Розхрістаний, розперезаний, без чобіт — гідко глянути... Коло нього сидить чоловік, таки з нашого села, що привіз його... А молодиця що не гляне на Карпа, то так і заголоєнь, аж тіпаєть ся, бідна.

— Що ти наробив, клятий... Пропали ми тепер на віки-вічні... Де ти гроші подів, ледащо, кажи, де!...

Та сіпає його, та торсає за плече. А він тільки липне очима тай мукне..

Звісно, людина непитуща, його і розібрало.

— Обшукайте його скрізь, раю, може де знайдете.

— Нема, каже, я вже скрізь оглянула, навіть устілки з чобіт повикидала, бодай його з пам'яті викинуло...

— Де-ж це він начастував ся?

Чоловік той і розказав: їхав він, каже, до Іванівського попа і вступив по дорозі до мальованої корчми, не знати за чим. А там пили якісь — хто їх розбере — чи воно панки, чи цигане... От він з ними і почав гро своє:

і як треба по людському жити, і чому неправда на світі повела ся... Добалакалися до того, що Карпо під стіл звалив ся... Бачу, каже, діло погане, вивів його з корчми — глип — аж нема коня. Ну, наробив я галасу... Сюди-туди, шукай вітра в полі... Тоді я його на свої сани й привіз...

— Давайте раду, благає Карпиха.

Стягли ми з Карпа свиту, уклали на постіль — хай проспить ся, а самі на коний тай майнули на розвідки.

Повернули аж на другий день, з полудня вже було, ні з чим, звісно.

Тільки я в хату — суне Карпо до нас, а сам схуд, счорнів, як з хреста знятий.

— Еге, кажу, отак наші по людському живуть...

Глянув він на мене — та так жалібно, аж за серце вхопив.

— Ні, каже, це вже по свинячому вийшло... Не вмів я по людському жити... Не для нас воно...

— Хіба-ж я не казав?

Повісив голову, мовчить...

А тут біда: щіп править пятьдесять карбованців за коня, той чоловік, що позичав гроші — теж напосїв, у суд хоче позивати, а до тестя й не рипай ся, такий сердятий...

— Що, каже, пожив по людському, одмінив кров?... От нехай пуцу йому кров з носа, тоді побачу, яка вона в нього тепер...

Довелось телицю спродати і новий кожух. Звів ся ні на що, а довгів не сплатив... Коняка, правда, знайшла ся — так окалічена на всі чотири ноги, за вісім карбованців продав жидам воду возити...

Питаєте, чи запоміг хто? Де там! Глузують іно з Карпа, сьміють ся:

— Маємо, кажуть, заступника. Дарма, що в нас не кров, а юшка з картоплі, за те в Карпових жилах тече двісті титчаних рублів й попова коняка...

Навіть хлопці з-за тинів дражнять ся:

— Дядьку Карпе!... яка кров з пива? чи така, як з гороху?...

Оттоді на Карпа й напало. Спохмурнів він, мовчазний став, вовкуватий... Поки брязчали ще титчині карбованці — було й за холодну воду не візьметь ся, думали — на віки зледащє людина, а то так зразу запаливсь до роботи, що аж горить йому з під рук. Цілий день од сьвітання до смерканя товче собою та все з люльки пахкає, та все пахкає, мов паровик. Цілу зиму то в попа то в пана ціпом махав, не нахвалять ся їм, такий робітний, а на весну пішли ми на зарібки... Вже він і довги сплатив, і процент вернув, вже й корова стоїть на оборі, а й він досї вештаєть ся по зарібках. І так то вже щиро працює, так взято береть ся до роботи, мов що пече його в середині. Он гляньте, закінчив Максим своє оповіданє, показуючи на Карпа, як стараєть ся!...

Я глянув на Карпа.

Не розгинаючись, гупав він трамбовкою і за кожним разом, як важка колодка спадала на землю, з грудий його вилїтав короткий і різкий свист. Буйні краплі поту котили ся з під рудої шапки по його чолі і спадали на землю, як горох. На крутому чолі набрякла жила, виявляючи велику напруженість. Якась дика, непогамована енергія керувала його рухами. Здавалось, якийсь вогонь палає в сере-

дині цеї людини, об'являючись синім димком з короткої люльки.

— Гей, Карпе, гукнув жартовливо Максим: старайся міні, не лїнуйся... Роби по людському...

Карпо зупинився на хвилину, глянув з докором на Максима і нічого не одповів. Він тільки крутнув кудлатою головою і ще з більшим завзяттям загупав трамбовкою, немов хотів забити в землю щось йому докучливе й вороже...

Я замислився.

А навкруги було так гарно, так радісно. У чистій і ніжній, як доно коханки, блакиті, в могутній хвилі життя, що ледве виявлялось таємним трепотінням соків, в теплому й запашному диханню весни було так багато радості, почувалась така повна гармонія... І наче в такт природі серце моє стрепенулось од бажання подібної-ж гармонії в людському житті, од сподівання нової весни, коли добре насіння не загине в холодній землі, а зійде, розіветься і дасть розкішне жнивो під впливом животворного тепла...

Чернігів, 1900.

ПОМСТИВ СЯ.

„Стиха, стиха Дунай воду несе“... а ще тихійше, ще спокійнійше над пишним Дунаєм. Південне повітря, убравши в себе, мов губка воду, усі проміння сонця, висить тремтячими грудьми над чудовим краєвидом, тисячами сліпучих іскорок обсипає широку річку, що ледве помітно для ока гойдає свою жовту воду межі пісковатими берегами... А на румунському боці ген-ген понад тихим Дунаєм зеленою лавою простяг ся кучерявий гай вербовий і стоїть на варті поміж річкою та шпичастими горами, що блакитними тіннями лягли на блакитному небі і приковують до себе очі, і ваблять у свою далечинь імлисту...

Вечоріло. Здорове палаюче сонце зупинилось над Галацом, над тими щоглами незліченними, що но мріють вершечками в імлістій блакиті, над тими плавнями розлогими, що зеленіють в далечині високим комишом...

По цім боці Дунаю, де роскинулось м. Рені, над самою річкою сиділо двоє людей. Клунки з привязаним до них казанчиком, що лежали осторонь на пісочку, заповишені чо-

боти й одіж — свідчили, що то подорожні. Оден з їх, одягнений в широкі сині шаравари та молдуванський „капаран“, мав не більш як двадцять п'ять літ. Від білої „качули“, насуненої мало не на брови, виразно відбивалось смугляве енергічне обличчя з орлиним носом, з трохи грубими устами під чорним вусом, з карими очима, що повні смутку й задуми, визирали з під густих брів.

Товариш його — людина літ під сорок — насамперед бив у вічі буйним рудим волоссям на голові, довгими розкуйовданими вусищами та неголеною бородою, що мов щітка, стирчала рудою щетиною. Бліде, мов налите чим обличчя його було зібране в дрібненькі зморщкі і сливе не оживлялось мутними синими очима.

Подорожні що-йно викупались. Рудий розгортав ще мокрі вуса, з яких стікала вода та застьобував свою безбарвну піджачину, що враз з такими-ж пошматованими штанами, забучавілими капцями на босу ногу та заялозеним кашкетом — складала його мізерну одіж.

— А-а! добре!... покректав рудий. — А глянь-но, Свириде, як вода підживає!... — звернувся він до товариша.

— Десь у верхівні дощі випали, — відповів Свирид. Трудно нам буде, Луко, через Прут перехопитись у Молдаву, бо й Прут, мабуть, стоїть повний, як по весні...

— Не журись, козаче! Най тії журяться, що гроші мають... Одно погано: вода розливає, а в горлі посуха! але ми зараз порадимо на се, — казав Лука, — присовуючи до себе чималу баньку з вином та приязно всьміхаючись до неї. — Три ока „джину“! —

поміть собі!... — Лука приклав баньку до рота і з усьмішкою раювання на змарнілому виду, пожадливо почав дудлити з неї. — А-а! „бунджін“! Добре вино... На, пий!... Добре вино, кажу... а було колись, брате мій, що я на таке вино й не глянув би... Угорське, шампан благородний, портвайн, бордо — от мої трунки... Було колись: його благородіє, поручик Лука Іванович, дідич подільський, а тепер... босявка, дідич ринштоку мійського, матульняк-заволока!...*) Дай-но, брате, ще „джіну“... Оттак! Ти чому не пєш? Пий, закушуй: от тобі бриндзя, перець... Їдж, покіль є що їсти! Е, було колись... А знаєш, кого я зустрів отут у Ренях?... Ні, зроду не вгадаєш... та й як тобі вгадати, коли ти і в вічі її не бачив, а мене оце два місяці либонь, як зустрів на матулї? Іду я собі по „джін“ оцей до шинку, коли бачу, стоїть на порозї молодиця... Як глянув я на неї, так і впізнав відразу. Вона! Коханка колишня!... Змарніла трохи, схудла, талишив ся той стан гнучкий, ті очі глибокі, що, здаєть ся, усе бачуть, що в тебе заховано в серці від себе навіть... Вона зірнула на мене та не впізнала, мабуть, бо й не ворухнулась з місця... Мінї нїяково було забалакати до неї, бо бач... таке було межи нами: п'ять літ оце минуло, брате мій, як я не з баньки кружляв, як тепер і не з матульняками гуляв, а в благородній кумпанії дворянській розливав вина коштовні, мов воду тую... Бо була, брате мій, і земля своя, і двір, і челяді повно... сказано, дідич... Було, та збігло, не знать куди подїло ся... оттак:

*) Матула — по молдуванському здоровезний во-
лок. Матульняк — рибалка на риб. заводї.

фью-ю!... та й нема... Так що-ж я мав казати?... Еге, про дівчину. Саме за рік перед тим, як жиди забрали за довг усе майно моє, стала в „маменьки“ моєї за покоївку дівчина одна. Оця сама, що зустрів у Ренях... Гарна була дівка, така гарна та свіжа, що мене, було, аж коло серця запече, як гляну на неї... А горда та пишна, й не приступай!... Я колись до неї — а вона як стусоне мене в груди!... Мене — дворянина!... Ще й відправитись хотіла, та мати не пустила. Чекай-же, думаю собі, завзялась ти, завізьмує і я... Розсердився спершу... такий лихий та сердитий, що й не приступай... Лише гримаю на дівку. А далі, брате мій, потихенько, помаленько, почав я укусувати її... То словом щирим обізвувся, то гостинця привезу... От моя дівчина й залишила брикати ся... Крутив я, вертів я, мов ту рибу на гачку водив, поки не діпав свого... І жив я отак, брате мій, мов у раю, щось з пів року... Тут тобі бенкет безперестанку, день-у-день, кумпанія гарна, вино аж шумить — ллється, карти, роскоші всякі... а тут дівчина пригортає, душу вивертає своїми очима глибокими та синіми, мов море в годину... Дай-но, брате, „джіну“! Х-хе! „бун джін“!... Не довго я раював отак. Помітила „маменька“ моя покійниця, що погано з дівкою, порадилися ми — й відправили її... А тут незабаром попродали усе добро моє за довг, „маменька“ померла, товариші відцурались, і лишився я оден, як палець, без грошей, без захисту... Е, що я брешу: без захисту! Захист був: від шинку до шинку, від Сруля до Мошка — скрізь своя хата, скрізь свої люди!... Наплю ся гарно, висплює ще краще: рівчак під боки, камінь під голову,

небом загорну ся — сплю, — всі минайте його снательство — пана матульняка, дідича мійського ринштоку!... Приїзди, Свириде, в гості: прийму тебе у власній господі так, що й не здякуєш ся!... А ти чого сидиш сумний та мов сич той напизив ся?... Пий та не журись! Най тії журять ся, що по дві сорочки мають, а хто має одну — кинь лихом об землю та пий, поки й останньої не позбудеш ся!...

— Чого я сумний, питаєш? — обізвав ся Свирид. Так мені чогось журно нині... Змовились ми з тобою на Молдаву податись, пошукати долі за кордоном... Та ввижаєть ся міні, що не втопимо ми лиха в річці, перепливаючи, не загубимо його й у плавнях, переховуючись... Скрізь нам, бурлакам, однаково... Чотири роки блукаю я по Бесарабії, гадаючи втікти від лиха, що залишив на Україні, а ніяк не можу... Я від недолі — а вона за мною. Піду тихіше — біда мене нажене; піду швидче — сам біду дожену... Що з того, що я бурлакую, гірко працюючи? Що я маю з того?... Сьвята голизна, та й годі!... У других хоч родина є, втіха якась у житю, а сирота — мов те покотиполе, що вітер жене по степу, відірвавши від корінця... Зійшло колись і для мене сонечко та заздрісно стало другим — і заступили...

— Чудна ти людина, Свириде! — перехопив Лука: — шукаєш щастя по всьому сьвіті широкому, а воно тут, у цій баньці пикатенькій на дні спочиває...

— Заправ я туди аж на дно саме, а не знайшов своєї долі, не втопив там і лиха свого... Колись і я був щасливий, колись і до мене доля всміхала ся... — казав Свирид наче до

себе, підперши голову долонями. — Як тепер бачу я долю свою: стан гнучкий дівочий, очиці сині, аж чорні часом... за брови сьвіт би віддавав, коли-б мій був, такі веселі та хороші... Ластівкою падала коло мене дівчина... А я не кохав її, ні... було-аж за серце мене ссе щось, як день не бачу... Хто його знає, чи в шавлії купано її змалечку, чи в любистку... Тільки гроший, мабуть не кидано в купіль, бо такою вбогою зросла, як і я... Покохали ся ми, — побрати-б ся, одружити-б ся — та ба! Не поставиш хати з лободи, як кажуть, а иньшої немає... У приймаки пристав би — так родина велика, сини підростають, до старшої дочки зятя прийняли. Порадились ми з дівчиною, побідкались і стали на тому, що вона піjde у найми, складе за рік карбованця якого, а я те-ж помандрую на Бесарабію на зарібки... Що-б хоч хату було за що поставити та на таке-сяке господарство спромогти ся... А там, як Бог дасть... Ей, не хотілось міні на ту Бесарабію, так не хотіло ся, як живцем у яму... наче серце вішувало... Та не послухавсь, пішов. Так по масниці, по пущеню, першого дня посту й вирушив. Ще ніколи не кидав я рідного села, у перше вибрав ся в такий сьвіт далекий — то-ж на серці було неспокоїно, лячно чогось, журно... Що там чекає в чужій стороні?... З чим і як повертати му? Пам'ятаю — поганий був ранок: туман наліг на землю, їмзило, ноги грузли в підмитому водою снігу, брудна вода стікала в долину... Погано було, як в мене на серці... Вийшов я на гору, став під фігурою і озирнувся в останнє на село: туман лежав над селом ще густійший в долині, ніж на горі... Коли це, зза фігури щось так тихо: „Сви-

риде“! — каже. Я аж жажнув ся, затремтів весь... Озираюсь, аж то вона, Марія моя з-за фігури*сльози втирає...

— Оце добре! — перехопив Лука: — твоя Марія і моя Марія! Твх Марій на світі — як за гріш маку!... Ну, вищиймо-ж за обох Марій!... А-а! „бун джін“!

— Жалко міні стало її... дурне серце мов у лещатах стис хто... казав далі Свирид, не звернувши уваги на тост за Марій. — Взяв я вмовляти її, взяв їй казати, як вірне кохаю її... „Бачиш, обізвалася вона, як той сніг водою поняв ся? Гляди-ж, щоб і кохання твоє не стануло отак на чужій стороні, далеко від мене“... Наворожила... Гей, та пішов я, брате мій, степами, та пішов ланами у той край, про який чував лиш від бувальців... Їдеш, їдеш — над головою небо, під ногами поле... А чие воно поле оте — хто його знає... Чужина. І несеш у чужину ту свою долю сврітську, до якої всім байдуже, та ще силу молодую на пожиток жмикротам-дукам... Став я в Болгарина. На весну й на літо найняв ся. Платня нічого, краща ніж в наших сторонах, а робота така, як на доброго вола... Та дарма!... Аби мене люде не шкодували, а я себе не пошкодную... Спершу за роботою нічого не помічав я... Гей та соб! соб та гей! — звісно, як наймит, від свитаня до смерканя в роботі... А далі, як звик уже, оговтав ся, розглянув ся навкруги, і завелася у серці шашіль... Вийду на степ — ні, не наші степи... і точить шашіль... Гляну на людий — ні, не наші люде, і знов тая шашіль у серці ворухить ся... Не так міні пташки щебечуть, не тої мені пісні вітер співає...

Почав я банувати. А найгірше за Мариєю... Жалко мені стало за тими нічками тихими, що бачили женихане наше, що чули любов розмову... Жалко стало й за селом рідним, де я зріс, хоч не зазнав змалечку щастя. Хто його зна, що зі мною поробило ся: тягне мене, мов гаком тягне в свою сторону, рветь ся серце назад, у село, бридка та нависна стає міні сторона чужа... І був би не витримав, був би кинув все та подавсь назад, коли-б не Марія... Задля неї, задля власного щастя лишивсь я, наваживсь перемогти себе... І вона, згадав я, по-невіраєть ся десь, бідна, у наймах, і їй не з медом... Збігла міні отакечки весна, збігло й літо. Взяв я в хазяїна як оден гріш шістьдесять карбованців і подав ся... не до дому, а в Миколаїв, де, як раjali люде, можна знайти роботу на осінь й на зиму. Пішов я туди, бо щоб почав я з тими шістьма десятками?

Цілу осінь мішки носив на пароходи, а на зиму за збіржака став у хазяїна. Ніколи було, здасть ся, думати про дівчину, а про те — вирвуть ся згадки на волю й полинуть на село рідне до дівчини коханої... На дворі заверуха, сніг летить в очи, а я сиджу на санках — і ввижаєть ся міні вечір теплий з пахощами весняними, з хрущами, з вишником білим від цвіту рясного, а на перелазі сперлась Марія і грає до мене очима... Було аж жахну ся, як гукне хто на вулиці: „Звощик!“, а вітер із свігом так і шмагне в очи... Листів до неї не писав я, бо не знав, де вона служить. Від неї те-ж не мав звістки, бо сама не вміє, а другого прохать написати — соромно дівці... Ну, та байдуже, на весну побачимось. Склав я за зиму ще пів сотні, і так ото в середохресте

подав ся до дому... Іду я тими степами, тими ланами розлогими, що й торішньої провесни, а не чужі вони міні, не лякають, а мов осьміхають ся приязно... Тала вода дзюрчить по до-розі та пригадує, що казала Марія торік під фігурою, а я тільки осьміхаю ся на тую згадку... Хороше міні... весело міні... жайворонек немов весільної співає... І чого поспішавсь?... Коби знате... ба! коби знате!... Та хто-ж його знав, що буде, як в пісні співають: „Кохали ся та не побрали ся, тільки серце жалю набрало ся“...

Свирид замовк.

А сонце вже сідало. Високо, високо під небом вечірнім пролетіли величезним табуном дикі гуси у плавні на ніч і виповнили повітря дивним гуком, що мов відгомін далекого дощу, провіє ся понад тихим Дунаєм. Небо над Галацом жевріло, як распечене залізо, широка річка понялась на заході вогняною барвою, далі зарожевіла, засяла блакितю, а там заблищала сизою барвою холодної криці... Вербовий гай на тім боці повивсь у темряву, почорнів, блакитні гори стали синіми та хорошими... По тихих водах Дуная мов лебідь проплинув парохід і виразно виткнув ся на палаючому обрії як з чавуна вилитими чорними щоглами. Захвилювалась вода, мов жито від вітру, поко-тилась валами до берега, наблизилась — і вда-рила з глухим стогоном в пісок, розбиваючись на тисячі білих крапельок... І знов усе стихло; тільки сполохана річка, гойдаючись в своїх берегах, мельодийним хлюпанем жалілась жовтому пісочкови на докучливих гостей...

Зачаровані подорожні сиділи й мовчали. Ось збігла на берег дівчина, прихапцем зачер-

пнула мідяними кухвами жовтої води і знов подалась на прикрий берег. Ось ставний мокан, в своїй мальовничій білій одежі, привів до води коня напувати. Кінь порськає, голосно втягує в себе воду і, напившись, чвалає назад, лїниво переступаючи з ноги на ногу. І знов усе тихо. Кордонна сторожа розклала на тім боці багате; червоний відблиск від нього осяває нижні гілячки чорних верб, додаючи ще більше принади чудовій картині наддунайського вечора...

— Дивись, — сполохав тишу хриплим голосом Лука: — вода таки піджива... мало не до ніг моїх дійшла, а де була, як ми купались!...

— Піджива... отак мої згадки підживають, як тая вода... — почав знов Свирид, мов чекав, щоб його торкнуто. — Як нині памятаю, вже посутеніло, коли я вздрів своє село, повернувши з Бесарабії... І не радісно, а турботно забилося у мене серце, скоро побачив я дим з коминів у селі рідному... Що там? Як там? Де Марія моя? — турбуюсь в'одно. Іду вулицею, зустрічають мене, впізнають, розпитують, де пробував, чи щастило, а мене так і кортить розпитать про Марію, так і крутить ся на язиці ймення її, та ніяково розпитувать... Подавсь я тою вулицею, де хата старих. У хаті світить ся, каганець блимає... Я під вікно та так і припав до його. Стара півмітки з скрині виймає, старий чобіт розглядає та копірсає шилом, а зять з жінкою про щось радять ся біля печи... Марії нема. Може пішла до дівчат... А може... я так і прикипів до землі, жахнувшись несподіваної думки. Та ні, не так

вона кохала мене, щоб не дочекавшись, віддати ся...

— Свириде, голубе мій... — перепинив п'яним голосом Лука: — подай міні баньку... Ти не пити меш, то я за тебе решту випю... А-а! „таре бун джін“! Це єдина потіха... всіх матульняків... і простих, і вельможних... Ну, кажи, кажи... слухаю...

— Входжу я до хати, — провадив далі Свирид, — привитав ся, забалакав. — Щось ви подались, тітко, кажу до старої. — Чи всі у вас живі-здорові? — питаю ся. — Усі, хвалить Бога, відказує... — А де-ж Марія? — наважив ся я, що її в хаті немає?... Тільки що й не вимовив я, стара як заголосить, як ударить ся головою об скриню, аж старий вискочив зза столу. Я так і затерп. У голові мов залізом роспеченим шпигнуло: нема... умерла... утопилась... Хочу поспитати — де вона, що з нею, а язик як став дуба, так і не ворухнеш ним. Далі-ж як не скочу до старої, як не скрикну: Де Марія?... то так усі й замовкли та видивились на мене, перелякані... — Де Марія? — кричу я, де ви поділи її? кажіть! — та грюкаю кулаком у стіл, аж старий узяв мене за руку та: „Що тобі, хлопче?“ питає. А я й не в той бік, тільки слухаю, як стара, голосячи, приказує: „Занапастили дитину нашу, занапастили... пішла в найми, як і людські діти... та недолюдок той, пан з Бобріку... звів її... й заподів будись, що й путь її пропала...“ Я вже не слухав далі... мов божевільний вискочив я з хати, гидкою міні стала людина кожна... На серце моє, на голову, на всеньке тіло вагою налягло лихо, гнітило мене, я чув, що міні тісно й на про-

сторі... Я пам'ятаю тільки жадобу помсти, що
поняла мое серце болюче... пам'ятаю, як я при-
сягавсь: помщуєсь... люто помщуєсь... на обох
помщуєсь!... Я забув на той час і про свої ноги
натружені, і про те, що вже ніч упала на зем-
лю: швидкою ходою пішов я у Бобрин... Біжу...
тіло мое горить, палає і не холодить його ві-
тер зимний, що дме просто в очі... І досі не
тямлю, як пробіг я п'ятнадцять верстов і не
чув втоми, не зважаючи на свої ноги натру-
жені... В Бобрині вже спали, нігде не світи-
лось... Став я край села та й наче опам'ятав
ся. Як же я помщу ся?... Тепер сплять у дворі,
не пустять мене до пана, зв'яжуть ще, мов зло-
дія якого... Сів я на дорозі й почув, що в мене
болять ноги... Сиджу, схиливши голову на
груди... і враз зробилось мені до всього бай-
дуже, наче не мене скривджено, наче те, що
сталось, не мое лихо, а чуже, далеке... Бог
з ним, з паном, з помстою, з усім на світі...
і чогось жалко мені стало, тужно так, журно...
Перед очима імла знялась, відгородила мене
від світу цілого... Байдуже!... Помало-малу
з імли тої виткнулась виразно Марія, така
сама, якою бачив я її під фігурою, глянула
на мене глибокими очима й уpekла мене тим
поглядом... у саме серце вpekла... Спочив
я з землі, порвався у бік, як до села й затис-
кулаки. — Помщуєсь, і вас загублю й сам про-
паду!... Однаково! — думав я, походяючи
по полю під селом та чекаючи, щоб розвидні-
лось... І вже холодна ніч не проходила мене,
а додала тільки зваги... Добре таки розвидні-
лось, як я подався у двір. Там вже повно було
якихсь судових. Казали, що приїхали прода-
вати двір за довг. Я до слуг: покажіть мені

пана Гаєвського, дідича вашого, — а сам не тисну ніж у жмені, ні, аж пальці залякли... Нема, кажуть, поїхав десь...

— То ти був у мене в Бобрику?... — забелькотав Лука. То моя Марія була твоєю суженою?... А я й не знав... а я й не відав...

— Як?! — скочив Свирид: — то ти пан Гаєвський?...

— Був колись... був колись, брате мій, поручик Лука Іванович Гаєвський, село мав, а тепер його сянтельство господин матульняк, дідич мійського ринштоку!... Смір — но-о!... заверещав він п'яним голосом і бовтнув ногою по воді, простягаючись на бік.

Якась сила шарпонула Свиридом. Згадки колишнього, що вже чотири роки як проминуло, але колишнього гіркого, болючого, принесли з собою і відгомін тої жадоби помести за знівечену долю, що колись владно запанувала над покривдженням. Якась сила шарпонула Свиридом. Але глянувши на п'яного ворога, що, засипаючи, тільки толубом лежав на суходолі, а ногами в воді, він з огидою відвернув ся і сливе вибіг на прикрий беріг.

— Хай вода сьвята поместить ся за мою кривду!... Хай вона забере тебе!... — казав Свирид до себе, важко відсапуючи.

Він хотів бігти, але зупинивсь. Сливе над самим вухом його ростяв ся пронизуватий свист і, погрюкуючи та мигтячи осяяними вікнами, промчавсь потяг, перепиняючи Свиридову дорогу.

За цю хвилину в душі Свиридовій счинилась боротьба. Його серце то ївально намагалось помести, то страхалось запропастити жите людське, статись причиною смерти лю-

дини. Боротьба та тяглась одну йно хвилину; якесь почуте взяло, мабуть, гору, перемогло, бо Свирид вернувся до Дунаю, де по коліна в воді лежав п'яний Лука, похрапуючи носом. Свирид на превелику силу витяг з води Луку, хоч той вовтузився з ним та белькотав щось крізь сон, звів його й сливе поніс вулицею. Проходячи повз одну хату, Свирид затремтів увесь та мало не впустив Луку на землю; на порозі, осяяна світлом з хати, стояла якась молодиця й йому здалося, що то Марія. Свирид запровадив товариша до шинку. Лука наче опритомнів трохи, побачивши знайому обстанову. Він похитався трохи на нетвердих ногах, стукнув кулаком у стіл і гукнув на всю хату:

— Око „джіну“ для його сиятельства пана матульняка!... „Діграбе!“ — і вилаявся поганою молдуванською лайкою.

Свирид вискочив з шинку дуже зворушений й подався назад, до тої хати, де на порозі бачив жінку. Жінка й досі стояла на тому-ж місці. Свирид наблизився до неї, зазірнув їй в обличчя та й пізнав Марію.

— Маріє!... — сказав він тремтячим голосом і нервово скинув шапку з голови.

Жінка жახнулася, підійшла до Свирида і пильно глянула на нього.

— Свирид!... — прошепотіла вона, подаючись назад.

— Маріє... і враз сильним рухом роздер він свою шапку на двоє і кинув її під ноги Марії.

— Отак з моїм серцем!... — додав.

Хвилинку обоє стояли нерухомо: вона з спущеними долі очима, він блідий і тремтячий.

— Маріє... наблизив ся Свирид до неї й узяв за руку.... Скажи мені, що з тобою було?...

Марія звела на нього очи, і мов горох покотив ся, закапали з їх сльози. Вона заплакала, жалібно хлипаючи, мов дитина.

Свирид відвів її на бік, під баркан.

Марія, обливаючись слізми, оповідала йому про свій сором несьвітський, про те, як вона з дитиною малою, боячись вернутись до дому, тиняла ся по наймах, тяжко бідуючи, як урешті вмерла їй дитина, як якась пані завезла її до Рені, де вона стала за наймичку в Грека, що держить шинк... А Свирид слухав, мовчазний, не обзиваючись і словом, не оповідаючи ні про свої муки, які вона завдала йому, ні про думку помстити ся на ній за зраду.

— Прости мене, Свириде! — скінчила благанням Марія.

— Най тобі Бог простить... Слухай, що скажу... Не маю я волів круторогих, нема в мене й червінців у чересі... Є в мене самі йно руки оді жиливі та роботячі, що не злякають ся жадної праці... Годувавсь я з них досі, вигодую й родину... Як я тобі не гидкий, Маріє, не обридлий, то будь міні дружиною та помандруємо на Молдаву, щоб ніщо не пригадувало нам лиха нашого...

Марія хотіла кинутись йому на шию, але не посміла і тільки відповіла ревним голосом:

— Спасибі тобі...

А другої днини рано вранці, коли ще „дідич мійського ринштоку“ солодко спав десь на вулиці, загорнувшись небом, Свирид та Марія вирушили в дорогу. Вони подались на

Джурджулешти, аж під Слободзею, де, як кажуть, лекше перехопитись через вузький Прут, лекше обминути кордонну варту... З плавнів зняв ся білий туман, сивими хмарами покотив ся по тихому Дунаю, закриваючи блакитні гори, заступаючи сьвітло сонця... Мрака ця віщувала однак чудову днину... Так і в серці подорожних зоріла надія на щасну долю, що розвіє колись й самі згадки сумного минулого...

20 лютого, 1893.

ПОСОЛ ВІД ЧОРНОГО ЦАРЯ.

Спека врешті знесилилась. Сонце ще не зовсім сховалось за обрій, немов зачепилось за гору, а ніч уже облягалась по вохких та холодних долинах й чигала звідти на мент, коли можна буде обняти гори, оповити широкі бесарабські лани кукурудзи.

Звоник земської почти, якою я їхав, дзенькав монотонно — по долинах глухо, по горах гучнійше — і разом із карканем ворон розносив сум по сутеніючим просторі.

Коні, важко стунаючи, злазили на гору; в далекому закруті долини чорніли купою садки і виноградники. Почтар пужалном показав міні на ту чорну пляму, як на ознаку близькості людських осель і ознаймив, що незабаром проїдемо через „руснацьке“ село.*) Але я не дуже няв віри тому „незабаром“, знаючи з топографічного боку середню Бесарабію, де пасми гір, чергуючись із долинами, затаюють да-

*) Так у Бесарабії називають українські колонії.

лечинь. Здавало ся, що земля тут у хвилину гніву наморщила свою кору, як дикий звір шкуру, тай так і захолола. Щоб доїхати до якого близького на око пункту, треба було без кінця спускати ся в долину, здїяти ся на гору, немов плисти з хвилі на хвилю по розбурханому морю.

Отож ми проїхали добрих пять верстов, поки побачили врешті село, що привітало нас серед темряви осяяними вікнами та гавкотнею собак.

Я попрохав почтаря їхати ступою. Мінї приємно було, бувши на чужині, опинитись враз немов у закутку України, серед чепурних хат, густих садків, рідної гутірки; мінї не хотїло ся швидко розлучити ся з тим, що війнуло просто в душу якимсь близьким, рідним теплом...

Проїздячи повз крамничку, я згадав, що не маю чим запалити цигарки і злїз купити сїрничків.

В крамниці було повно люду; високі й кремезні Руснаки гомонїли прудко, з особливим акцентом, так що незвичке вухо не могло зразу вхопити суть розмови. Крамар нахилив голову над касою і чогось там шукав, так що передо мною була лиш копиця чорного волося. Але коли він підняв голову, я, не вірячи власним очам, зі здивованєм скрикнув:

— Солонина!... Ви що тут робите?

— А, це ви!... Крамарюю... це моя крамниця... Посидьте тут, з ласки своєї, хвилинку, я зараз вийду до вас...

І відчинивши двері до ванькірчика він кликнув:

— Федьку !...

Федько, хлопець років 16, вийшов із ванькірчика і став за касу, а Солонина, закликавши Руснаків, що очевидячки чекали на нього, подав ся з ними до ванькірчика й причинив за собою двері.

Я нічого не розумів. Міні не містило ся в голові, щоб той Солонина, якого я досі звик бачити в товаристві провінціяльної „золотої молоді“, пишного своєю бездоганно модньою одежою, коректністю та аристократичними звичками, цей урядовець із блискучою пришлістю та впливовими родинними зв'язками — опинив ся раптом на селі в ролі сільського крамаря !... Я пригадав собі, що стрічав ся з ним і в иньшому товаристві, де він держав ся крайних поглядів та виставляв себе демократом. Він міні не подобав ся. Його погляди так слабо вязали ся з порожнім житєм, його демократизм так трудно було припасувати до панських примх, занадто дорогої одежі і т. и., що я просто не ням йому віри. Своїм демократизмом, лібералізмом, та иньшими „ізмами“ він лише прикрашав себе, як от чесучовим піджаком *) свою ставну постать, і также легко, як чесучовий піджак, міг скинути й ті прикраси нематеріяльного характеру. Ніщо не захоплювало його глибоко ; лиш одній фотографії віддавав ся він із дивним запалом, а його фотографічний апарат, справді дорогий і гарний, був його гордощами. Перед очима в мене встала його хата, закидана ванночками, кліше, об'єктивами, фотографіями наклеєними і в рур-

*) Чесучовий піджак — шовкова маринарка ; чесуча — хінський шовк.

ках... Згадалась міні та горячкова енергія, з якою він робив екскурсії зі своїм апаратом, вишукував гарні краєвиди, типічні обличчя.

І от цей блискучий панич розлучився з безжурним порожнім життєм, проміняв свою кар'єру на становище сільського крамаря! Що привело його до цього стану? Фантазія чи якісь нещасливі випадки загнали його у сю глушину? Я зацікавився.

Проминуло доброї пів години, аж двері ванькірчика знов одчинилися і за селянами, що прощалися з хазяїном та про щось жваво гомоніли, з'явився Солонина.

— Вибачайте, що затримав вас... Ви куди йдете?

Я сказав.

— Знаєте що, — запропонував він. Вам певно обридло тіпатися на поштової тарайці, а почувати так доведеться де небудь. Відправте свою пошту, тай підночіуйте у мене. Я такий радий вас бачити...

Я згодився.

Ми ввійшли до ванькірчика, бідно вмеблованого двома тапчанами, сільської роботи ослоначиками і великим столом, оден кінець якого служив для писання, а другий призначався для всяких хазяйських потреб. В кутку під стіною лежала купа нових книжок, зв'язаних шпатамом. Дякуючи педантичній охайності, хата здавалась веселим, затишним закутком.

Поки Солонина вештався по хаті, лагодячи до чаю, я уважно придивлявся до нього. Рішуче не можна в сій бідно хоч чисто зодягненій людині признати колишнього салюнового панича. Почать з того, що замість ситого задоволення і напускної пиhi на обличчі осів

новий вираз — вираз поваги і зваги. Стрі очі запали глибше, сьвітилися мислю. Він запустив бороду, а крізь розщібнену сорочку виглядали волохаті груди.

Я бачив в одчинене вікно, як він із відром побіг до криниці, а за хвилину порав ся вже в сїнях, роздмухуючи самовар та тарабанячи бляшанм коминком.

Вскочивши по що небудь до хати, він перепрашав мене:

— Вибачайте, що лишаю вас на самотї... у мене слуг не має, я все сам...

— Що з вами, Солонина, я вас не пізнаю.

— Хіба? А й справді я вже не той став, осьміхавсь він та знов біг у сїни.

За кілька хвилин самовар пихкав уже на столі, а мій хазяїн, запевняючи, що дуже радий нашій стрічі, присував міні склянку чаю.

— Ви дуже змінили ся з того часу, як я вас бачив у останнє, — почав я. — Я щось і апарата вашого не бачу.

— Ви пам'ятаєте той апарат? — радісно скрикнув він, і вогник блиснув йому в оці, але вмить погас. — Гарна була машина... Отож той апарат і ставсь по часті причиною зміни в мому життю.

Солонина енергично замішав чай, сьорбнув кілька разів і одсунув од себе склянку.

— Ви дивуетесь?... А воно так дійсно було, от я вам зараз оповім... Ви певно пам'ятаєте мою пристрасть до фотографічних екскурсій? От і добре, пам'ятаєте, значить... Так ото одного разу довелося міні проїздити через невеличке „руснацьке“ село. Вже саме село — страх сподобалося міні — в садках, над струмком, із похиленими халупками пер-

пих осадчих, утікачів од панщини, з заможні-
щими дімками нащадків, що оточивши халупки,
розлізлись із балки по горах. Словом, жива
історія зросту села. А до того й нарід гарний,
типічний: парубки як молоді дубчаки — пишні
й горді — ідуть повз пана й шапки не здій-
мають, дівчата — стрункі як дикі кози, діди
кремезні, загудзовані, молодиці — хоч води
напий ся... От сюди-б забрати ся з апаратом!...
Привернув я до „громадської хати“, викликав
старосту, хвалю йому нарід.

— Нічого, каже, гарна Гуцулія...

— Як Гуцулія?

— Та то Руснаки з других сел так дра-
жнять нас, тим що діди наші повтікали од
панів десь із Буковини, чи що... „Гуцулія п'яна
не знає робити — іно їсти, пити та в коршмі
сидіти“, приспівують нам гицлі.

Я сказав старості, що незабаром приїду
до них із такою машинкою. що нею патрети
здіймають, тай подавсь собі... За два тижні
потому запрохав я ще одного аматора фото-
графії, поклав на бречку апарат і гайда до
Гуцулії в гостину...

Була неділя. Днина видалась чудова,
тиха, тепла, яка буває лише в маю. Коли
ми під'їздили до села і я з гори глянув на
різнобарвну юрму, якою захряє майдан коло
коршми, серце моє — серце завзятого фото-
графа — жвавіше затріпалось у грудях. Наш
візник — Молдуван зикнув на коні і пустив
їх з гори що духу. Ми векочили в село з роз-
гону, серед гуркотні коліс та куряви, промча-
лись проз музики, проз коршму і стали під
вербами край дороги. Вийняв я з бречки апа-
рат, поставив на прилажений товаришом три-
ніжок і тільки що нап'яв ся чорним сукном,

аби навести на танцююче коло об'єктив, як серед танцюючих зробивсь якийсь рух, якесь сум'яття, дівчата кинули парубків, збілись у купу, а відтак зі страшним криком у ростіч... Ми бачили, як вони скакали через плоти, з якимсь диким жахом неслись через городи по грядках, вибігали за село на лани і там никли поміж високою кукурудзою... Музики раптом увірвали. Парубки під коршмою глухо загомоніли. Що таке сталося? Ми нічого не розуміли. Ми лише бачили, що юрма сунеться в наш бік. Насамперед обступили нас баби. Вони мовчали; але в їх поглядах, звернених на нас, було стільки злості, стільки ненависти, що нам аж ніяково зробилося.

— Що таке сталося? чого дівчата повтікали? — поспитав я.

— Га! хіба я не казала! — прискочила до нас одна баба і вдарила кулаком об кулак. Хіба-ж я не казала вам, матінки мої! Приїхали від чорного царя, бодай би ся стік оден з другим, щоб запроторити в неволю наших дівчат, та ще ся питає, чого дівчата повтікали!... А все зле та немудре на вашу голову!...

Бабі не дали скінчити. Її слова були тою краплиною, що перевершає повний у щерть келих. Жінота загула, як злива, як рій роздратованих шершенів. Счинився врешті івалт, на тлі якого чуто було з одного боку плач, з другого лайки й проклони. Тут же за нами сиділа долі якась розсіпчена жінка і хлипала:

— Два тижні, кумоньки мої, голосить моя Домаха... що дня, що дня... Цить, дурна, кажу їй, а вона: „Повішу ся, утоплю ся, каже!“

Вже май*) лучче мінї не животїти, як під чорного царя йти... Цить, дурна, кажу їй а вна...

— Ти чого став, як свиня перед гарбузом! — гукала друга на чоловіка. — Чом не возьмеш ломаку та не потрошиш їм тоту машину, що вони нею людий калїчуть! Чи й ти під чорного царя схотїв?

Що за чортовиня?... Чорний цар... машина, що людий калїчить... Нічого не розумію, хоч забий! Виловлюючи однак із нескazanого ївалту окремі слова, я якось вияснив собі, хоч не зовсім добре, що про нас, може дякуючи неясній звїстці про наш приїзд од старости, склалась лїгенда: нас приймають за послів од якогось чорного царя, який припоручив „вбити патрети“ з дївчат, а потому приїдуть другї й половлять тих, що до вподоби чорному царевї. Друга версія, простїйша, твердила, що ми анцихристи і машиною калїчимо людий... Злість мене просто взяла. Почав я поясняти бабам, по що я приїхав і що то за машина, але де там! Не ймуть віри, все своє плещуть, ще більший шарварок ізняли...

— Тьфу на вас, дурні баби, — кажу врештї, — може ваші чоловіки розумнїйші. — Та за свій апарат, та до чоловіків. Але тільки мій треногий друг зробив зі мною кілька ступенїв у сторону чоловіків, що мовчки стояли осторонь — гей, як не шарахне від нього моя Гуцулїя немов од чорта...

Що тут дїяти в сьвітї божому? Вже я і обектив здїймав, і апарат розбїрав, показував, що він не стрїляє, як запевняли баби —

*) Руснаки перейняли від Молдуван між інчим слово „май“ — більше — і радо вживають його для порівнюющего ступеня.

ніщо не допомогло. Ніхто навіть не підходив ближше: всі з острахом, з неймовірно стежили за кожним моїм рухом, боячись якоїсь несподіванки. А баби все під'юджують, усе настижують:

— Ото нам батьки! Ото нам парубки красні! Коби їм із перед носа вхопили дочок та дівчат — вони-б лише дивились роззявивши рота на того...

Чоловіки спершу лише вороже позирали на нас, та де далі й між ними здіймався гармідер. Якийсь дід в одному шматі, розхристаний, без шапки, почав лаяти й клясти панів. І Господи! чого тільки він не бажав панам, як тільки не кляв їх! Коли-б хоч десята частина з його бажань здійснилась, земля-б стала вільною від панів, ба й сама пам'ять про них щезла-б на віки вічні. Юрма серед реготу й кепкування підхопила дідові лайки — і пішло! Я не буду переказувати вам тих лайок, тай не зможу. Скажу тільки, що лаяли ся страшенно: опріч українських, Руснаки поперед мали молдуванські лайки, сі-ж останні, пройшовши крізь фільтр української вигадливості, стали гнучкішими, дошкульнішими; тут кляли й матіркували у все, в що хочете: в хрест, віру, богородицю, душу, ворота і навіть свічку!.. Таку експресію, смакуване і сприт у лайках знайдете хіба лиш у італійських лязароні.

Наше становище робилось неприємним.

Юрма де далі напомуковувалась власними вигадками, де далі розпалювалася. Я хотів звернути ся до старости, що принаймні знав мене, та на лихо староста поїхав у город на ярмарок.

Та от, на наше щастє чи нещастє, з юрми вийшов якийсь огрядний чоловік, сьміливо підступив до нас, оглянув на всі боки апарат,

обмацав його і, захочений нами, попрохав „вибити“ з його патрета.

Ну, хвала Богові, одітхнули ми: ачей не пропаде марне наша екскурсія.

— Знаєте що, чоловіче, кажу, — підмовте-но кілька розумніших парубків, то вже разом сфотографуємо вас...

— А добре! — каже, тай пішов поміж народ.

Звістка про наш замір „вибити патрета“ з парубків блискавкою розлетілась по майдані серед збуреного натовцу; всіх разом осяла одна думка: чорному цареві треба до війська гарних хлопців і ми, посланці того царя, за тим власне приїхали у село з проклятою коробкою. До нашого чоловічка прискочила його жінка і з голосінем потягла в юрму. Баби зняли лемент, як по покійнику, чоловіки грізно загули. З коршми вибігли п'яні парубки, кинулись до плотів, витягли кіля і до нас...

— Бий їх!... Луни по голові! Трощи чортову треногу коробку! Не діждуть бачити нас під чорним царем!

Нас оточили зо всіх боків, стиснули. Червона, роз'юшена жінота верещала над нами, сїкалась до нас із дрючками. Прудка гутірка „Гуцулі!“ злилась в оден безладний гук, в одно безконечне „май—май—май!“ Я вхопив у обійми апарат і тим урятував його від неминучого загину; здоровий кіл, що націлив ся в нього, мигнув міні лише перед очима і гупнув по землі... Мій компаньон, наляканий до смерті, вхопив чорне сукно і підняв його високо над головою, мов короков.

— Гвалт! — кричав він у нестямі: — рятуйте!

Хто його зна, чим скінчилась би ся історія, коли-б наш візник Молдуван, побачивши нашу скруту, не пробив ся кіньми через тиск. Ми скочили на бричку, Молдуван затяв коні, але ще не кінець на тому. Парубки за нами.

— Перекидай воза... перекидай воза... май борше, бре... май борше! — захочували їх із юрми.

Кілька здорових хлопів прискочило до брички, підважили васак і були-б напевно перекинули, коли-б налякані коні не шарпнули враз брички й не помчали нас на гору з такою прудкістю, з якою ми спускались із гори. Ми летіли, аж дух захоплювало, а за нами на vzdогін із свистом, реготом і зойком гнались парубки погрожуючи кулаками...

Солонина відсапнув, провів рукою по чолі, немов хотів зігнати звідти хмарку неприємних згадок і випив духом склянку холодного чаю.

— Цілу дорогу я лютував. Темний, дикий, безглуздий нарід! Через якусь дурну вигадку, якусь нісенітну легенду він ладен був розбити міні дорогий апарат, скалічити або й позбавити мене життя. Та пишна, ставна Гуцулія здавала ся міні тоді розбійниками, яким місце в тюрмі, а не на волі... Я лаявсь та не міг із лайками викинути злости, що клекотіла у мене в середині. Вже дома я трохи заспокоїв ся, але ніч мав неспокійну. Тяжкі сні, перериваючи сон, чергували ся з прикрими споминами, з якимсь глухим несвідомим почутем, що здійсвалось десь із глибини й турбувало мене. На другий день міні було недобре. Щось мулило на серці. Надаремно намагавсь я розважити себе в гостях на забаві. Як ішов,

так і повертав сумний, роздратований. Що за мара? Невже ота нещасна пригода, що могла-б скінчити ся гірше ніж скінчила ся, так сколотила мій спокій? Я сердивсь, нарікав себе мазуном, лемішкою — ні, не помагав. Я втрапив сон, апетит, в моє житє влїзло щось, з чим нїяк не могла впоратись моя звичайна урівноваженість. Я перестав виходити між люде, нїкого не приймав, я зачинявсь у хатї зі своїм неспокоєм, зі своїми думками. Але той темний, дикий нарід, проклятий мною, і тут не давав міні спокою. Память уперто малювала недавню пригоду, а думки, як роздратовані оси, напосїлись на мою голову... Я думав: поруч живуть люде — одві безпомічні, здичили з темноти, другі освїчені, узброєні в знате — і не злучають ся, не єднають ся, мов би Бог зна які кордони розлучали їх. Се мене вражало. Свїтло стоїть поруч із темрявою і не розгонить моруку. На віщо таке свїтло? Що воно варт? Згадались міні кращі люде, яких но я знав; згадалось, як на збірках однодумців манїфестували вони свою любов до народу (пам'ятаєте мої промови? міні й досї соромно за них) — і я побачив, що у тих людий, часто-густо щирих, не став чогось, не став властиво зваги взяти розбрат із житєм упривілейованих клас і замість великих слів робити хоч мале, та справдї пожиточне дїло... Оглянув ся я й на власне житє, сите, безжурне, порожнє. Що воно міні дало? Чи мав я хоч одну чисту радість, чи хоч раз почув задоволене од сповнення кращих, людських обовязків, хоч пальцем, наприклад, кивнув для того, аби в тій темній безоднї, яка недавно мало не поглинула мене, хоч трохи розвидаїлось? Всї сі думки не нові були для

мене. Скільки раз я красно виголошував їх на зібраннях! Але ніколи досі сі думки не чіпали мене глибоко, тай ніколи не відносив я їх до власної особи. Аж тепер, під сьвіжим вражієм недавньої пригоди я чув, як щемить мое серце, не маючи відповіді на пекучі питання, як мучать мене ті думки. Все те, з чим ранійш годив ся лише розум, але не приймала ослаблена воля, не пускали до серця егоїстичні побудки — все те з непереможною силою встало перед мене і прикликало сумління до відповіді. Годі вам розказувати детально про боротьбу, яку я счинив з собою, із своїми звичками, застарілими поглядами — скучно воно буде, тай ви самі і так усе се найкраще зрозумієте... Доволі, що я, худий і похмурий, ледве плентавсь по сьвітї. Знайомі розпитували, чи не слабій я? А я й справді був слабій од зворушених думок, розбуженого сумління, од порожнечі життя. І дивна річ! Відтоді я зненавдив свій апарат, наче він був виноватцем моїх мук... Я зібрав усі фотографічні причандали, скинув їх жужмом у куток біля апарату і накрив усе чорним сукном. Сумний, у жалобі, позирав на мене з кутка мій колишній приятель, але міні було не до нього...

І знаєте, чим скінчив ся перший акт моєї драми? Гомеричною гульнею!... За два місяці я стільки випив усяких трунків, що другому стало-б на ціле житє... Два місяці п'яний туман розпирав міні голову, а на серці як нудно, так нудно... Треба мати залізний організм, як у мене, аби витримати хоч два місяці такого життя. Отож тіло витримало, та не витримав збунтований дух... Я не залив червяка, що точив

мене безупинно, тра було якось пніше ратуватись...

І от одної безсонної ночі я зваживсь...

Я кинув службу, продав свій апарат, дорогу панську одіж, склав якусь копійчину і рушив на село, тільки вже не послом від чорного царя, а від царя ясного, що йому на ймена сьвітло знатя і любови.

Вас дивує, чого я став крамарем, а не пішов учителювати або писарювати... Так, бачите, зручнійше. Тут я почуваю ся вільним, незалежним, не знаю над собою жадного контролю, ніхто не втручаєть ся в моє приватне життя... Навіть ясне око пана станового не зупиняєть ся на такій маленькій особі, як єільський крамар. А маленькій особі тим часом, уже хоч би через її незначність, ліпше наблизитись до селянина, ліпше вплинути на нього, робити діло.

--- Тільки чи багато зробить одна людина? додав Солонина по хвилевій задумі.

Вечір непомітно минув. Крізь одчинене вікно дивилась на нас чорна ніч, на сьвітло лампи летіла роєм нетля і билась крилами об скло, самовар тихо виводив останню пісню, а ми ще довго, до пізньої доби вели бесіду в бідно вмебльованій кімнатці серед глухого руснацького села.

З вірою, з запалом неофіта розгортав передо мною Солонина плян своєї діяльності на селі, діливсь зі мною своїми спостереженнями, своїми радощами й смутком, а я слухав і чув, як спочиває моє серце, як мінї хочеть ся разом з ним і вірити і надіятись.

Пізно ми обляглись тої ночі, а другої
днини, лише сонце встало й туман заграв че-
рез гору, а чорногузи по стріхах, витягшись на
одній нозі, одностайним клекотанєм вітали ра-
ннїшнє сонце, я покидав руснацьке село, розбу-
джене до праці чудовим лїтнім поранком...

Січень, 1897.

Коцюбинський Михайло
(1864-1913)

По людському.

Def: 1864-1913

Вибач -

1864-1913

„ПЕ КОПТЬОР“.

Йон уперше наглянув Гашіцу на „джо-ку“.*) З ухами й серцем, повними ритмічних згуків „молдуваняски“, загрітий танцями, від котрих ноги так розходилися, що й хвилини не могли встояти спокійно, а кожним мускулом відповідали тактові танця, з обличчям, що сяло від радості й поту, Йон відділився від кущів парубків, підскочив до танцюючого кола, розірвавши його, вхопив за руки двох дівчат... і несподівано стрівся з очима, що зпід тонких дівочих брів опекали його жаром молодості й півдня.

„Що за мара, — подумав Йон, перебираючи ногами та скося поглядаючи на дівчину: — я її перше не бачив, здається...“

Та ніколи було міркувати: музика гула, танець захоплював усю увагу.

Музики, трое чорних, засмалених циган, сиділи рядком на ослончику недалеко кола. Скрипник — сухий миршавий парубчак в споловілих галанцях та молдуванській сорочці нахилив аж до дека скрипки голову, вкриту замість шапки копицею чорного волосся і з виразом цікавості та здивованя немов прислухався

*) Джок = танець.

М. Коцюбинський. По людському.

L'viv 1900

ся до тих згуків, щоб викликав смичком зі свого струменту. Його сусід-клярнетист, шпакуватий вже циган, граючи куняв; заплющивши очі, він хитавсь взад і вперед своїм важким, ситим толубом, одягненим у чорну ватовану піджачину. Часто, в хвилину найсолодшої дрімоти музики, клярнет виривався з рота і замовкав, але зловлений на гарячому вчинку, починав верещати, як навіжений. Третій музикант — сурмач — працював найщиріше. Чи то від спеки, чи з великої напруги — він був увесь мокрий. Мокра, як хлюща сорочка облипла його могутнє тіло, з чорного широкого виду стікали струмочки поту, а він усе грав та грав, надимаючи щоким завбільшки в повню та вирячивши очі так, що, здавалось, вони ось-ось вискочать з лоба. „Туру-туру... та... туру-туру... та...“ — греміла сурма, як за часів ерихонської облоги і лиш інколи, в хвилину віддишки, вихоплювалось зпід гніту її тонке телікане скрипки, або різкий, верескливий голос клярнета...

„Туру-туру... та...! Туру-туру... та...!“

З хмари куряви, що здіймається зпід важких, окованих мусанжовими підківками чобіт — виринає інколи рядок молодих облич, парубочих й дівочих, впрілих, червоних, але поважних. Держучись за руки і помахуючи ними догори та вниз мірно, плавко і без перестанку, перебираючи ногами й тупцюючи ними щиро, мов добрі коні на гармані, молодь, здається, не танцює, а робить якесь поважне діло, поволі й сумлінно виконує загадану роботу.

„Туру-туру... та...! Туру-туру... та...!“ — пронизує куряву домінуючий голос сурми, котить ся по майдану, бить ся о муровані стіни церковці, а далі лине в простору до далеких

сяючих блакиттю гір, до синіх лісів, щоб суцільною лавою підпирають край-небо.

А коло танцює. Тупають під такт „молдуваняски“ ноги, здіймають ся і опускають ся злучені руки, мають білі хусточки в руках дівочих... Загріті танцем обличчя блищать від краплистого поту, палкі погляди частійше виринають ся зпід опущених до долу повік, стривають ся між собою; руки несвідомо міцнійше стискають руки, груди важче дихають... А курява, розбуркана десятками тупцюючих ніг, вирвавшись зпід мідяних підківок, захоплена танцем, здіймаєть ся до гори, крутить ся, клубочить ся, справляє свій „джок“... Ось вона цілком закрила танцюючих, а ось знов, як із хмари, виткнув ся рядок хлопців та дівчат і оживив образ ясними барвами строїв, молодими розпаленими обличчями...

Душно... Сонце, поволі спускаючись на захід, більшає, немов росте, яснішає, розпалюєть ся. Повітря — сам єввіт, сам жар. Наче золотою сіткою оповито майдан, коло, музика, різнобарвну і ріжновікову юрму глядачів, щоб зібрала ся круг кола.

Гамір стоїть над майданом. Чутно, як хтось витягає воду з колодязя: довгий немазаний журавель немилосердно скрипить. Кількасот-уєтна юрма шумить, як злива у літку. Дитячі вигуки, регіт молоді, тупане здорових ніг у танці, тонке телікане скрипки, верескливий галас клярнета — зливають ся в якусь чудну, але гармонійну мішму, над котрою усе-ж таки домінує сурмачеве „туру-туру... та...“, що здіймаєть ся над майданом, беть ся о стіни церковці, а далі лине в простору, засипану гарячим соняшним промінем.

Враз музика увірвалась. Коло зробило ще по інерції рух, але ту-ж мить розірвалось; дівчата пірхнули в юрму, лишивши хлопців. Гашіца теж метнулась, але її затримала сильна рука. Вона здивовано озирнулась на Йона, що сяючи від поту й задоволення, грав до неї очима та міцно тримав за руку.

— Пусти! — сіпнула дівчина рукою й зашарилась.

— А що дася? — жартував Йон, ще дущє стискаючи їй руку.

— Чого займаєш, коли я тебе не знаю? — шарпнулась Гашіца, почервонівши з напруги.

— Я — Йон, син мош-Костаки... А ти чия?...

Але в ту-ж мить дівчина, скориставши з Йонової неуваги, висмикнула свою руку і стрібнула від нього так прудко, що її накрохмалена спідниця аж залопотіла, мов короґва на вітрі.

— Угадуй — чия!... — крикнула вона на бігу і, обернувшись до Йона, опекла його палким поглядом чорних очий...

Парубок з досади пошкрабав за ухом, аж шапка йому злізла на ніс — і посунув до товариства, що стояло з боку гурточком.

Товариство стріло його парубоцькими жартами: один обняв за шию та притяг до себе з такою силою, аж Йон заточився; другий так стис Йонову руку, що слези виступили йому з очий, але парубок не образився. З веселою усьмішкою на широкому безвусому виду, подзьобаному зрідка віспою, Йон поглядав то на купку дівчат, де стояла Гашіца, то на свої крамні шлейки, що перекинувшись на вхрест поверх сорочки на його могутніх грудях, під-

тримували темнозеленого сукна широкі шаравари з червоними викотами при чоботях. Ті шлейки, нові, блакитні, зі срібними клямрами, притягували до себе заздрісні погляди парубоцтва та приятні — дівоцтва, що приємно лоскотало пиху властникови тої чудової новомодньої річі. Отож заклавши по два пальці за блакитні шлейки і задерши чванькувато до гори голову, Йон звернув ся до одного з парубків:

— Не знаєш, фраце, чия ота фата?*) — і показав на Гашіцу.

— Котра? ота коза дика у білій спідниці?

— Вона, вона...

— Таж то Гашіца, дочка Штефанаки Мици, що вітряк мав... Хіба не знаєш?

„Тю, як це він не примітив такої гарної дівчини? Певно вона не часто ходить на сей „джок“, тим що сидить аж край села...“ — міркував собі Йон, коли се враз згуки жвавої „булгаряски“ сполохали його міркування.

Кілька парубків скочило до танцю, потягнувши за собою дівчат. Йон підглянув, де стала Гашіца і розірвавши в тому місці коло, вхопив її ззаду за пояс. З дивною для натружених ніг легкістю почав він тупати та перебирати ногами, з усьмішкою поглядаючи на свою сусідку. Гашіца чула той погляд і, опустивши очі до долу, червоніла.

Танець скінчив ся. Піт струмочками стікав по обличчю Йона. Гашіца, червона й задихана, розгорнула білу хустинку, вишивану навкруги заполочю, щоб утерти випрілий вид, але по дорозі до обличчя хустина стрібнула, май-

*) Фраце = брате; фата = дівчина.

нула вишиваним кінцем і... опинилась в руках у Йона.

— Валєв!*) — скрикнула з несподіванки дівчина і ухопила миттю вільний кінець хустини.

Йон тяг хустину до себе, Гашіца до себе. Сцена та відбувала ся мовчки, з однаковим зав'язем з обох боків — і тільки по обличчю дівчининому пробігала інколи смужка не то досади, не то таєного задоволення від парубкового залицяня.

Переміг сильніший. Вадерши хустину, Йон пустивсь на втеки, утираючи нею на бігу виріле обличчє. Гашіца — за ним.

— Віддай! — змагалась вона сердитим голосом, хоч очі так і грали до парубка.

Але той зручним рухом склав хустину косинкою, закинув собі на шию і зв'язав під бородою вузликом.

— Віддай!

— А що даси? — дратував Йон Гашіцу, захищаючись від неї про всякий випадок протягнутою рукою.

— Віддай, кажу!...

— А губенята даси?

— І-гій, навіжений! — скривилась Гашіца наперекір сяючим очам. — Не мала роботи цілувати!... Краще носи хустину...

— Оттак-би давно!... З розумом „фата“! — тріумфував Йон і приступивсь ближче до дівчини.

Зрадлива дівчина очевидячки тільки й чатувала, аби стягти хустину з шиї. Та Йон мавсь на обережності. Схопивши одною рукою про-

*) Валєв = ой.

стягнув до хустини руку, він другою обняв Гашіцу за стан і міцно пригорнув до себе.

— Сиди тихо! — сикнула та на нього, слабо випрочуючись із обіймів.

Саме в той час вдарили музики. Щасливий Йон скочив до танцю і потяг за собою Гашіцу.

Вже до кінця танців Йон не відступавсь від Гашіци: він формально залицявся, а дика спочатку дівчина де-далі рахманійшала, лоскочучи парубкове серце палкими поглядами.

Сонце сідало. Глядачі поволі потягли до дому, молодь теж розсипалась. Майдан пустів, тихшав. Музики останніми згуками попрощалися з гаснувшим днем; тільки курява якийсь час крутилась ще у червоному проміті, а далі й вона почала тихо опускатись на чорну тінь від церковці, що перетяла майдан аж до протилежних хат...

Минуло кілька днів. Йон тільки й марив про Гашіцу. Де-б він не був, що-б не робив — усе йому ввижалися палкі чорні з поволокою очі дівчинині, її рівні брови, пишаний стан... Він тільки поцмокував з задоволення. Гарна „фата“, нічого сказати... Можна-б і посватати... А яка рахманна, як вона йому у вічі дивилася, коли він смалив до неї халявки. І з дивною яскравістю уявився парубкови пам'ятний джок, обізналась в ушах медьодия молдуванняски, згадалась сцена з хустинкою... Уява була така жива, така яскрава, що Йон мимохіть схопився рукою за хустинку, яка й досі обіймала його шию, немов боявся, що рука пустовливої дівчини ось-ось протягнеться знебачки до його шиї та стягне так легко здобутий трофей.

Раз він переняв її біля церкви, перед службою божою. Дівчина йшла у святній одежі,

вся накрохмалена, запишавшись. Біла з червоними цятками курточка її, трохи зайлозена на стані з правого боку, де лишили слід свій запрацьовані руки танцюристих кавалерів, краще сказати — зайложене місце на куртці — викликали у Йона рій солодких спогадів, розпалили його серце. Але при людях, перед церквою, якось ніяково було виявлятись зі своїм почутєм, тож Йон лише звичайно привитав ся, а решту домовив очима.

Вдруге... це було так:

Вечірньою добою, коли сонце сідало за далеким чорним лісом, він повертав з роботи на винограднику в юрмі парубоцтва. З веселою розмовою тихо посувалася юрма з гори в долину, коли з юрми враз розляг ся характерний не то крик, не то їржанє:

— І-го-гоо!...

— І-гі-гії! — почуло ся з низу в відповідь тонке, верескливе гуканє, і незабаром парубки побачили в долині гурток дівчат, що з величезними сапами на плечах хутко посував ся курною дорогою.

— І-го-гоо-го-гії!... — дико, не своїм голосом, мов орда заревли всі парубки, пускаючись із гори бігцем на впереїми дівчатам.

— І-гі-гі-гууу!... — пекельним хором відповіли дівчата, тікаючи від парубків.

Галас зняв ся несказаний. Околишні гори підхопили той галас і понесли його далеко, кидаючи з гори на гору та полохаючи сонну тишу рожевого вечора...

Йон не стямив ся, як із розгону наскочив на Гашіцу, обняв її за шию і міцно притис до себе. Груді його важко дихали від прудкого гону, дотик молодого теплого тіла дівочого спя-

нив його, затуманив йому голову. Серед дикого вереску та писку йшов він, щасливий, обіймаючи Гашіцу та щось промовляв до неї, чого ані сам ані дівчина гаразд не розібрали. Крикнява тим часом стихала... Вже під селом Гашіца вирвалась із обіймів Йонових і шуснула в крайню хату, що стояла на белебені поза вітряками... „Так от де вона сидить“, — подумав Йон, роздивляючись стару, звичайно збудовану молдуванську „касу“ під очеретяною стріхою, з широким піддашем, заіратованими вікнами та поцяцькованими синкою стінами. Біля хати був льох, а навкруг просторого двору стояли „кошниці“ на кукурудзу та повітки. На вулиці, під самими ворітьми, зняв ся над колодязем новий журавель, немов сторожив вхід до оселі. За ворітьми гризлись дві здорові собаки, але помітивши Йона, одностайно кинулись на нього, припадаючи до ніг, аж поки він не зник за рогом вулиці...

Ще на воротях почув Йон сурмовий голос батьків, що вилітав крізь відчинені двері. „Нунте ші Буковіна!“*) — греміла улюблена лайка мош-Костаки і викликала усьмішку на синові уста.

„Це вже батько розходив ся“, — подумав Йон про галасуватого та несердитого батька.

Дух свіжої мамаліги приємно полоскотав йому нюх, коли він переступив поріг хати: мати Йонова, стара сухорлява Анїка саме вий-

*) До слова: „весіля і Буковина“ — лайка, якої й самі Молдувани не розуміють.

няла з низької печи-„коптьора“ казанок і викинула з нього жовтий, запашний і паруючий буханець мамалиги на триногий „мас“.*)

Мош-Костаки, високий огрядний Молдуван із червоним мов перчиця обличчям і ще червоною шиєю, що так виразно відбивалась від його білої одежи: довгої, за коліна сорочки, підперезаної червоним поясом, та білих штанів, сидів на лаві і енергично вимахував руками та мотав головою, вкритою копичею рудого з сивиною волосся. Неголена борода, найжившиє, мов їжак голками, сивою щетиною, здавалось, поділяла обурення свого хазяїна і ладна була разом з ним стати до бою з ворогами.

— Нунте ші Буковіна! — гукав Костаки. — Він думає, що як має вітряк, а я ні, то можна мене зневажать перед миром!... Га! „драку“!**)

Мош-Костаки не останній з Молдуван... що?

— Хто? хто такий? — спитався Йон.

— Хто? А отой Мица Штефанаки, що сидить край села за вітряками..

Йон з цікавістю вислухав історію сварки, що склалась у коршмі за квартою вина межі його батьком а батьком Гашіциним.

— Але я не подарую!... Що?... Чи там багатий, чи не багатий, а Домну-Дзев***) для всіх Молдуван один... На суд його! Судом дійму чортового мірошника. Що? Нунте ші Буковіна!... — і роздратований мош-Костаки поспішно висмикнув затканий ззаду за поясом кисет з тютюном.

*) Мас — стіл.

**) Чорт.

***) Господь Бог.

— Еє! — скептично протягла Анїка: — що ти йому зробиш? „Ла богат мержі ші драку ну колак, да ла сарак ніш бой ну траг“.*)

Кінець тої сентенції почув ся вже з сїний, куди з помічю хазяйчиною перебрав ся й мас з паруючою мамалигою.

— А йдїть вечеряти! — покликала Анїка.

Мош-Костакі заткнув кисет на місце і заходивсь коло вечері. Відриваючи по шматку мамалиґу та бгаючи її в руках на галки, він мачав ті галки в юшку з квасолї, щиро запровлену перчицею, виловлював з юшки стручки перчиці та з смаком гриз їх. немов свого ворога, від чого червоний вид його палав, як на заходї сонце. Запивши вечерю вином з глечика, старий звернувся до Йона:

— Поженеш конї на пашу, бо завтра вдосвіта поїду в волость позиватись.

Анїка тільки зітхнула.

Йон хутко упоравсь: „манта“**) вже на спинї коня. залїзне путо брязчить в руках... Скочити лиш на коня і гайда!

Вечір м'який, теплий. Курява, збита чередою, знов лягла на землю. На блїдому, стомленому небі блимнули денедє зірки. Йонові забало ся проїхати пова Гашіцину хату; правда, йому не по дорозї, навіть зовсїм у бік, але молодий парубок не може встояти проти спокусн. От уже й вулиця знайома... он і вітряк повільно помахує крилами, мов величезний птах... а ось і журавель схилив довгу шию у колодязь, щоб виловить звідти відро води...

*) „До багатого й чорт з колачом приходить, а у бідного й воли не тягнуть“.

**) Свита.

Для кого-то він так працює, аж скрипить, бідолашний?

Йон порівняв ся з колодязем, глянув — і аж йому щось йойкнуло в середині з несподіванки: Гашіца, жваво перебираючи руками, витягала з колодязя воду. Тонка бомбакова сорочка щільно обіймала її молоде тіло, релефно обмалювала круглі плечі, міцні руки, високі трямкі перса.

Йон не встиг навіть тпрукнути на коні: вже коли вони проминули колодязь, Йон іввалтом затримав їх, скочив на землю і підійшов до „Фонтини“*) тягнучи за собою здивовані коні.

— Добри-вечір!...

— Спасибі вам...

Гашіца, зашарившись вся, навіть не глянула на парубка; взір її потонув десь у чорній глибині колодязя.

Мовчанка.

— Дай-но води напiti ся...

Гашіца мовчки присунула куфу.

Але замієць того, щоб пити, Йон схопив Гашіцу за руку і потяг до себе.

— Сиди тихо! — сикнула та: — побачуть...

— Нікого нема...

І Йон потяг до себе дівчину. Вона не пручалась.

— На що займаєш, коли не думаєш брати?

— А пішла-б за мене? — питав він, присовуючи до неї своє широке та дзюbate обличчя загірите й сяюче.

*) До колодязя.

Але у ту-ж хвилину нетерплячі коні шарпнули у бік і мало не збили з ніг Йона.

— Тирру!... бісова худоба!... — скрикнув він сіпнувши замотану на руку поворозку.

— Гашіце ме-ей!... — розляглося рівночасно від хати.

Гашіца заметушилась, вхопила спішно куфу і прожогом кинулась у ворота.

— Я ще прийду до тебе...! в ночі, — почувла вона за собою голос Йонів.

Йон скочив на коня і оперіщив зі злости поворозкою „бісову худобу“, що перервала йому найцікавіше місце залицяня.

Коні невдоволено крутнули головами, шарпнули з копита і понеслися вулицею, збиваючи густу куряву.

Ось вигулькнула зза гори ціла кольонія вітряків і обступила Йона з обох боків дороги. Одні — чорні та спокійні, тихо стоять розчепривши чорні як у кажана крила на тлі вечірнього неба. Другі, сяючи крізь відчинені двері червоним світлом, рівно та плавко вимахують крилами і, здається, от-от знімуться з місця та полинуть кудись у простору.

Коні вибігли на гору, пішли підтюпцем. По горі замірили широкі лани кукурудзи, повіяло польовими пахощами. Хороше зробилося на серці в Йона.

Фрундзу верді семіноту...

Тоті тиргуле ку нороку... —

затяг він журливим голосом безконечну пісню...

Коні пішли ступою, форкаючи інколи від куряви, залізне пучо стиха побрязкувало, тужлива пісня котила ся широкими ланами...

Ось дорога скрутила в бік, побігла з гори в долину... Широка й безкрая долина зачорніла

поміж пологими горами. Приємний вохкий холод обхопив зразу Йона, коні весело заїржали, піднявши до гори голови... Он поміж чорними комишами блиснула спокійна вода озерця... Десь далеко крякають жаби... Біла пара тихо здійсмаєть ся до гори і клубочить ся понад комишами... Небо потемніло, заїскрилось зорями...

По долині бродили коні на паші. Круг багата розгашувались нічліжани. Йон пристав до них. За розмовами про дівчат, вино, набір рекрутський, за звичайними парубоцькими розмовами не помітили навіть, як наблизились північ. Йон поклав рушити на село. Він звернувся до парубків із проханем доглянути його коні, обіцяючи за це око вина. Охочих до вина знайшлося чимало. Йон скинув манту і в одному лейбику подав ся на гору, до села.

В селі саме розпіялись півні, коли Йон наблизив ся до вітряків. Він звільнив ходу.

Село спало. Хати ледві сіріли в темряві ночі, контури розпливались. Щось нагадувало кладовище з його тишою, таємничістю, надмогильними хрестами...

Серед мертвої тиші Йон чув, як калатало його серце, як ступали ноги, узуті в постоли, по м'якому килимови пилу.

Але ось уже і журавель від колодязя... ось і баркан чорніє... Йон навшпиньках підійшов під баркан, перегнув ся і заглянув у двір... Темно. Тільки на широкій призьбі біліє щось... рядна певно, під котрими спить покотом ціла родина. Йон виніс ся на руках, перегнув ся, налігши грудьми на баркан і безгучно переліз на другий бік. Тут згадав він про лихих собак, що проводили його нині вулицею і зупинив ся, вагаючись. Але треба було на щось зважитись.

Йон звів ся навшпиньки, подав ся толубом наперед і тихо, мов кіт, посунув до призьби... От він уже на середині двору... ще трохи... „Але що то чорніє? певне собака?“ — подумав він і зупинивсь, затаївши дух. „Нї, то не пес, а колода, кинута серед двору“... Йон посунув далі і мало-мало не наступив на собаку, що згорнувшись калачиком, спала під хатою. Але от уже й призьба. Йон зупинивсь. На нього тхнуло теплом із піддашя, а зіід білих ряден почуло ся сонне сопінє та храпінє. — „Котре — Гашіца?“ — питав себе Йон, водячи очима по рядкови закутаних фігур... „Мабуть ця“ — рішив він врешті. Рука його злегенька посунулась по закутаному тілі, намацала локіть, плече... і раптом наткнулась на шершаву колючу бороду.

— А... а—а!... почуло ся рівночасно сонне бурчанє.

Йон так і скаменїв, так і зачляк з протягненою над бородою рукою. Серце перестало йому битись у грудях. Минула хвилина. Знов тихо.

Йон як тїнь посунув далі. Чиясь маленька нога виткнулась зіід рядна. „Нї, це знов не Гашіца“... Вже кінці призьби пізнав Йон Гашіцу по чорних косах, що вибились зіід рядна і лягли на ньому як дві грубі гадюки.

— Гашіце!... Гашіце!... — пошипки кликав він її, злегенька сїпаючи за плече. Але дївчина спала, як забита.

— Гашіце! прокинь ся... то я, Йон...

Гашіца повела неспокійно головою, раптом схопилась і сїла на призьбі, протираючи очі кулаком.

— Гашице, — благав Йон — ходім звідціль в садок, чи куди...

Гашица відвела від очий кулак, глянула на Йона і вжахнулась.

— Ти чого прийшов? Тікай зараз... почувють...

— Не почувють, — шепотів парубок і потяг її за причілок.

— Я казав, що прийду, от і прийшов, — потїшав він Гашицу, держачи її за руку, і оповів їй, як наколов собі руку батьковою бородою.

Гашица дивувалась його сьміливости та сьміялась.

— Знаєш що, я так хочу пити, аж у мене серце горить... Чи нема чого напиться? — скінчив він.

— В сїнях вода стоїть...

— Ат, що вода! Чи не лишилось часом в карафці вина?

Гашица задумалась.

— Стій! — сказала вона. — Я зараз! — і подалась до хати.

Відчинивши тихенько сїнешні двері, а тому й хатні, вона полїзла в мисник, намацала там тоненьку воскову сьвічечку та сїринчки, потому налала на стїні ключ від льоху і так же тихенько вернулась до Йона.

— Ходім! — поклікала вона його, подаючи наперед.

Вони пройшли повз сплячих навшпинячки, одно за другим, повитягавши сторожку шії.

Коли проходили повз собаку, та загарчала з просоня, але не прокинулась.

Гашица відчинила льох. На них війнуло холодом та специфічним духом льоху. Пройшли кілька ступінїв у темряві, а потому засьвітили

свѣчечку. Темрява пірхнула від сьвітла і забилась по кутках.

Гашіца приліпила свѣчечку до бочки. Де-вять таких бочок, повних вина, повипинали боки і розляглись пишно підковою попід стїнами льоху. Відра й куфи, великі й малі, стояли осторонь. Льох дивився поважно, похмуро навіть. Тільки чорні тїни від нерівного сьвітла тонкої жовтої свѣчечки жахливо холодїтали ся.

— Котре біле? — збудив тишу Йон.

Гашіца мовчки взяла куфу, приставила до бочки і висмикнула чіп. Прозора злотиста рідина цївкою впала на дно куфи і зашуміла. Коли вино сягнуло до половини посудини, Йон зупинив Гашіцу.

— Доволї!

Парубок обхопив куфу руками, підніс до рота, адмухнув піну і пожадливо припав устами до вина.

Гашіца, спершись на бочку, не спускала ока зі свого милого, немов роскошувала його приемністю.

— Бун джін,*) — відсапнув нарешті Йон, втираючи уста рукавом та ставлячи долї куфу. — Дуже дякую, — додав він, обіймаючи та пригортаючи до себе Гашіцу. Дівчина не пручалась. Їй так добре було в обіймах милого, вона так солодко затремтіла від дотику тих сильних жилих рук, від того тепла молодого любого тіла. В ухах немов звенить щось, в голові, якийсь туман... Вона наче зза стїни чує Йонів голос, його слова...

О! вона не жалкувати ме, що покохала його... Його всі парубки боять ся, бо він силь-

*) Добре вино.

ний... Хто з ним зрівняєть ся силою? Ніхто. Он учора Петраки, теж сильний „флакєв“*) намігсь бороти ся з ним, то він, Йон, як хрюпнув ним об землю, то мало з парубка душа не втїкла... А хитрий він який!... До всього хитрий... Його й у війську не бити муть, як доведеть ся йти на місяць, бо він і „русешті“ знає... От — котрий втне так: „Веруу... діноо... Боа... цадер... жите — тца... небо — земля... відьма... не відьма...“

Йон навіть пустив Ґашіцу, так його захопили ті незрозумілі чужі слова *сгед'а* — „русешті...“ Жакливе свїтло воскової свїчечки ледве осявало Йонову фігуру, його опущені до долу руки, дзюbate обличчє з виразом скупченої уваги, широкі уста, щб чудно кривились при вимовляню незрозумілих слів. Йон монотонно цїдив слово по слові, а Ґашіца, згорнувши руки, слухала, мов зачарована.

„Який він розумний!...“ — думала вона, почуваячи в грудях новий приплив почутя.

— Біне?*) — поспитав Йон скінчивши.

— Таре біне!*) — прошепотїла Ґашіца.
— Тільки я нічого не зрозумїла.

— Га! Цього й хлопці не розуміють, не то дівчата...

І з цими словами Йон видудлив решту вина з куди.

Теплом розїллялось вино по тілу; в оці блиснув огник... на серці стало легко, в голові ясно, ноги та руки набули силу й рухливість.

*) Парубок.

**) Добре.

***) Дуже добре.

Задерши голову та заклавши пальці в кешені лейбика, Йон з почутем власної висшости звернув ся знов до Гашіці:

— А знаєш ти, що таке присяга?

— Ні, не знаю, — сумно відповіла дівчина.

— Не знаєш?... Присяга єст... клятуа... дан... ая... пре... Боо... христо... спаси... веру... прауду...

— Тц... тц!... — щиро дивувалась Гашіца, мотаючи головою. Яке-ж воно трудне...

— Ет, що то трудне! — розпалювався Йон: — я і з рушницею всю муштру знаю. Хоч — покажу?

Йон скрутнувся по льохови, витяг з кутка мітлу з довгим держалном, став у позицію, підняв кумедно до гори плечі, так що голова сховалась межи ними і, забуваючи на небезпечність свого становища у чужому льохови, на весь голос закомандував:

— Руж на пле-чо! Ас-два... ас-два...

Вся фігура Йонова — з випнутими до гори плечима, між якими стирчало дзюbate обличчє, з притиснутою до боку мітлою та ногами, що мов у півня далеко закидались наперед, здавалась Гашіці такою кумедною, що вона не могла вдержатись від сьміху. Але Йон не помічав того сьміху. Він гасав по льохови, важко гупаючи ногами та вигукував на голос:

— Ас-два... ас-два!... Руж вол-но!...

Враз знадвору почулось несамовите гавканє, а за хвилину грубий чоловічий голос:

— Хто там?

Йон так і приєїв на місці. Гашіца, почувши батьків оклик, кинулась до свічечки і вмить загасила її. В льохови стало чорно й тихо;

лиш знадвору долітали сюди гавкане собаки та важке чалапане ніг.

— Хто там? — вдруге поспитав голос.

Йон сидів у пільмі та з міною дурника вдивляв ся у темряву. Гашіца тремтіла за бочкою.

Але трохи згодом на дворі все стихло: собака поскавучала тай замовкла, чалапане розпливалось десь у нічній тиші.

— Гашіце! — пошепки обізвав ся Йон.

— Чого?

— Де ти?

— Отут, за бочкою...

Йон напوماцки дочовгав ся до Гашіци і пригорнув ся до неї. Якусь хвилину вони сиділи мовчки.

— Ходім звідси, — обізвав ся врешті Йон.

— Бою ся, хай потому...

Але їм хутко докучило отак сидіти, і вони, держачись одно за друге та спотикаючись на бочки, потихенько вилізли з льоху.

— Ходім на виноградник, — наміг ся Йон. І хоч Гашіца гнала його до дому, а не могла встояти проти палких благань милого й сама не помітила, як опинилась за хатою на стежці до виноградника.

Серед темних кріслатих кущів обібрали вони собі місцину. Йон нарвав на обніжку трави і простелив долі.

Чорна пухка земля дихала вогкістю, старі роскільні кущі здіймали догори, мов руки, цупке галузе, крізь чорне лапате листе лиш денедє мигтіла зірка. Було холодно, моторошно якось. Гашіца несвідомо пригорнулась до Йона, цілою істотою віддаючись гарячим пестоцям парубковим...

Починало вже сіріти, коли вони розійшлися: Йон щасливий, задоволений, Гашіца засоромлена, з опущеними до долу очима, з почутем якоїсь ваги, якогось непоправного лиха...

Сливе що ночі сходились парубок із дівчиною у виноградному садку.

Час линув. Весна зростала в літо — душе, сухе, палюче. Кущі винограду облипли блідо-зеленими китягами, кукурудза по ланах розпустила коси, ячмені почали половіти, немов сивина старости злегка торкнула буйну рослинність землі.

Зівяла та посохла й трава, якою вистелив Йон своє кубелечко на винограднику... ба! завяло з часом та почало гаснути в серці Йоновім і почуте до Гашіци.

Що раз рідше перескакував він темної ночі огорожу знайомого виноградника, що раз раднійше задивлявся на других дівчат. Докори та сльози Гашіци, що помічала Йонову зраду, ще більше відтручали від неї парубка.

Легкість, з якою підбив він серце дівчини, без боротьби взяв від неї все, що можна взяти в дівчини, — скоро згасила вогонь першого кохання. Милуване, таке солодке для дівчини, втратило для нього всю повабність новини. Гашіца просто докучила Йонові.

Спершу Йонові й на думку не спадало кинути дівчину. Що-ж, він звів її, мусить і одружитись з нею. Якої б заспівали батьки її, щоб сказали люди, гей! як би глянув на це батько Йонів, палкий але справедливий мош-Костаки?..

Але помалу-малу, коли нехить до Гашіци зростала в серці Йоновім, той самий батько його, палкий мош-Костаки, з'явивсь в очах Йонових його ратівником у прикрій ситуації. Йон нага-

дав собі сварку свого батька з батьком Гашіциним мош-Штетанаки і учепивсь за ту ворожнечу батьків, як за спосіб ратунку.

Щоб його батько та згодився взяти за невістку дочку свого ворога? Зроду-звіку...

Він, Йон, і раднійший би посватати Гашіцу так що-ж, коли батьки ворогують поміж собою і ні за що не пристануть на це.

Йон так увірував у створену ним причину, аж йому жалко стало, що він не може посватати Гашіцу.

А щоб не завдавати дурно собі й дівчині жалю, він перестав ходити до Гашіци, не вважаючи на її слези та благання...

Настали жнива. По ланах розсілись полу-кіпки, осміхались хліборобам, прохались на гарман. Висока й міцна, як дубина, стояла по горах кукурудза, випявши на показ грубі качани; виноград по садках жовтів, наливався...

Червоне як перциця обличчя мош-Костакове з задоволення ще червонійшало, коли він поглядав на ту благодать. „Треба одружити Йона в осени“, — поклав він, а позаяк замір його не був таємницею, то Йон хутко довідався про батькову волю, і не тільки підляг їй, а цілком поклався на батьків смак.

Тому то через деякий час, в вільні години, Йон уже з санкції батькової зазірав у чорні очі присадкуватій Домніці та носив на пальці мідяну каблучку від неї, це перше з пут чигаючого на парубків Гіменея...

А Гашіца?

Ось лежить вона на призьбі, уклавшись на ніч біля матері. Батько ходить по подвір'ю,

стиха промовляє молитву до зоряного неба. Чутно його зітхання, окремі слова молитви... В тиші нічній виразно чутно, як кракають жаби в долині у ставку, як клекотить довгим носом чорногуз на сусідній стрісі... Гашіцу дратує, що батько так довго молить ся... Коли-б він швидче поспував уже, бо Гашіца нині сподівається ся милого, їй треба незабаром бути на винограднику... А чи прийде-ж Йон?... Напевне прийде... Гашіці треба, щоб він прийшов, треба поважно розмовити ся з ним... Ах, той Йон!... У неї серце так наболіло через нього, в неї голова така намучена від думок про нього... Вона не може вже думати. От, якісь шматочки, якісь клаптики думок та образів мигнуть на хвилю в голові, зачеплять наболіле серце... і зникнуть... Ось він, приклавши мітлу до боку, червоний і гарний маширує по льохови... Ось на винограднику, серед густих кущів, пригортає він її, розмовляє про їхнє весіле, спільне жите... Зрадник!... зрадник!... Що люди говорять про Домніку? Невже він проміняв її на другу?... Та ні, ні... Ось він крадеться ся десь вуличкою до виноградника, щоб пригорнути її та оповісти, коли пришле старостів... „І який там біс кублить ся в ночі на тому винограднику? Скоро спіймаю — поперебиваю ноги...“ — чує вона суворий батьків голос і тремтить... Їй страшно, страшно за Йона... Треба бігти і остерегти його... Дівчина зривається, сідає на призьбі... і прокидається ся... Темна ніч дихає вогкістю, в далекій долині кракають жаби, батько кречет та перекидається з боку на бік на призьбі... Треба бігти, Йон чекає... Але й бігти не можна, батько не спить ще, помітить...

Гашіца лягае знов, причаївшись сплячою... Солодка знемога обхоплює її тіло, сон так і липне до очей, але дівчина перемагає його, жадливо прислоховуєть ся до батькового дихання, що стає все рівнішим і рівнішим... Аж тепер можна: батько поснув...

Гашіца потихенько висуваєть ся зпід рядна, обережно ступає босими ногами і никне врешті за причілковою стіною...

На винограднику тиша. Чорне, збурене море виноградних кущів хвилями збігає з гори в долину. Гашіца впірнула у те море і опинила ся у знайомому закутку. Йона ще нема. Гашіца сідає під кущем і обнявши коліна руками, наважуєть ся чекати парубка. Зпід гілястих кущів дихає на неї тепле повітря, насичене пахощами чорнозему.

Все, і це повітря, і покручені лози, і зівяла трава — все це мимохіть нагадує їй щасливі хвилини її життя. От Йон обіймає її... От кленєть ся, що до віку кохати ме її... А тепер?... Вона нині мусить сказа..... О! щось йде... Це певне він... Ні, то хтось иньший пройшов стежкою у село... Вона скаже йому, що вже годі відкладати сватанє... годі дурити її... Здаєть ся Йон йде.. Чутно якийсь рух здалеку...

Гашіца висовує голову понад кущі і насторошуєть ся... Знов не він: коняка на горі пасєть ся, а нічна тиша підхоплює її важке ступанє...

Ах, Боже!... Коли-ж він прийде?... Вже пізно... А їй конче, конче треба, щоб прийшов, прийшов і довідав ся, що незабаром... Ай, сором, як вона це скаже?... А траба, бо тоді він напевне відкинесть ся від Домірки та приплє

старостів... Але чому він не йде?... Невже не прийде?... Що це — півні співають?...

Гашіца витягла шию прислуховуючись.

Десь недалеко хрипливим голосом, як відрубав, кукурікнув півень. За ним частям і мелодійним голосом обізвав ся другий, а там — тишу сплячого села до решги сполохало безладне кукурікане півнів.

Дівчина сиділа, мов скаменіла.

„Ні не прийде... Але повинен... Прийди... прийди... прийди...“ — уперто думала вона в одно, вкладаючи в ті думки всю міць жаданя. „Нема... Покинув... Через Домніку покинув... Але чекай!... Та що йому зробиш?... Одружить ся, а я... покинута, знеславлена... Сором!... сором!... до віку сором... Візьмуть люди на зуби, мов вітер соломучу... А батько!... Домне, Домне!...“*)

Гашіца заплакала. Теплі, ясні сльози, приємно доскочучи їй вид, струмочками стікали по обличчю й попадали на губи, жалісно й по дитячи випнуті наперед.

Холод пізньої нічної доби обгорнаув дівчину. Вона тремтіла й плакала, а звідкись з глибини, з самого споду серця здіймав ся голос, потішаючи її:

— А може прийде?... а може прийде?...

Вже над сьвітом — змучена, змерзла й зневірена повернула Гашіца до дому, твердо поклавши побачитись конче з Йоном та розмовитись з ним по щирости, до краю...

Йон, чуючи свою провину, уникав Гашіци, але вона таки перейняла його якомось. Йон їхав порожняком по снопи на поле й не помітив, як

*) Боже, Боже!...

Гашіца ззаду стрібнула на віз і причаїлась. Вже коли вони виїхали за село, а хмара куряви закутала віз від цікавого ока, Гашіца присунулась до Йона та торкнула його. Парубок вжахнувся, несподівано побачивши її.

— Ти як тут опинилась?... Чого?...

— Чого?... Того, що годі вже сподіватися, поки сам прийдеш... Коли старостів пришлеш?...

Голос Гашіци згучав різко, суворо. Але віз так горохтів, що Йон не дочув.

— Що?

— Коли старостів пришлеш? — скрикнула Гашіца роздратовано в саме ухо Йонові.

Йон припинив трохи коні.

— Не приплю... — відрізав він рішучо.

— То так?.. А за сором мій чим заплатиш?...

— Батько не велить дружити ся... — крутив парубок, дивлячись кудись у бік.

— То тепер ти батьком забиваєш міні баки?... А тоді?... А це що?... — враз скрикнула Гашіца і вхопила Йона за палець, на якому блищала дорога для нього каблучка від Домніки. — То кохати носату Домніку батько дозволяє?... Га?...

Йон образив ся.

— Гей! а ти що тут таке?... Забрала ся на чужий віз тай лаятись?... Геть з воза!...

— Ба не піду, аж скажеш, коли сватати меш...

— Як у мене волосе виросте тут! — скрикнув завзято Йон, стукнувши пужалном в долоню. — Геть!...

Гашіца вчепилась за полудрабок, але Йон сильним рухом скинув її з воза і поторохтів далі...

— Іу! посварилась на здогін йому кулаком Гашіца, здіймаючись з землі та обтрушуючи пил з одержи.

Злість, сльози душили бідну дівчину. З голосним плачем побігла вона до села, але скоро опам'ятала ся, оберла сльози фартухом і подалась до дому.

Не було другої ради, як признати ся у всьому матері, прохати в неї поради.

Мати так налякала ся, що й забула виляяти доньку. Гей! неслава, сором!... Треба щось радити...

Послали по тітку Прохіру, звісну порадницю у таких випадках.

Її захоплено на вулиці, де вона, випнувши перед себе кужіль, на ході виводила вовняну нитку та щось бубоніла до себе.

Коли за дверима почулось хляпанє капців, а потому в хату всунув ся кужіль, Гашіца з матір'ю були певні, що зараз побачуть гладку постать у ватованій катанці, чорній хустці на галові й під бородою, а межи тими двома хустками потужний ніс, який зразу робив вражінє не носа, а самого обличчя.

Тітка Прохіра докладно, смакуючи, випитала в Гашіци всі подробиці пікантної справи і авторітетно рішила:

— Треба йти „пе коптьор“... на піч...

На піч!... Перед очима в дівчини встала картина цього зневажливого звичаю, неминучість прикрої розмови з батьками Йоновими,

ворогами її батька, дикі сцени, які часто трапляють ся при такій okazji... Сором!.. Сором!...

Все, що чекало її сими днями, здавалось їй таким гірким, таким нестерпуче пекучим, що Гашіца воліла-б, аби земля запалась під нею. Але що-ж! Земля не западеться ся, а йти треба...

Умовились, що над вечір, коли в Йоновій хаті всі будуть дома, тітка Прохіра відведе туди Гашіцу, а сама дасть матері знати, чим скінчила ся справа.

Як тільки добре смерклося, Прохіра забігла по Гашіцу і сливе силоміць потягла її за собою. Дівчина була як у гарячці. Пяти її немов прикипали до землі; серце хололо, в голові була одна думка, одно бажання, щоб ця дорога розтягла ся без кінця-краю...

— Не жури ся, — потішала її Прохіра, — не ти перша йдеш „не коцьбър“... Торік Катінка Сандина таки віддала ся за Ніхалаки, хоч мати його й тягла її за коси з печі... Перепало їй і від батька, ба й сам Ніхалаки наклавав їй на бідність... Бідолашна щось зо два місяці носила синяки на тілі... А проте...

Гашіца вже не слухала. Ось вони завернули за ріг вулиці... Ось вже мигнули червоно осяяні вікна Йовової хати... В Гашіци затряслись коліна. Вона вагаючись зупинилась перед ворітьми, але Прохіра похнула її на двір...

— Йди, йди... я тут зачекаю...

Гашіца перебігла двір, вхопила спішно за клямку і відчинила двері.

Аніка відчиняла саме скриню, мош-Костяки виймав з печі жарину для люльки...

— Добри-вечір...

— Спасибі...

Гашіца поцілувала в руку спершу мош-Костаки, потому Аніку, і не мовлячи ні слова, прожогом метнулась до печі, стрібнула на неї і заховалась за комин.

Старі здивовано зирнули ся і одна думка разом шибнула їм до голови.

Аніка, стукнувши віком від скрині, кинулась й собі на піч до Гашіци, котра, мов звіврок той, притулилась тремтячи в куточку.

— Ти чого прийшла? — суворо поспитала Аніка.

— А твій син чого ходив до мене? — огризнулась Гашіца.

— Мій син?... А другі й ні?... Знаємо ми вас, теперішніх дівчат!... Геть з печі!...

— Не піду, хоч забийте... Люди знають, що ніхто до мене не ходив, тільки Йон... Він мене звів, він казав... посватаю... а тепер... — ридала Гашіца.

— Нунте ші Буковіна!... гримнув ураз на цілу хату мош-Костаки, що чув усю розмову... — А це що?... Де Йон?...

І відчинивши двері, старий гукнув, аж шибки задреньчали.

— Йоне! ме-ей!...

Не встиг ще Йон переступити поріг, як мош-Костаки, червоний й лихий, вхопив його за плече і притяг до печі.

— Що це, сякий не такий сину?... — гримнув він у саме вухо синові й показав на піч.

Йон заглянув у глиб і охолов, побачивши Гашіцу.

— Та це я... вона... — белькотав парубок, але батько не дав йому скінчити, потяг його в сїни й причинив двері.

Налякана Ґашіца почула з сїний шамотню, якийсь ляск, немов бійку, серед котрої виривався храпливий голос мош Костаки.

— З дочкою ворога?... зводити дівчину!... Я тобі вибію з голови иньших дівчат... Нунте ші Буковіна!... Завтра пошлеш старостів до мош-Штефанаки.

За хвилину засапаний мош-Костаки вскочив у хату, приступив до печи й крикнув:

— Йди міні зараз, соромітнице, до твого батька й скажи йому, що завтра я, Костаки, пришлю від Йона старостів!... Чуєш?... Так і скажи...

І голосно відсапуючи, мош-Костаки важко впав на лаву.

— Домне, Домне! — стогнала Анїка, приголомшена несподіваною пригодою та умовляла Ґашіцу йти до дому.

Але Ґашіца крізь сльози ознаймила, що не вийде з хати, поки не будуть послані старости.

Анїка мусїла вкласти її на печі, а по довгій нараді з чоловіком, яка відбула ся пошепки під образами, загасила свїтло й собі лягла поруч з Ґашіцою...

Йон ночував десь на дворі; він довго не міг заснути, згадував нинїшні пригоди, знївчені мрії про Домніку і, мацаючи чуба, важко зітхав на самотї серед темної ночі...

Коли другої днини вранці Ґашіца йшла поруч з Йоном на гарман, Йон не обзивавсь до неї й словечком, наче не помічав її...

Але згодом, поньокуючи на конї, що бігали кружкѣ на припонї по снопах пшеницї, Йон скоса поглядав уже на Гашіцу, на її сильні, жиливі руки, якими вона зручно трясла решето, віючи зерно та засипаючи половою, мов снігом, увесь гарман, і чув, що в його серці тане завзятість, поступаючись місцем згоді зі своєю долею...

Алупка. Цьвітень, 1896.

ДЛЯ ЗАГАЛЬНОГО ДОБРА. *)

I.

Перший грім.

Замфір Нерон, ставний тридцятилітній Молдуван, допив з глиняного глечика решту вина і встав з-за столу. З усмішкою задоволення від святного обіду, що грала на червоному, загітому стравою та вином обличчю, він звернув ся до жінки:

— Порай ся швидче, Маріоро, бо поїдемо на виноградник, а я тим часом запряжу коні.

— Добре, — відповіла молодиця, поправляючи широке мідяне наруччє, що саме розцібуло ся на її темній, немов спижовій руці.

Але не встигла вона ще зацібути наруччя, як почувла, що круглий, на пів аршина заввишки стіл — „мас“ звалив ся їй на коліна, а посуда з брязкотом розкотила ся по сніях, де задля хатньої духоти звичайно обідають у літку Молдувани.

— Помалу ви, потерчата! — скрикнула налякана Маріора, притримуючи стіл рукою.

Винуватці тої катастрофи — два хлопчики літ семи-восьми та патиліток дівчинка — наче не чули сердитого материнного поклику. З іс-

*) Відзначене премією на конкурсі редакції „Зорі“.

З іскрами радості у чорних оченятах, з веселим покликом: „їдемо, їдемо, на виноградник їдемо!“ вони зірвались із за стола та покопотіли за батьком до стайні, вимахуючи недоїденими грудками мамалигів.

— Це кара Божя, ті діти! — вибухнула Маріора, збираючи розкидану по сівях посуду. — Ви не їсте мош-Діма¹⁾ — раптом звернулась вона до сивого, аж білого дїда, чоловікового батька, що сидів за столом, безпритомно усміхаючись сивими мутними очима.

— Ні, спасибі, я наїв ся, тихо відповів мош-Діма, піднімаючи з долівки перекинутого глечика.

Молодиця заметушилась: позбирала посуду, внесла до хати решту мамалигів, витерла триногий мас та поставила його боком під стїну.

Її повольні рухи, землистого колїру обличчя, опущені до долу кутики уст — свідчили про перевтому, а зігнутий, наче під важким гнїтом, стан робив цю двадцятипяти-літню жінку старою бабою. Тільки чорні з поволокою орієнтальні очі блищали вогнем під тонкими, зведеними до купи бровами, говорили про цілі скарби затаєної нервової сили.

Зробивши в хаті лад, Маріора перед зеркалом обемкнула рівні широкі рукави тонкої бомбакової сорочки, що за кожним рухом відкривали її спижові руки з мідяними та скляними наруччями, поправила здоровий золотий дукач на шиї та глянула на свою коротеньку корсетку зі шнуровицями, наче міркуючи, чи не треба взяти чого теплішого у дорогу. Але

¹⁾ Мош-Діма = дїду-Діма.

М. Коцюбинський. По людському.

червцеве сонце, снопом цілим глянувши у заграшоване вікно, пригадало їй, що на дворі спека, а на тій спеці чекає, певно, на неї чоловік із запряженими кіньми. Маріора вийшла з хати.

На призьбі сидів мош-Діма, оточений курами та качками і, з безпритомною усьмішкою божевільного, пригоршню сипав на землю покришену мамалігу, на яку з галасом накидались його пірнаті приятелі.

Маріора спід долоні глянула в сторону повітки.

За хвилину заторохтіли колеса, і Замфір, ледве здержуючи гарячі коні, заїхав під хату новим, на залізних осях, мальованим возом — „каруцою“. З зеленого васата виглядали щасливі обличчя дітей.

Маріора сіла — і коні, зігнувши від натягнених віжок шиї, помчались вулицею, збиваючи цілу хмару курави. Собаки зіраями вибігали з дворів, зі скаженою гавкотнею бігли за каруцою, кидались коням під ноги. Причепурені задля неділі Молдувани придивлялись зпід долоні до Замфірової підводи, поцмокуючи з задоволення.

І справді любо глянути на ставну постать Замфірову, з гордим, як у римського патриція обличчям, з міцним станом, тісно обхопленим золотом мережаним „іліком“, що відкриває широкі рукави білої сорочки, зпід котрої видко кремезні, з грубими від напруги жилами, руки. Блискучі чорні очі Замфірові, його довгасте, повне обличчя, облямоване низько стриженою чорною бородою — так і сьвітять ся задоволенням, так і сяють гордощами, наче звіщають мирови, що Замфір тепер справжній хазяїн, не

згірш від других. Оцями самими руками, котрими натягує тепер ремінні віжки, заробив він увесь свій статок, все те, що зрівняло його з першими хазяями, чому тепер не оден заздрають. Тому то так згорда й поглядає він на стрічних, так весело посвистує на свої ситі у ремінних шорах коні, що вилискуючи чорною шерстю та круто вигнувши ший, легко, мов пірце яке, несуть здорову каруцу поміж очеретяними тинами вузької вулиці.

Минули село. Замфір ступою поїхав берегом Прута. Тут глянув на нього зза річки широкий простір зелених плавнів, замріли в далині закордонні села. На румунському боці три пари волів тягло канатом проти води здорове червоне судно. Біла короґва на щоглі тріпалась в повітрі, поблискуючи до сонця. Високий засмалений стерник у червоному фезі налягав на стерно. Біля нього сидів білий кудлатий пес і дивився на берег. Вище, в далекому коліні річки, під крилатими вербами, тихо посувалися за водою плоти, наче низка чорних острівців на блакитному поверсі річки. Вітер доносив звідти уривки жвавої коломийки, якою розважалися на чужині плотарі Галичани.

Діти помітили на судні собаку і висунулися із васага.

— Мамо... мамо! а гляньте, який гарний песик! На цю-цю! на!

— На місце! — скрикнув ураз батько, обернувшись до дітей.

Зза гори саме виїхав віз, наладований жінками та діворою і нагнав Замфіра. Молдувани замінялися поглядом — і вмить, немов зрозумівши оден-одного, підскочили на місце, пустили віжки, гукнули на коний... Коні, по-

чувши волю, шарпнулись із копита, витягли ся — і помчались стрілою на випередки, згинувши незабаром у густій хмарі куряви. Лиш інколи, коли сильніший повів вітру відносив на бік куряву, видко було оддалік дві каруци, одну блище, другу далі, що немов пані хитали ся з боку на бік від скаженого гону...

Дітвора вчепилась ручками за васак... Чорні очиці блищать щастем... Ах, так добре, захоплює дух, летиш, здаєть ся, кудись далеко, відірвавшись від землі... Вербі, садки, гори наче женуть ся назад, у село, наче кружать ся, обхоплені якимсь шаленим коловоротом... Мама сьмієть ся з задоволення, тато, той добрий „татіка“ раз-у-раз підплигує, вимахує рукою та, мов вітрилом на щоглі, має білим рукавом сорочки... Коні повитягались, як змії, запінились, а не дають ся випередити, хоч задня підвода вже близько, от-от черкнеть ся кіньми передніх коліс... Ні, таки наші взяли гору, таки ми попереду... Ті вже далеко лишили ся, спиняють коні...

Замфір стягнув віжки, коні зменшили біг, а врешті стали. Замфір витер рукавом упріле чоло, скочив з каруци і з виразом гордоців на розпаденому гоном виду поплескав гарячих коників по шиї.

Пріїхали.

За хвилину діти з галасом вскочили у виноградник, випереджаючи матір. Замфір розпріг коні і пустив на нашу попід садом.

Зараз від дороги, загороджений очеретяним тинном, починав ся Замфірів виноградник. Роскішні кристалі куці з буйною лозою, обліплені лапатим листом, вкривши підгірє, спинались на гору, звисали гірляндами над жов-

тим провалем, що мов глибока зморщка на чолі, перетинало пасмо гір. Тоненькі, штучно виплетені з очерету тини відділяли Замфірів виноградник від сусідніх, а буйна лоза, немов на перекір усім межам, перелазила через тини, сплїталась вусиками з сусідніми лозами, по братерськи єдналась у зеленому морі виноградників. Здавалось, якась могутня зелена хвиля залляла підгірє шпичастих гір, пялась до гори, до тих жовтих шпилів, що дивились зі своєї високости далеко за Прут, на плавні, на озера, на гірла, у далеку простору, повиту сизою імлою...

Зелене море листя грало долі всіми сутінками барв, від чорно-зеленої до жовто-зеленастої; а з гори вторувала тій мелодії барв безладня гармонія мідяних дзвонків отари, що паслась по горах, та тужлива чабанська сопілка...

Замфір дуже любив свій виноградник. Оця десятина землі, густо засаджена розкішними кущами, відділена від гори столітніми волоськими горіхами, делікатними жарделями та сіролистими айвами — дісталась йому ще від батька. То була дідизна, прадідизна може. З виноградником цим звязано так багато споминів. Ще дитиною бігав він там, з утіхою смакуючи солодкий виноград, зазираючи під кожен кущ, у кожен закуток. Все тут знайоме, все своє. Там під горіхами сховався він у сьвято з струною, чорноокою Маріорою, ще дівчиною тоді, — там посадив на щастє якийсь особливий їатунок винограду — от, як розріс ся тепер роскїшно! — а тут, хазяїном вже завів молодник.

Замфір присїдає під кущем, обережно, з любовістю розгортає листє — то делікатне,

ясно-зелене, покрите знизу білим пушком, то темне, блискуче, наче поливане. Там під листем цілі скарби, цілі купи розкішних китят так і обліпили кущ, так і вгинають лозу під непомірною вагою. Є, зародив Господь, радісно беть ся Замфірове серце, а очі сьміють ся до здорових ірон.

— Татіка, татіка! а йдїть сюди! — гукає старшій хлопчик. — Скільки тут „помі“ [винограду] — страх!...

— Сюди, сюди, татика! — кричить з другого боку дівчинка: — в мене більше, навіть листя не видно!...

Замфір сьє. Не зазирати муть діти за чужі тини, у чужі руки. Буде своя „пома“, буде й вино. Тут саме вгїдде для винограду, звідси бере він таке вино, як спирт. О, всі знають, яке вино у Замфіра Нерона, тим то він і не возить його на торг... Самі купці приїздить з готовими грїшми, аби було що продавати. А доведеть ся продати більшу частину... Ну, та звісно на те й ходить ся біля винограду, на те й працюєть ся, щоб мати користь... Дасть Бог, буде продати, буде й для себе. Вже-ж Молдуван не лишить ся без вина: змалечку звик.

Замфір ходить поміж кущами, де тичку очеретяну поправить, де лист зайвий оскубе, де лозину підвяже. Правда, сььогодні недїля, не слїд би робити, ну, та коло винограду не грїх, бо то хлїб сьвятий, то дар Божий... О, тут гущина яка сонця не пускає, треба трохи пообщипувати листе... А тут лозина зайва, тільки сік марне тягне з бідного куща. Стяти її... Отак... А ось ірони похилили гилячку, на землі

лежать бідні, треба підняти, бо то шкода, бо то праця людська.

Ох, праця! Скільки то праці та клопоту взяв оцей клаптик землі! Ще батьки, а може діти лишили тут свою силу — бач, які здорові та розкішні кущі виплекали! А він сам — хіба він мало поклав тут здоров'я?

І згадуєть ся Замфірови, як він в осени мусить зібрати тички, підчистити лозу, закопати її в землю. Високо злітає здоровезна сапа, а на місци кущів виростають могилки. Спить зимою виноградна лоза, вкрившись могилками, а на весну треба визволити її, на сьвіт вивести зіпд землі, обчистити, на тички підняти... А почнуть кущі буряном заростати — знов сапа в роботу, знов мозолі на руках. І то не раз, не двічі... Виноград любить, щоб коло нього ходити. І ходить ся коло нього, як коло рідної дитини, і годить ся йому, за те-ж і звекаєть ся до нього як до близької істоти, з житем котрої звязано власне живе, хліб, достаток... І такою дорогою стає тобі оця гнучка рослинка, що вміє віддячити за важку працю, за тверді мозолі...

А пора збіраня винограду? — пригадує Замфір. Ну, це вже легка, празникова робота. Ціла родина бере уділ в тій праці. Любо тоді глянути на стиглу, прозору ягоду, що ледве стримує солодкий сік у тонкій шкурці. Дорослі з піснями стинають стиглі кияти в коновки та носять до бочки, а весела, замузнана солодким соком дівора, нишпорить попід кущами, вишукує непомічені ірона. Рікою ллєть ся солодкий „муст“, починає грати — і тоді ціле село, від малих дітий до столітніх дідів — на підпитку...

От коли-б допоміг Бог зібрати виноград та продати вино. Треба-б взяти у пана яку

„фальчу“ землі, бо без поля теж погано у господарстві. Що то Маріора скаже на цю думку. Але де вона? — скинув очима Замфір по винограднику.

Маріора стояла поміж кущами, мов у зелених рамцях, підперши рукою голову з замишленим обличчям.

— Маріора, а ти чого там зажурила ся? Бачиш, Господь послав нам дорід. Такого до роду я не помічав у наших сусід.

— Хвалити Бога! — зітхнула молодиця. — Та, бач, я думаю... люде гомонять...

— Про що люди гомонять? — підійшов до неї Замфір.

— Та кажуть, буцїм то їздять по селах якісь доктори, щó псують виноградники. Кажуть, слабість якась завелась у виноградї, чи що, от вони й вирубують кущі та палять їх, ще й землю отрутою наповоають...

— Що? виноград рубають? — здрігнув ся Замфір. Він сам чув про це, як їздив на торг у Ренї. Палять? каже вона, землю трують? То й його добро, його батьківщину, хлїб його мали-б знищити якісь там доктори? Зроду звіку цього не буде. То може й є слабість така на виноград, але тут, у їх селї, всі виноградники, хвалити Бога, здорові, родючі, на гарному ґрунті. Дурниця то, чутка ота. Тай люде у них не такі, щоб пустили докторів на свої виноградники. Ого! насмілив би ся який вступити на його виноградник. Він би першого з рушницї застрелив, як собаку. Через труп його хїба-б переступили в садок, бо живий він не пустить туди. Ет, дурницї! Мало що люде плещуть.

Замфір махнув рукою.

Однак не вважаючи на той зневажливий рух, хмарка турботи повила Замфірове чоло. Не на довго, правда. Ясність веселого червцевого дня, широке зелене море, хвилюю листу вкривше скарби дорodu, безжурне щебетане дїтвори, що з галасом, обмаяна виноградними гиялками, бігла до батька — вернули Замфірови його веселий настрій, його рожеві надії.

Сонце вже повернуло на вечірній пруг. Маріора загадала збиратись до дому. Хлопці метнулись до коний, і незабаром віз стояв запряжений, готовий вирушити в дорогу. Гарячі коні помахували обтиканими виноградним листом головами, а дівчинка в вінку з гиялки винограду тягла за собою на віз кілька стятих батьком довгих лозин, з делікатним лапатим листом та позакручуваними тоненькими вусиками.

Нарешті коні рушили, каруца покотила ся берегом Прута і довго ще видко було щасливі обличя дїтвори та довгі зелені лози, що повисавши з каруци аж до землі, колихали ся від швидкого руху, немов прощаючись зі своїми подругами на винограднику...

В селі був рух. Цілі юрми молодїжи, одягненої в сьвяту одїж, стояли на вулицях, або простували на майдан, звідки на село ціле розходило ся глухе дуднїве „доба“¹⁾ в супроводі різких, пискливих згуків „ковала“²⁾. Одноманїтна східня мелодия „булгаряски“ свідчила, що там, на майдані, танець саме у розпалі.

Опріч цього руху помічав ся ще й другий рух. По вулицях снували Молдувани, купчи-

¹⁾ Доба = довгастий тарабан.

²⁾ Ковал = дуже довга сопілка.

лись біля воріт, попід тинами, вимахували руками, сперечали ся, кричали. Баби своїми пи-скливими голосами робили справжній шарварок. Очевидячки в селі щось стало ся. Коли Замфір наблизив ся до одної з таких купок, його зупинили, оточили каруцу зо всіх боків і хоч по розпалених обличчях Молдуван видно було, що якась цікава новина свербить їм на кінці язика, однак давним звичаєм виповнено поперед церемоніял привітання.

— Добридень, Замфіре!

— Спасибі вам.

— Що поробляєш?

— З виноградника їду.

По цій коротенькій прелюдії, виконаній з обох сторін однаковим тоном, знялась ціла буря голосів. Чи чув він; що примар¹⁾ одібрав бомагу?... О, він пустить їх, запроданець отой, бодай би не встав в останній день на суд божий!... Ба, не пустить! Пустить, побачите, пустить!... То село не пустить!... Ні, це вже кінець світа настає...

Замфір нічого не розумів.

— Хто? кого не пустить? кажіть бо толком... — кидав він питання на всі боки.

— Кого!... та-ж докторів!... Прийшла до примарії бомага, що незабаром мають приїхати доктори, які цують виноградники.

Замфіра, наче грім із ясного неба, вразила ця звістка. Невже-ж цьому правда? шибала думка по його голові. Не вже-ж цьому правда?

— Ой, виріжуть нам виноградники, зовсім виріжуть, анцихристи! — голосила якась баба.

¹⁾ Примар = сільський староста; примария = рос-права.

— Нічого, будемо звикати без вина, — злорадо кидала увагу друга.

Замфірови не вірилось ще. Чи не пустив хто часом дурну поголоску? Треба самому дізнатись про це в примарії.

— Я зараз буду тут, тільки коні випряжу, — гукнув він в юрму, рушаючи.

За хвилину Замфір з похмурим обличчям йшов вже у примарию. За ним потягло кілька Молдуван. Примаря не було ще з ярмарку; на дворі примарії стрів їх пан писар, дуже незадоволений, що йому перешкодили милувати ся своїми новими, ясною барви, галанціями. Він скинув на Замфіра котячими очима, настовбурчив рівні, як у кота, вуси і відповів на припитання.

— Ми прийшли до вас, „дбмнуле“ писар¹⁾, дізнати ся, чи правда тому, буцім то прийшла бумага про докторів, що пеують виноградники.

Пан писар зробив рукою та одягненими в ясні галанці ногами такий рух, наче хотів попрохати вибачення у громади, що така нечемна бумага справді істнує в канцелярії примарії.

— А якже... е... е... за номером...

— Чого-ж вони хотять від нас, ті доктори? — глухо спитав Замфір.

Пан писар був у клопоті: він сам гаразд не знав, чого хотять „доктори“.

— А... а... в винї слабість така є, фільоксерія прозиваєть ся, — збрехав він, вдячно відкидаючи ногою в ясних галанцях та роблячи рукою округлий рух.

¹⁾ „Дбмнуле“ писар = пане писаре.

— Слабість? В винї слабість? — загула громада. — Брехня! Діди, прадіди наші пили вино, а жили по сто літ! І ми немо, а ніхто не чув ні про яку слабість. Це нам голову морочать!... Бач, слабість знайшли!...

— І звідки-ж береться та слабість? — спокійно, але глухо питає Замфір.

— А... а з повітря!... — І пан писар, зморщившись, потяг носом повітре, наче помітив присутність тої слабости у повітрі...

— Ну, і що-ж, — допитувався Замфір, — рубати муть нам виноградники?

— А рубати муть.

— Усі?

— А всі...

Молдувани обурились. Хто має право рубати їх виноградники! Та вони на шматки розірвуть першого, що підніме сокиру над кущем. Як! Вони садили виноград, вони пазували садки свої, а хтось прийде і так, з доброго дива, почне нищити їх працю? Яким правом?

— Закон!... — уклонився розставивши руки пан писар, ще й очі заплющив, наче прохаючи вибачення, що існує на світі такий закон.

Закон! закон! Вони вже чули те слово. Як тільки яке здирство, як тільки кривда яка громадї — зараз: закон. А хіба закон насадив їм виноградники, що дає право нищити їх? Хіба закон працював на тих виноградниках до поту крівавого? Закон, він каже! А хіба-ж на світі є такий закон, щоб відбірав хліб від їхніх дітей, робив їх жебраками! Ого! вони мають свій закон: забалакає він з рушниць до кожного, хто насмілиться хоч пальцем ткнути садки їхні! Тоді хай судять їх!...

Громада гула, як рій роздратованих шершенів, але пан писар вже не чув того гомону. З почутем власної висшости, з виразом невимовного призи́рства до того темного хлопства, що так не личив його котячому видови, пан писар округлим рухом звернувся плечима до громади і кинувши останній погляд на свої нові галанції, вступив у канцелярію.

Замфір покинув розхвильовану громаду, не вияснивши собі гаразд очікуваного лиха. Злість душила його за горло, а проклони, які посилав він усяким законам, що не дають бідним людям спокійно жити, не здіймали важкого каміня з серця, не зменшали злости.

А коли перелякана жінка стріла його неспокійним питаючим поглядом, він процідив кризь зуби :

— Не бійсь, нічого нам не буде. Я ще здолаю оборонити себе від напасти — і глянув зпід лоба на стару турецьку рушницю, що висіла на стіні край мисника.

II.

Ріжні погляди.

Одної ясної днини, так коло години десятої вранці, горішньою дорогою, що йде понад Прутом, котило ся дві молдуванські каруци. На задньому возі, де сиділо кілька чоловіків, спустивши ноги за полудрабки, чутно було веселі жарти, регіт, пісню. По грубих полотняних сорочках, по чорних запрацьованих руках, а нарешті по залізних лопатах та всяких робочих струментах, що визирали кризь полудрабки, можна було пізнати, що то робітники.

На передньому, помальованому зеленою фарбою возі серед дорожніх клунків сиділо трое молодих хлопців: двоє на задку воза, а один напроти їх спиною до візника Молдувана. Цей останній солодко дрімав, звівши здорову, круглу як кавун, голову на груди. По його опасистому круглому обличчю з чорним закрученим вусом блищала щаслива усьмішка солодкого сну, а кругленьке, багато обіцяюче в будучині черево рівно колихалося під полами студентського китля. При коротенькій гладкій фігурі студента товариш його здавав ся мізерним та тендітним. Високий, худий, з закарлюченим як у кібця носом на довгому обличчю, облямованому рідкою темною борідкою, одягнений у синю французську блюзу, на котрій можна було полічити усі кістки його, він трохи скидав ся на Дон-Кіхота. Зігнувши свою довгу фігуру та спершись худими, кістлявими руками на рушницю, Дон Кіхот [як його продражнили товариші] пожадливо стежив очима за табуном диких гусей, що летів через Прут у плавні. Його очевидячки дратувало, що дичина безкарно летіла над головою, захищена високою та заборною полювати до Петра.

Третій подорожний, закутаний у парусиновий плащ, з кобкою на білому картузі, при котрому засмалене обличчя подорожнього з підстриженою *à la Boulanger* білявою борідкою видавалось ще чорнійшим, дивив ся вдумливими сивими очима на широкий краєвид.

Попід полониною, по котрій вони їхали, широко розіслав ся зелений низькоділ. Срібляста биндочка Прута кривульками порізала зелені береги, ціле море хвилястого комишу ховало від людського ока блискучі озерця та

гирла, блакїтна їмла далинї повила далекї села, гори, садки. На планинї хилилась од вітру пшениця, а по жовтих ярах, що збігали з гори до Прута, пав ся лозиною кучерявий виноград. На чистому теплому небї тільки денезде білїли кушниками хмари.

Дон-Кіхотови першому докучила мовчанка. Він злегка штовхнув дрімаючого студента.

— Колега Савченку, годї бо вам носом свистїти, он гляньте краще на той табун диких гусей; аж злість бере, що не можна дістати.

— Га?... що?... я заснув?... — прокинув ся студент. — А що-ж його робити у дорозї: нї вина, нї дївчат тут не має...

— Незабаром приїдемо в село: буде те й друге.

— Ігу... а як знайдемо фільоксеру, то ті меґери й очі з лоба повидирають нам. А ви все ще, колего Рудик, мов кіт той, пасете очима пташок? Плюньте на це діло...

Рудик нервово кинув ся.

— Плюньте на своїх дївчат краще, — відрізав він ображено.

— Ха-ха! Прирівняли!... А що-ж це — позїхнув Савченко — наше „начальство“ похнюпилось? На що хочете закладаю ся, що саме тепер обмірковуєть ся плян кампанїї анти-фільоксерної! Ну, признайте ся, пане Тихович, адже я вгадав вашї думки?

Тихович скинув очима на Савченка.

— На цей раз не вгадали, — обїзвав ся він. — Я нічого не думав, а просто милував ся краєвидом. А коли хочете, признаю ся щире: мене турбує думка що у Ловштах знайдемо фільоксеру.

— Вас турбує? — засьміяв ся студент. — А я-б міг сказати ся за тих вісім годин одноманітної праці, коли-б не ратувала мене часом від цього ота ваша неприязнь — фільоксера. Все-ж таки якісь вражіння, рух, житє. Та й приємно знайти, коли шукаєш...

— Мовчали-б краще, колего, — спинив його Дон-Кіхот [vulgo Рудик] та не дратували пана Тиховича своїм легкомудством. Адже ви знаєте, як він поважно дивить ся на свою місію...

Студент махнув рукою і розщібнув китель. Тихович нічого не відповів. За кілька хвилин він звернув ся до візника:

— Діпáрте Лоéшти?¹⁾

— Яка!²⁾ — показав візник пужалном на провалє, в якому зникла враз дорога.

Здавалосьь — далі нікуди було їхати. Дорога западалась, як під землю, а за провалєм, глибини якого ще не можна було помітити, стирчали зелені шпилі гір. Але візник припинив коні і ступою спустив ся у кручу. Він в'їхав у вузьке міжгірре. З одного боку дороги стирчала жовта стіна ўрвища, з другого чорніла широка безодня, дно якої мабуть ніколи не бачило сонця. Зубчасті гори кидали тїнь на дорогу, пітьма лїзла з безодні, виповняла міжгірре, п'ялась по горах аж до сяючих на сонці шпилів. Стягнені візками, під натиском каруци, коні крутились, як змії, помалу спускали віз по покрученій дорозі, що, здавалосьь, провадить на той сьвіт. Виступи гір закривали дорогу —

¹⁾ „Діпáрте Лоéшти“ = далеко до Лоешт?

²⁾ „Яка“ = ось.

і тільки клаптик безхмарного неба синів у високости над стрімкими жовтими стінами урвища.

Враз, немов від маху чарівничої палички, пасмо гір розірвало ся, в широкому отворі, наче у вікні, блиснула річка, а за річкою широка простора зелених плавнів, засипана вся південним промінem. Каруца впірнула у хвилю ясного світла і покотилась берегом Прута, далеко лививши за собою похмури бескеди.

Незабаром показалося село, мальовничі розкидане над річкою по горі. Білі, чепурненькі хати під очеретяними стріхами, з широким піддашем на мальованих стовпах, дерев'яні „кошниці“ на кукурудзу, очеретяні хлівки, крилаті акації та морви за штучно плетеними очеретяними тинами, журавлі над колодязями — все це робило гарне вражінє, свідчило про лад та достаток. Хазяїв не було в дома, всі були на роботі. Тільки денедє діди вигрівались на сонці, сидючи на призьбі, та молодиці квапливо бігли по воду, вимахуючи мідяними побіленими кухвами. Собаки, яких завжди буває безліч по селах південної Бесарабії, обпали каруцу і бігли, валуючи за нею аж до примарії, де зупинились наші подорожні.

Тихович вискочив із каруци і не обтріпуючи навіть пилу, спішно ввійшов у примарію.

Тут його стрів примар, грубий, череватий Молдуван із апатичним обличчєм та наш знайомий — писар, котрий не мав уже на собі святних ясних галанців.

Тихович назвав себе.

— Міні припоручено, — додав він, — обдивити ся левітські виноградники, щоб запевнити ся, чи вільні вони від філюксері. Ви дістали мов оповіщенє?

М. Коплюбинський. По людському.

Примар апатично кліпнув очима, а писар настовбурчивши вуси та вирячивши котячі очі зігнув ся так, що робив вражінє людини, у котрої від страшного болю втягло назад живіт.

— А якже, відібрали... це про „Фільоксерію“? О! ви тут напевне знайдете її!... — додав він з округлим рухом рук.

— Ви чому так думаєте? — звернув ся до нього зацікавлений Тихович.

— Люде мруть, — таємничо пояснив писар. — І в повітрі... — він не доказав, а тільки потягнув носом повітре, наче чув там присутність „Фільоксерії“.

Тихович злегка осміхнувся.

— Міні треба знайти квартири, — звернув ся він до примара, — для робітників і для нас. За хати я платити му. Тільки поспішіть ся, бо люде чекають на дорозі.

— Усе буде зроблено! — підхопив писар, висовуючись з хати задом та виробляючи дивні рухи ногами, на котрих, на превеликий жаль пана писара, сьогодні не брилювали вже нові ясні галанції.

Сотник та десятник як навіжені бігали по хатах, шукаючи квартир — і не могли нігде знайти. Молдувани дізнавшись, що приїхали ненависні їм „доктори“, нізащо не хотіли пускати ворогів у хату.

Савченко з Рудиком сиділи на возі і, голодні та лихі, лаяли Молдуван.

— Яка дикість! Який брак культури! — хвилював ся Савченко. — Ти працюєш для їхнього добра, для їхньої користі, а вони тебе в хату не пускають, варвари!...

— Від коли це ви, колего, почали добавати користь у нашої праці? Я щось раніше

не помічав цього за вами. Може то з голоду? — глузував Рудик.

— А таки я голодний, коли хочете знати! — вибухнув Савченко. — Від самого раня нічого не їв, а тепер чекай на спеці, поки тебе пустять у хату!... Нічого мовити — миле жите розвідача фільоксерної комісії!

— Ех, шкода! — зітхнув Рудик. — Як би можна, забив би я оце парочку диких гусей та засмажив на маслі, знаєте, з яблуками...

— А-а! не дратуйте-ж бо!...

— Або підстрелити, знаєте, зайця, та спекти до бурачків у сметані..

— Тьфу! Мовчіть бо, бо слина котить ся...

Тихович з ганку прислухав ся до тої розмови, зморщивши чоло. Очевидячки і його дратувала прикра ситуація.

Нарешті задиханий сотник оповістив, що квартири знайдено. Обидві каруци рушили, і наші подорожні так-сяк розташували ся.

Коли за кілька хвилин робітник ніс з шинку карафку вина, Молдувани кидали у слід йому гнівливі погляди, вигукуючи з обуренєм:

— Анцихристи! Бач, самі пють вино, їм воно нічого не вадить, а людям рубають виноградники, болять ся, бач, щоб люде не вмірали, бодай би ви самі виздихали, анцихристи!

В невеличкій, чепурній молдуванській хаті, де зупинились розвідачі, сичала на столі бензінка, а на ній шкварчала яєшня, яку митецьки вмів пряжити Савченко. Він сам, своєю власною кругленькою особою стояв зігнувшись над пательнею і з утіхою ласуна, з поширшеними ніздрями, розкошував пахощами смачної страви.

Рудик витирав склянки на вино, різав хліб.

— І де той Тихович вештаєть ся? — бурчав імпровізований кухар. — Яєшня вже готова, а його десь носить...

— Принесло вже, і, як бачу, в самий час, — обізвав ся Тихович на порозі. — Треба було поглянути, як там розташувались робітники.

Савченко загасив бензину, триюмфально поставив на стіл яєшню і з вишуканими рухами, церемоніяльно запрохав товаришів на обід.

Розмова стихла; чутно було тільки, як працювали молоді щелепи та булькало вино при наливаню у склянки.

По заспокоєню голоду, Савченко сповнив склянки, закурив цигарку і звернув ся до Тиховича.

— А тепер, коли „жолудкове питане“, як кажуть Галичани, залагоджено, мушу поділитися з вами сумним спостереженням, що наша хазяйка пеклом дине на нас. Міні, знаєте, треба було вмити ся з дороги. Я й звернув ся до хазяйки. „Де у вас вода?“ питаю її ввічливо так. — „У Пруті“, відказала міні дама. — „Це ми знаємо“, кажу я; „а чи не можна-б звідси трохи взяти?“ та й подав ся до діжчини. Ех, як не скочить моя меґера, як не вихопить діжку в мене перед носом, як не забелькоче! — „Фе“, кажу, „мадам, на віщо-ж так хвилювати ся? Це і на нерви шкодливо, і колір личка може зопсувати ся, хоч воно й так у вас нагадує торішню мамалиґу“. І що-ж ви думаєте відказала вона на таке dictum? Ото-ж нічого не відказала, а тільки плюнула, так таки й плюнула на вічний сором прекрасній половині роду людського...

Рудик сьміяв ся.

— Ну, цього факту хіба не запишете собі in libris amoris. Та хіба-ж тільки хазяйка наша?! — додав він. — Всі вони, усі Молдувани дивлять ся на нас, як на ворогів своїх, у ложці води ладні втопити нас.

— І не давниця, — обізвав ся Тихович. — Приїзять в село якісь люде, що не знають їх мови, через що не можуть порозуміти ся з ними, не питаючись йдуть на виноградники, рубають їх, палять... За що? на що? яким правом? Не звісно. Та й виясни-ж такому Молдуванови, темному, неосвіченому, що фільоксера, той страшний шкідник винограду, може з часом знищити всі виноградники, хоч тепер не видно ще руйнуючої сили того маленького, а сильного ворога! Він не пійме віри. Виясни господареві, у якого зрубано виноградник, що це зроблено для загального добра, для безпеки сусідніх виноградників від зарази! Чи-ж він потішиться таким поясненем? Або обіцяй другим, що ми не пустимо на їх садки фільоксери, коли від самого початку існування комісії аж досі не було ще прикладу, щоб вдало ся нам цілком очистити від фільоксери виноградники в якому небудь селі...

— Амінь, — перехопив Савченко. — Я давно вже кажу, що наша праця, наша йолопська праця нікому не потрібна... На цю псевдоборотьбу з фільоксерою ми, мов у бочку Данаїд, кидаємо гроші, силу, час...

— Вибачайте, — перебив його живо Тихович. — Ви не дали міні сказати, що дорого до кращих результатів запиняє нам та-ж сама темнота Молдуван, бо замість помагати нам у боротьбі, вони шкодять їй, причиняють ся до розповсюдження фільоксери. Я не нехтую бо-

ротьби з філюксерою, а тільки виясною причину ворожнечі Молдуван. Я вірю, що ще не пізно бороти ся з ворогом винограду, що ми змогли-б ще локалізувати його, здушити, знищити і таким робом обратувати бесарабські виноградники. Нам тільки потрібні сили і кошти, великі кошти, щоб була змога обдивити ся зразу цілу Бесарабію і таким побитом з'ясувати собі великість лиха, з яким провадимо боротьбу.

— Щасливий, хто вірить! А я таки думаю, що ми просто воду міряємо...

— Коли-б я був одноі з вами думки, я-б зараз кинув службу, — вмішав ся Рудик.

— Фю-фю фю! — засьміяв ся Савченко. — Хіба я дурний кидати службу, коли міні за неї гроші платять! Знаєте приказку: дурний дає, розумний бере...

— На цю приказку я міг би вам дещо відповісти, але маєте щастє, що хочу спати, — сказав Рудик.

Він встав із за стола і простяг ся на лаві, сягнувши довгими ногами аж до протилежної стіни.

За його прикладом обляглись і Тихович з Савченком.

До вечера, коли повернули з поля Молдувани, звістка про приїзд „докторів“ облетіла ціле село. Молдувани купчились на вулицях. Скрізь помічало ся роздратованє, чути було лайку, проклони. Діди правили щось про гріхи та останній час, молодші нахваляли ся не пустити ворогів на виноградники, перестріляти з рушниць, розсудливі гамували запал. На вулиці колотило ся, як в горшку колотять ся. Замфір шкилював примаря, називаючи його хабарником за те, що пустив у село комісію.

Але справа від цього не поправлялася, ба й не виясняла ся: Молдувани не знали довідне, що робити муть з їх виноградниками, який завбільшки той камінь, що завис над їх головами. Серед моря самих дивоглядних поголосок, спліток, яких не шкодувала роздратована жінота, годі було орієнтуватись.

— Ходім краще до докторів, — гукнув врешті Замфір, — та розпитаємо ся, чого їм треба від нас.

— Ходім, ходім, це розумна рада! — згодилась громада, подаючись до Тиховичової квартири.

Деяльки Молдуван вступило в хату.

— А чого вам треба, люде добрі? — звернувся до них по московськи Тихович.

— Не розуміємо московської мови! Коли приїхав у наш край, хай говорить по молдуванськи! — крикнув хтось з гурту.

Кров вдарила Тиховичови в обличчя. Йому стало соромно.

— Добре, я говорити му по молдуванськи, тільки не знаю, чи зрозумієте гаразд, бо я не дуже знаю вашу мову.

— Нічого, зрозуміємо..

— Так скажіть же міні насамперед, чого ви хочете від мене? — у друге поспитав Тихович.

— Ми хочемо знати, чого ви приїхали у наше село? — виступив Замфір.

— Мене прислано сюди обдивити ся ваші виноградники і таким робом дізнати ся, чи нема там фільоксери.

— Фільоксера? Що таке фільоксера? Що це за вигадки? — гуділо в юрмі.

— Фільоксера, це така рослина воша, як от буває на кукурудзі, огірках, кропиві та других рослинах, тільки ще менша. Вона живе на виноградних корінцях, висисає з них сік — і через те кущ засихає...

— Цього ніхто з нас не бачив! У нас її немає! Старі люде скільки живуть, а такого не бачили. Не вірте, це він зуби нам замовляє! Це брехня! Нові податки з нас хочать витягти, от що! Знаємо їх! — хвилювались роздратовані попередніми поголосками Молдувани.

— Я не кажу, що фільоксера є на ваших виноградниках, бо я ще не обдивляв ся їх. А що старі люде не бачили її, як кажете, досі, так це тому, що лиш недавно завезено в Бесарабію шкідника цього зза кордону на лозах виноградних, і він не встиг ще дуже розмножити ся. А фільоксера тим і небезпечна для винограду, що розмножуючись страшенне швидко, переходить з куща на кущ, з садка в садок. Вона може причепити ся з землею до сапи, якою підгортаєте кущ, до ніг худоби чи людини, яка проходить по зараженому місцю і таким робом її легко рознести по всіх виноградниках. Опріч того в кінці літа фільоксери виростають крила, вона робить ся мушкою, перелітає з садка в садок — і кладе на кущах яйця. Тому то, як не запобігти лихови, незабаром настане такий час, що всі виноградники засохнуть...

— І що-ж ви робите, скоро знайдете її? — поважно спитав Замфір.

— А те, що з паршивою вівцею в отарі. Навіть більше: ми зрубуємо кущі, палимо їх, а коріне з фільоксерою труємо отрутою в землі,

забиваємо кущ і фільоксеру і таким побитом не пускаємо її далі, на здорові виноградники.

В юрмі счинився розрух.

— Чуєте? Вони рубають нам виноградники? Палять їх! Землю сьвяту труять! Яким правом? Хіба вони дали нам виноградники, хіба вони працювали на них, гарували, як ми! Піклують ся, бач, непрохані добродії, що виноградники сохнуть. Коли сохнуть, хай сохнуть — божя воля, з Богом не сварити ся... Ого! знаємо ми вас! Намножило ся вас тих вчених, що не знають важкою працею хліб заробляти та й вишукують якусь фільоксеру, чи що на наші голови! Шукають те, чого ніхто не бачив, про що ніхто не чув! Ні, щоб оце хтось прийшов на виноградник, зрубав його, спалив, знищив хліб сьвятий — а-а! Скорійше їм голови постинають, ніж кущі виноградні! Не пустимо, не пустимо ворогів наших на виноградники! Хай нам роблять, що знають!... А тепер розходьмо ся! „А каса! а каса!“¹⁾

Збурена, з'електризована власними похвалками юрма не вгавала. З розпалених облич, з гнівливих поглядів, палких рухів помітно було роздратоване та завзяте.

— Не раджу, — обізвав ся блідий, зрушений Тихович, — не раджу цього робити, бо як не послухасте моєї доброї ради — то послухасте закону, котрий вас не помилує...

— Закон! знов закон! Вони, як черепахи шкаралущою захищають ся тим законом, але молдуванський кулак дасть собі раду і з тою шкаралущою!

¹⁾ „А каса! а каса!“ = До дому! до дому!

Вмиль до стола прудкою ходою підійшов Замфір. Його обличчя було скривлене, очі палали диким огнем. Він поклав руку на папери, щоб лежали на столі і нахилив ся до Тиховича так, що той почув тепло від його лиця.

— „Домнуле“—доктор, — сказав він: — коли ви добра людина, забирайте з собою свої закони та їдьте звідси мерщій, щоб ми про вас і не чули! — і з тими словами він почав згортати зі стола папери на одну купу.

Тихович не знав уже, як покласти кінець тій прикрій сцені, коли враз почув, що в юрмі починає притихати, а серед нарізних покликів Молдуван співучий голос пана писаря бере гору над затихаючою бурею.

— І що ви робите, і що ви чините, голови нерозумні! Ех, ви! Правдиві кап-ді-бой! — гамував пан писар. — Сам цар, сам „імперат“ прислав їх сюди, а вони колотнечу роблять, немов їм „закуцї“ Московської забагло ся!...

Замфір відступив від стола і в дверях стрів ся з паном писарем, одягненим на цей раз у свої чудові ясні галанції. Пан писар ще здалеку робив руками такі рухи, наче на мигах прохав вибачення за брак чемности у тої неосвіченої мужви.

Тихович сердечно подякував своєму ратівникови.

За кілька хвилин Молдувани розійшлись, а пан писар у вишуканих фразах оповістив Тиховичови, що від недавнього часу помічає у вині „щось“, що конче повинно бути фільоксерою. Пан писар, боячись за своє жите, ладен навіть покинути вживане того шкідливого, зараженого хворобою трунку, скоро „доктор“ знайде це небезпечним.

А коли Тихович заспокоїв його, зрадільний пан писар попрощався, лишаючи Тиховича на самоті з невеселими думками про недавно минулі пригоди.

III.

На роботі.

По неспокійній ночі Тихович разом зі сходом сонця зірвав ся на рівні ноги. Клопоти робочого дня вернули йому енергію, втрачену під впливом вчорайших пригод. Треба було загадати робітникам лагодитись на роботу, ще раз поглянути на плян виноградників, послати збудити Савченка: лікар *in spe* любив довго поспати. Бензинка з бляшаним чайником, що служив замість самовара, сичала вже на столі, а Тихович, вмиваючись, умовляв ся з низеньким бородатим циганом, котрий покірливо схиливши на бік голову та називаючи себе чомусь Греком, прохав ся на роботу. Тихович звелів йому захопити з собою лопату та ніж — і зрадільний циган метнувся до дому по струмент. За кілька хвилин надійшли Рудик з заспаним Савченком, і всі троє взяли ся до снідання. Тихович нашвидку їв яйця, запиваючи їх каламутним чаєм. Час не стояв, було вже щось по п'ятій. Вибігши на подвір'я та запевнившись, що робітники вже готові, струменти розібрані, газу для дезінфекції в коновці доволі — Тихович ознаймив, що можна вирушати. Але за раз за ворітьми показало ся, що Рудик забув люпу, а Тихович — нотатник із плянами — і всі мусіли затримати ся, аж поки робітники не приніс те й друге. Врешті рушили.

Ранок був чудовий. В долині, над Прутом стояв ще синій туман, але небо було ясне, прозоре, в повітрі віяла прохолода, а сонце весело осьміхалось до яро-зелених акацій, жовтих комишових тинів, прибитої россою до-роги.

З початку все було спокійно. Але де далі Тихович помічав, що жінки, котрі стрівались з ними йдучи по воду, кидали на них ворожі погляди, відвертались та плювали. Деякі зза воріт показували кулаки, посилаючи на здогін невиразні лайки. Дітвора вибігала з хатів і з криком: „Доктор, що пеує виноградники! доктор!“ — підцьковувала на них собак та шпурляла грудками. Кілька грудок пролетіло межи Тиховичом і Савченком. Собаки обпали робітників, сікали ся до ніг та піднимали страшенний галас на ціле село. Тихович на силу стримував роздратованих робітняків, не бажаючи бути свідком якоїсь ще прикрійшої сцени. Тільки оден „Грек“ йшов спокійно зі схиленою на бік головою, з обличчям сьвятого, що здав ся на ласку божу, і, здавалось, цілком не приймав на свій рахунок епітету „фараон“, який припинала йому свавольна дітвора.

Йшли так з пів години. Аж ось скінчили ся очеретяні тини, лишилась з заду остання хата над глинищем, і наша „фільоксерна партия“ опинилась у долині. Вохкість у повітрі, специфічний дух болота та аєру¹⁾ давали знати про близькість річки. Вузький, глибокий Прут блиснув врешті зза прибережних верб, а попід горами зазеленів розкішний килим виноградників.

¹ Аєр = шувар татарське зілля.

Вступили у перший з краю виноградник. Буйна листва кущів синіла під рясною рососою, дихала ще нічною прохолодою. Тихович розставив робітників, загадав, які кущі обдивляти ся і покликав цигана. Не виймаючи люльки з зубів, циган підбіг, з покорою схиляючи на бік голову.

— Копай отут під кущем, — навчав його Тихович; — не так, ширше треба... Тепер киркою обтруси з землі тоненькі корінці, обріж їх ножем та подай міні... Отак... а тепер копай з другого боку. Та гляди міні, обережно, щоб куща не підтяти...

Циган пораєть ся під кущем, незручними рухами обтрушуючи з нього росу, а Тихович пильно обдивляєть ся кожний корінець, підсуюючи виколи під побільшуюче скло.

Грубе виноградне коріне обросло корінцями та тоненькими мочками, як бородою. Циган обтинає їх кривим „кособром“ і подає Тиховичови.

Багато-ж тих корінців — страх, як багато. Оден, два, три... десять, ціла жменя, ціла купа... Тоненькі, брунатні, вони переходять зіпід куща в Тиховичові руки, а з рук падають на землю, як нікому непотрібні трупи.

Робота цілком захоплює Тиховича: він нічого не чує, нічого не бачить, опріч тих корінців, таких однакових, одноманітних, мертвих... Зерно піску, приліплене до коріння, блисне часом перед очима, палякана мурашка мов божевільна заметушить ся, шукаючи захисту між корінцями, слизький хробак протиснеть ся крізь пальці і впаде на розкопану землю... Але корінці чисті, здорові, не знають ще свого смертельного ворога...

— Загортай землю! — командує Тихович циганом, що пахкає люлькою під кущем. — А тепер уважай: відлічи по рядку сім кущів, а восьмий розкопуй так, як цей... Штій? [Знаєш?]

— Штів, дбмнуле...

Тихович біжить наперед. Сплетені вусяками лози запиняють йому дорогу, скроплюють росою, але йому ніколи зважати на це: він вже стоїть під кущем. І знов той дух свіжої розкопаної землі, і знов ті корінці... Кущ минає за кущем, рядок біжить за рядком...

Зігнуті вязи починають трохи боліти, натужений зір та скупчена увага женуть усякі думки, в голові робить ся якось неясно. А тут корінці, корінці і корінці... Ось мигнуло щось перед очима — жовте, кругле дрібненьке... Не вже філюксера? Увага подвоюєть ся, зїниці ширшають, побільшуюче скло справляє свою службу. Ні, то не філюксера, то від механічної уразки напухла мочка... І знов корінці пересовують ся перед очима, падають на землю непотрібними трупами...

Деся здалеку, зза стїни зеленої чутно фальшивий голос Савченків:

Коли-б минї зранку
Горілочки склянку...

виспівує він,

Тютюну та люльку,
Дівчину Ганульку —
Горілочку пив би,
Люлечку курив би,
Дівчину Ганульку
До серця тулив би...

— Гарні ідеали! — сьмієть ся Рудик зіпдику на другому кінці виноградника.

А Тихович пильно роздивляєть ся корінці. „Людечку курив би, дівчину Ганульку до серця тулив би“, лунає йому в ухах, а в очех починає рябіти. Тихович почуває потребу відірвати врешті очи від корінців: він підносить голову і з пільгою зітхає.

А навкруги так гарно. Сонце підбилося вже височенько, на небі — ні хмаринки. В прибережних вербах щебече птаство, зелений комини стоїть нерухомою лавою. З румунського боку вартовий жовнір, спершись на рушницю, зіпдику широкого козирка придивляєть ся до роботи на молдуванських виноградниках. По дорозі за Прутом поволі котить ся гарба, запряжена волами і немилосердно скрипить здоровими немазаними колесами...

Доволі, ніколи: циган підсуває вже цілий оберемок корінців. І саме тоді, як корінці, мов безконечні бативи¹⁾ війська перед отаманом, пересовують ся перед очима в Тиховича, думки натовпом але без ладу лізуть у голову. „Кого винуватити у тих обоцільних прикростях, у тих непорозуміннях, які повстали меж нами а Молдуванами?“ — думає Тихович. „Чи не краще-б поставити діло так, щоб Молдувани дізнавались про фільоксеру перш у школі від попа, а не від нас, що злітаємо як сніг на голову на те, аби знищити виноградники, збурити селян та поїхати далі, на нові прикрости й проклони..“ Але чого цей корінець має такий нездоровий вигляд? Треба його пильнійше оглянути. Ні,

¹⁾ Батова, батава = кольонна. Ред.

нічого... Так хто-ж винен: ми — освічені, чи Молдувани — темні?... А ну колупнути кору цього грубого коріння... Бач, тут цілий сьвіт під корою... Акаріди та грибки розкошують собі у цій трухлявині... Але фільоксери нема. Ну, і слава Богу... Це вже кілька виноградників обдивилися — і все гаразд досі. Може й не буде тут фільоксери. Коли-б не було... а то живий жаль бере рубати такі розкішні куші, та ще обліплені китягами. Але як душно... вже, мабуть, полудень, треба-б спочити трохи, ну та нехай тоді, як скінчимо цей виноградики... Тільки шия вже болять, в голові туман, думати важко... І на віщо вони звонять лопатками, ті робітники... це так дратує нерви... А корінців же, корінців! Один скидається на другий, один такий, як другий, так наче всі ті переглянуті вже купи були одним довгим, безконечним корінцем. Ні, ті корінці просто гіпнотизують людину, притягують очі... І не хочеш дивитися, а дивишся, не можеш очий відірвати від них... Ех, треба прочуматися трохи, стрепенути ся...

Тихович кидає останні корінці, підводить голову, дивиться на небо і... о, Боже! на небі... бачить він цілу купу темних корінців, що розсипаються, крутяться, мигтять в його перед очима, приймаючи різні форми... Тихович здвиг плечима, протер очі і глянув на землю. Але там вже чигає на нього працюватий циган з покірливо схиленою на бік головою та цілим снопом корінців на лопаті. Ах, ті корінці! Під кущем корінці, у цигана корінці, в руках у Тиховича корінці, біля ніг його те-ж корінці... Ні, справді можна здуріти від тої повині корінців — броватних, жовтих, білих, тонких,

грубих, з землею і без землі корінців!... Шість годин дивити ся на одне й те саме, шкварячись до того на червцевому бесарабському сонці... Тихович чує, що йому млосно, що очи готові от-от заплющити ся і здобуваєть ся на рештку енергії, аби скінчити виноградник.

Враз до вуха його долітає щось, що робить вражінє холодної води, влитої за комір. Але то йому видало ся лишень, і він знов опускає підняту голову.

У ту-ж саму хвилину гучним голосом Савченко гукає вдруге:

— Фільоксера!

Тиховичови наче іскра гаряча пролітає від голови до спини. Сон раптом пірхнув від очей, голова стала сьвіжою. Він трохи блідне і зітхнувши немов з полегкістю, вимовляє одно слово:

— Єсть!...

Циган ще довбав ся чогось під кущем, але Тихович так grimнув на нього: „Загортай!“, що бідолашний „фараон“ з переляку випустив з рота люльку та стрімголов кинув ся сповняти наказ.

В Тиховичови прокинулись мабуть войовничі інстинкти. Твердою ногою, забувши на втому, шпарко подав ся він у той бік, звідки чути було Савченків голос. За хвилину Тихович дивив ся на ворога, а той ворог, дрібненький, ще менчий за рослину тлю, спокійно сидів жовтими купками на корінцях винограду.

— Кому вона ворог, а міні приятель, — жартував Савченко, показуючи на фільоксеру. Як би не оце створіне, я далєбі заснув би

М. Коцюбинський. По людському.

під кущем, так сьогодні парно якось у повітрі.

Тиховичови не до жартів. Якесь роздратоване охоплює його: його все гніває, все дратує: і той Савченко з вічними жартами і та небажана фільоксера, що приносить завжди з собою стільки прикrostий, і Савченків робітник, якого Тихович так любить, а проте не може спокійно дивитися на його повольні рухи, з якими той заходжує ся біля дезінфекції, мие газом лопату, обтрушує свою одіж. Щоб не зробити в роздратованю прикрої уваги невинному робітникови, Тихович сквапно мачає підшви у газ, щоб податис-далі, але в ту-ж хвилину Рудик кричить з дручого кінця винограднику:

— Сюди газ! Фільоксера!...

Тихович біжить туди, чіпляючись оджею за лозину та тички, що ще більше роздратовує його. Ось мотузочка від люпи зачепилась за тичку, припавши Тиховича до куща, а ось кущі сплелись стійною, не пускають його далі, наче благають не губити братів їх, повних ще життя й сили. Але Тихович нервовим рухом розриває лози і йде далі.

— Зараза ще молода, — показує йому Рудик рясний корінець, обліплений жовтими, як цитрина, бульбашками, з дрібною як мак фільоксерою.

Показуєть ся, що фільоксера розкидана по цілому винограднику, а зараза хоч молода, та сильна.

— До кого належить цей виноградник? — гукає на свого цигана Тихович.

Циган бачить, що тут щось діється, але що — не розуміє. З витріщеними очима, наляканий, біжить він на Тиховичів голос.

— Хто хазяїн цього виноградника? — питає вдруге Тихович.

— Замфір Нерон.

Занотувавши назвище хазяїна, Тихович каже циганови копати аби-який куш — і перша лопата землі оголює жовті, покриті філюксерою корінці. В другому кущі — єсть, в третьому — єсть... Рудик гукає: „філюксеро“, Савченко жадає газу.

Скрізь на просторі сливе десятини, філюксеро заклала свою кольонію, почала тиху, повольну, але руйнуючу працю — і не відає, що над нею стоїть істота, котра сильною рукою відбере жите мільярдам ворогів винограду... але докінчать разом і їх руйнуючу місію, се-б то знищать і сам виноград.

Тихович стоїть по середині садка і оком досвідченого вояка озирає будуче бойовище. Він вже забув на свою втому, на душне повітря, що пашисть жаром, на порожній шлунок, що допоминаєть ся своїх прав. Цікаво-б дізнати ся, чи велику простору захопила філюксеро, але вже пізно, вже на другу годину повернуло, а Савченко з Рудиком навіть задля такого незвичайного дня не мають хіті поступити ся своїм апетитом.

Роботу покинуто.

В холодку, під крилатими горіхами волоськими полягали розвідачі поспіль із робітниками та серед веселої балачки снідають, чим хто має. Годинка сну осміхаєть ся трудягам. Треба користати зі спочинку, бо за годину-пів-

тори знов праця, аж поки більш-менш не визначать ся границі заражених виноградників.

На щастє за виноградник Замфірів фільоксера далеко не пішла. В сусідньому садку знайдено кілька кущів, а далі — поки що — було добре.

Над вечір, закінчивши роботу, Тихович поспитав цигана, чи не наняв ся-б він вартувати в ночі виноградник. Циган охоче згодив ся.

— Цей виноградник слабий. Ти повинен його вартувати і не пускати нікого, навіть рідного батька. Ні худоба, ні людина не повинні ходити по винограднику. Штій?

— Штів, домнуле...

Замфір нічого не знав про своє лихо. Поклавши, як і решта Молдуван, спокійно зачекати кілька день на результати робіт фільоксерників, наляканий врешті запевненем цисаря, що сам „імперат“ прислав тих докторів, Замфір хоч-нехоч мусів погодити ся з фактом. Ото-ж з рання поїхав він до млина з кокурудзою і пробув там цілий день. Повернувши ввечері до дому, він тільки й дізнав ся від жінки та сусідів, що докторі ходили по виноградниках, обдивляли ся корінці, але кущів не рубали. Заспокоївшись трохи тими звістками, Замфір по вечері повів коні на нічліг у свій виноградник, де поміж деревами росла густа трава. Ідучи берегом Прута, Замфір пильно придивляв ся до виноградників, що чорніли смерком попід горами.

„От і стоять, як і стояли,“ ніхто їх не рубає“, думав він. „Та й хто-б зважив ся зба-

вляти хліб людям... А кричали: рубати муть!... рубати муть!... Ет, вигадки. Чого ті люде не сплещуть часом... Вже коли сам „імперат“ прислав їх обдивляти ся виноградники наші, то вже певне йому на віщось це потрібіне... Хай собі дивлять ся, то їх діло, аби людям не було шкоди...

Замфір навіть повеселійшав від тих думок. Затягнувши безконечну пісню, він навіть і не помітив, як доїхав до садка. Навиклі коні самі зупинились перед тином. Замфір скочив на землю і почав розв'язувати фіртеку. У ту-ж мить від тину відділила ся чорна постать циганова і заступила йому дорогу.

— Не вільно! — сказав циган, кладучи руку на фіртеку.

— Що таке? що ти кажеш? не зрозумів його Замфір.

— Не вільно сюди, — обізвав ся вдруге вартовий, не беручи руки з фіртки.

Замфір засьміяв ся.

— Ти хіба не пізнав мене? Це мій виноградник, — сьміяв ся він.

— Я знаю, що ваш... Але він слабкий — і доктор звелів нікого не пускати.

Замфірови потемніло в очех. Зразу він наче не розчовпав, про що річ, але за мить страшна думка блиснула йому в голові, а згасла злість спалахнула з новою силою.

— Що? — скрикнув він, хапаючи цигана за барки. — Мене не пускати на мій виноградник?!

Нещасний циган аж присів зі страху. Перехиливши з покорю на бік голову та ви-

тріщивши на Замфіра перелякані, благаючи очі, він невиразно белькотав:

— То не я... я нічого не винен... доктор казав не пускати... хоч би рідного батька, каже, не пускай...

Але Замфір не слухав його: він тільки тіпав бідним циганом та кричав йому просто в обличчя:

— Мінї не вільно на свій виноградник?...

— Почекай же, — додав він трохи згодом: — я покажу тобі та твоїм докторам, як мати справу з Замфіром Пероном!... і з цими словами Замфір потяг цигана до річки.

Надаремне переляканий на смерть циган благав пустити його, пручався, кричав: Замфір волік його до річки. Вже на березі Замфір підняв цигана до гори, аж той забовтав ногами в повітрі, струснув ним і кинув на дорогу. Бідний циган покотився по землі, але почувши волю, вмить зірвав на рівні ноги і обмацуючись та проклинаючи Замфіра, потрюхав до села.

Замфір стреножив коні, пустив їх у садок на папу, а сам, все ще важко сопучи з гніву, подався між кущі. Повний місяць викотився зза гори і обсіпав сріблом виноградник. Замфір уважно придивлявся до кущів, намагаючись помітити що небудь нове, але вони були такі свіжі, такі розкішні, як і перше...

„Слабий, слабкий виноград...“ — пригадував собі Замфір циганові слова. — „Чи вони подуріли, чи що, щоб в оцих здорових, родючих кущах добачати слабкість... Це якась нахаба, ніщо инше... Але зі мною не жарти, я не дамся по поталу...“

Замфір ходив по винограднику, нагинав ся, зазирає під кущі. „О! тут копали, думав він, наглянувши свіжо розкопану землю. І що вони там знайшли?...“ Замфір вклякнув під кущем. З цікавістю, що перемогла гнів навіть, він почав розгортати землю здоровим кривим ножем, що висів у нього за поясом — і незабаром добув відрізани корінці. Піднявши їх до місяця, Замфір уважно придивлявся до корінців, але нічого не бачив. Для більшої певности він навіть понюхав корінці, але вони мали звичайний дух. Молдуван обурив ся. Як можна так кривдити людей! Вигадувати те, чого ніхто не бачив, чого нема на світі навіть, дурити не тільки простих Молдуван, але й „імперата“ самого! Правда, доктори — пани, а пани завжди живуть із мужиків, а дурні мужики завжди терплять панську кривду, як ті вівці, що їх стрижуть та ріжуть... Але годі! Замфір не стерпить... Хай буде, що буде... І Замфір почув новий приплив лютої, що душила йому груди, викликала жадою помсти.

Місяць викочував ся все вище і вище; осяяні дерева дивились на свої тіні, через Прут перекинув ся срібний, як місяць, шлях у таємничі плавні, завиті сріблястим серпанком імлі.

Замфір сидів у садку затоплений в задумі і не помічав ані холодного, вохкого подиху плавнів, ні форканя коний, що гризли оддалік траву, ні далекого, ледви чутного гомону заспаючого села.

Тимчасом у Тиховичову хату вскочив розхристанний циган. Тихович саме тоді оповіщав примаря про знайдену фільоксеру. Побав-

чивши непроходовшого ще з переляку цигана, Тихович здивував ся.

— Ты чого покинув виноградник! Що стало ся!

— Мене... мене хотів утопити той шибеник Замфір... Сорочку на міні подер... Він приїхав кіньми, а я не пускаю на виноградник... Кажу: батька рідного не пущу... А він ухопив мене за барки, побив мене, сорочку на міні подер... О! гляньте, яке! о!... — хлипав переляканий циган, висмикуючи свою брудну подерту сорочку, з під якої визирали темні, як спиж, волохаті груди.

Тихович зрозумів урешті, що стало ся. По його наказу примар послав десятників вигнати коні з виноградника та заказати Замфірови вступати без дозволу на виноградник.

Коли десятники наблизились до Замфірового садка, він усе ще сидів, замислившись під деревом.

— Замфіре! Замфіре! а йди сюди! — гукнули вони здалеку.

— А чого вам? — наближив ся до них Замфір.

— Тут не можна пасти коні... Примар звелів, щоб...

— А йдїть ви собі до лиха з вашим хабарником примарем та з докторами!... вибухнув Замфір. — Я тут хазяїн, а не примар...

— Та не кричи бо, — гамували його десятники: — криком нічого не вдїєш, тільки клопоту придбаєш. Треба якимсь иньшим способом запобігти лихови, спекати ся докторів тих, що напосїлись на наші виноградники...

Відколи сьвіт сьвітом, відколи Молдуван Молдуваном — ніхто не чув, щоб рубали виноград...

Замфір мовчав, насупившись.

— Добре, — сказав він перегодом, — я заберу з садка коні, але... — Замфір не доказав, а тільки потряс у повітрі кулаком.

Маріора поралась ще при сьвітлі воскової сьвічечки біля мисника, а мош-Діма з неприємним усьміхом проказував молитву, коли Замфір вступив у хату.

— Ти вже повернув? — здивувалась Маріора.

— Га! Повернув, бо доктори вигнали мене з виноградника. І Замфір розповів жінці вечірні пригоди.

— Що-ж тепер буде? — заломила руки молодиця, збілівши на виду.

— Може що й буде... — глухо відповів Замфір і із цими словами зняв із цьвяха рушницю, дістав із скрині порох та шріт і почав уважно набивати її.

— Що ти задумав, нещасний? — налякалась Маріора.

— То вже моє діло...

— Покинь міні зараз... Ти хочеш нас посиротити?!... — плакала молодиця.

Замфір мовчав.

— Покинь, кажу... і Маріора схопила рушницю, намагаючись видерти її від чоловіка.

Замфір підняв руку, щоб відіпхнути Маріору, але побачивши бліде, заплакане обличчя жінчине, жбурнув рушницею в куток і мовчки

вийшов з хати, де довго ще голосила молодця та неприємно осьміхався божевільний мош-Діма...

v.

О ф і р а.

Минуло два тижні. Під той час приїздили в Лешти якісь пани, скликали людей на Замфірів виноградник, показували їм фільоксеру. Показували і Замфірови, але він за кожним разом здвигав плечима та відвертав голову, додаючи, що такої дурниці, як та дрібненька тля, й показувати не варто. Пани запевняли його, що фільоксера однаково за кілька літ знищила-б йому виноградник, сусіди бідкались, що такий гарний сад має пропасти, але Замфір не вірив ні тим, ні другим. Він не вірив, щоб могла існувати на світі така жорстокість, така несправедливість, котра дала-б спромогу відняти від бідного Молдувана останній шматок хліба. Інколи передчуте лиха стискало йому серце і тоді щось шептало Замфірови, що або він, або вороги його не діждуть руїни його господарства.

А тим часом виноградник стояв. Дні минали за днями, а „доктори“ все ще обдивляли виноградники, не рушаючи Замфірового. Замфір бачив, як возили над Прут важкі залізні бочки. „Отрута, отрута“, шептали Молдуванц, значно заспокоєні тим, що більш не знаходять фільоксери, а Замфір потішав себе,

що може то не отрута, а так які ліки, або що. В серці бідного Молдувана надія боролась із жадобою дикої помети і часом переважало одно почуте, часом друге. А поки що — треба було чекати, щоб вияснилась справа з виноградниками.

Був чудовий липневий ранок. Замфір лагодив каруцу біля повітки, Маріора варила обідати в глиняній кабіці на подвір'ю. Божевільний мош-Діма своїм звичаєм годував качок та курей, а діти грались із собаками за хатою. Скрізь було тихо, спокійно.

Враз у двір вскочило два хлопці і, важко відсапуючи, закричали разом :

— Дядьку Замфіре, дядьку Замфіре! ваш виноград рубають... Біжіть мерщій, а то весь вирубають та спалять...

Маріора як держала горщик у руках, так і впустила його до долу, почувши звістку. Сплеснувши руками, з несамовитим криком „валев, валев!“, [ой, ой!] — вона вскочила на вулицю перша. Замфірови в першу хвилину сьвіт замакітрив ся, у другу — він біг уже з рушницею в руках на виноградник. Дітвора з голосним лементом покопотіла за батьком. Мош-Діма, немов зрозумівши родинне нещастє, зірвав ся й собі з призьби, але тремтячі ноги зігнулись і він упав без сили на призьбу, розсипаючи налагоджену про запас мамалигу. Мутні сиві очі божевільного діда нестямно дивились у простору, усьмішка застигла на виду, а мош-Діма все сидів нерухомо, не помічаючи навіть, як птаство в галасом накинулось на розсипану мамалигу, а пси заходились порядкувати у кабіці..

Замфір біг за жінкою. Він нічого не чув, нічого не бачив. Не чув жіничиного голосія, не бачив її кіс, що висмикнувшись із під хустки від прудкого бігу, гнались за нею, як здорові чорні гадюки. В його запамороченій голові роєм ворушились тисячі думок, серце калатало в грудях, а ця довга, безконечна курна дорога, котру-б він перескочив, як би зміг, одним скоком, дратувала його несказано.

Аж ось зза шпилья бухнув стовп густого диму, а Замфіром наче струснуло що. Він навіть зупинився на хвилинку, тільки на хвилинку. Скажена лютість ухопила його за серце і, стиснувши міцнійше рушницю, він побіг далі. А чорний дим усе густійшає, все росте... От вже й виноградник видніється оддалік, а на йому метушаться люде, високо здіймаючи оберемки зрубаної лози.

— Застрелю, як собаку, — шепче Замфір зсінґілими устами. — Га, кати! — лютує він і біжить далі.

От уже й виноградник за кілька ступенів. Замфір врешті зважає на себе, піднімає рушницю, зводить курок і... кидає її у рів, далеко від себе. В розпаленій голові Молдувана мигнула блискавкою друга думка:

„Ні не так... благати му краще... вони люде, вони зглянуть на мою бідність, на діти дрібненькі... Благати му краще...“ Він уже на винограднику.

Бистрим оком обхопив Замфір страшну картину. На доброму шматкові виноградника, оголеному від зрубаних кущів, стирчали невисокі пні, порубані та поранені немилосердною сокирою. Одні робітники, страшніші для Замфіра від самих чортів з пекла, високо закида-

ючи сокири, рубали тремтячі від страху кущі, з тріскотною вивертало недорубані гіляки, ламали тички, другі — носили оберемками зрубані кущі, на котрих гойдалися здорові, роскішні китяги винограду, та скидали їх на купу, обхоплену чорним димом та полум'ям. Кожен раз, коли сокира рубнула по виноградному корені або тріснула галузка, Замфір відчував біль у голові та серці, наче хто рубав йому мозок, кравав серце.

Обхопивши голову руками, Замфір тільки простогнав:

— О, Домне, Домне! [Боже, Боже!] Що-ж я подію, нещасний? Що-ж я подію?

Тихович блідий, вельми зрушений, підійшов до нього.

— Домнуле-доктор! — з благанєм у помутнілих очах звернув ся до нього Замфір. — Домнуле-доктор! — Не рубайте міні виноградника... я бідний, в мене діти дрібненькі... це-ж хліб мій увесь...

А коли Тихович, бажаючи щось відповісти, на знак незгоди потряс головою, Замфір мов п'яний хитаючись на ході, підбіг до куща, впав, як довгий, на землю і поклавши голову на коріні, стогнав придушеним голосом:

— Голову міні рубайте, не виноград!... голову!...

Робітники зупинились: їм стало жаль Молдувана. Господарське серце зрозуміло весь трагізм ситуації. Тихович не знав, що чинити. Він бігав від Замфіра до Маріори, вговорював їх, зацитькував, але ніщо не помагало: Замфір лежав під кущем і ревно плакав, діти зняли страшенний лемент, а Маріора, вклякнувши, обіймала кущ, як дитину та голосила, мов по

мерцєви... Рясні сльози стїкали по її блїдому виду, капали на листя, китяги..

— Чоловіче... жінко... що ви робите? схаменїть ся... я тут нічого не винен, це все від Бога... — мало не плакав Тихович. — Ваш виноградник заражений, на корінцях зараза, вона може перейти на сусїдні виноградники... Я мушу вирубати ваш виноградник...

Маріора скочила, як опечена.

— Зараза? — скрикнула вона: — на корінцях зараза?... І вміть, як дика кицька пазурами, почала розграбувати пальцями землю під кущем. Докопавшись до корінців, вкритих фільоксерою, вона рвала їх і їла з землею разом, примовляючи:

— Зараза, кажете? Хай же я перша вмиру від тої зарази.. хай я не доживу до вечера... Ох, коли-б міні вмерти від тої зарази...

Очи її дико палали, блїде обличє було скривлене від болю, білі зуби рвали вкриті фільоксерою корінці, котрі Маріора несито ковтала, приказуючи в одно:

— Хай же я вмиру від тої зарази...

Вона була страшна у своїй дикій розпущї.

Тихович не знав, як перервати сцену, що ставала далї нестерпуче важкою для всіх. Нї розвага, нї просьба, нї грізба — ніщо не помагало. Замфір усе ще лежав під кущем, Маріора їла фільоксеру, діти плакали, аж заходили ся. Налякані, зняті жалем, робітники покидали роботу та стояли, мов зачаровані.

Надаремне Тихович запевняв Маріору, що фільоксера не вадить людям, а тільки виноградowi: молодиця не слухала.

— Гей! — скрикнув урешті Тихович: йому прийшла до голови спасенна думка. — Ця жінка їла отруту, їй може зашкодити це... Подайте сюди газ із коновкою, хай вона напеть ся газу...

Оден із робітників метнув ся до коновки, а Маріора, спостерігши той рух, зірвалась на рівні ноги і блиснула на Тиховича повними гніву чорними очима.

— Бодай би ви крови власної напили ся, людоджери: — скрикнула і з тими словами вискочила з виноградника.

Тихович наблизив ся до Замфіра.

— Зведіть його обережно та виведіть звідсіля! — загадав він робітникам.

На превелике диво Замфір не пручав ся. Він дозволив звести себе і тільки благав в одно:

— Голову міні рубайте, не виноград... не відбирайте від мене хліба... не сиротіть, бо загину...

Робітники вивели Замфіра з виноградника і посадили під вербою на березі річки. Нещасний мовчки понурих голову.

А на винограднику знов закипіла робота. Сокири гупали в грубе корінь, аж листе тремтіло на гнучких лозах, здорові оберемки зрубаних кущів виростали в великі купи, а загаслий вогонь знов засичав, обхопивши зелену рослину.

Та що! Замфір не бачить уже загину свого виноградника. Помутнілими очима, що нагадують тепер батькові, дивить ся він у простору, поза садок, кудись у гори, або поза гори. Страшне лихо придушило його: він не чує ані жалю в серці, ані гніву. Якесь знемога, якесь безсиле опанувало його. Він počуває себе та-

ким кволим, таким безпорадним, розбитим. Замфірови здаєть ся, що йому відтято руки й ноги та кинуто в якусь глибіню, на дно річки. Вода заливає йому очи, вуха, ніс, вливаєть ся в середину через горло, не дає крикнути, благиати помочи, а він спускаєть ся все глибше і глибше і не може ратуватись, бо не має ані рук, ані ніг... Замфір спустив ся на дно, а там лежать вже без життя діти й жінка та мов чекають на нього. От і Замфір ліг нерухомо попліч з родиною своєю, серед могильної тиші, і так байдуже йому до всього, що колись, за життя, було милим, дорогим, для чого він тратив сили, боров ся, сподівав ся, жив... Тепер від сьвіта цілого відділяє його отся в кільканадцять сажнів заввишки верства текучої жовтої води, крізь котру байдужно дивить ся на Замфіра завжди глухе на людські благання, вічно спокійне небо...

Тихович те-ж погано почуваєть ся. Йому не то соромно, не то жалко. Він дуже добре знає, що в лихови, яке скоїлось для Замфірової родини, немає його, Тиховичової, вини, а про те йому докучає таке почуте, як би він от... скривдив кого, або що вкрав... Безустанне Маріорине скиглине дратує його несказано, а на бідного, мовчазного в розпуці Замфіра він не може й очий звести. Робітники працюють поводі, мляво, але Тихович не зважаєть ся обізвати ся до них, бо боїть ся почути власний голос. Він шукає, на чім би зупинитись, щоб могло поновити зламану пригодами душевну рівновагу. Блукаючий погляд Тиховичів зупинаєть ся врешті на вогнищі.

Там, з під здоровенної купи виноградної лози, перемішаної з очеретяними тичками, ви-

риваєть ся на верх густий зелений дим. Потужний вогонь працює під сподом, завзято бореть ся з вагою, що налягла йому на груди, намагаєть ся пожерти її. Жива ще рослина шипить на вогні з болю, тремтить делікатним листем, скручує тоненькі вусики... Ог вихопилась врешті з під купи огняна рука, струснула лозиною... і попадало до долу покручене, счорніле листє. Ось витягла ся друга рука, третя... десятки вогняних рук обхопили зі всіх боків зелену купу, скрутили її, а далі зіллялись в одно здорове полум'я, котре з страшним гуготінєм, як дикий звір, накинулось на виноград, жерло ягоди, листє, тички, лози... Вогонь шаленїв, скакав, перевертав ся, танцював серед диму, п'яв ся до гори і відриваючись там зубчастими клаптями, летїв до неба, гинучи по дорозі в прозорому повітрі... Легенький попільець, підхоплений силою вогню, злітав до гори та розходив ся навколо. Відблиски сьвітла тремтіли на землі круг вогнища, як срібляста сїтка, а легенькі тіни від диму швидко пересували ся по землі, без перестанку змінюючи фантастичні форми...

Тихович не спроможен був відвести очий від того видовища. В шепінню сирової лозини вчувалась йому скарга хазяїв, що тратили в вогні не тільки хлїб щоденний, а щось більше, чого не можна ані зміряти, ані купити за гроші. В чорному димі, що здіймав ся до неба, як дим офіри, ввижались йому довголітня, тепер змарнована праця, ряд важких, голодних днів в будучинї, безсонні ночі, втрачені надії. Тиховичови було сумно. Коли-б хоч певність, що така офіра потрібна для загального добра, що ро-

биш справді пожиточне діло, а не зайву жорстокість. Ба, коли-б певність!...

Робота посувалась. Останні куші лягли під сокирою, вогонь нищив вже рештку. Тихович мусів доглядати, як засипали землею пеньки та трамбували землю, прилагоджуючи її до труїня. Незабаром частина виноградника виглядала як кладовище, вкрите могилками, що робило дуже прикре вражінє.

Тихович вештав ся поміж пеньками, обмірковуючи план труїня, коли здалеку, аж з крайніх виноградників, долетів до його вуха стріл.

„То мабуть Рудик не витримає, — подумав Тихович: — коли-б ще лиха собі не напятав, бо на кордоні не вільно стріляти“.

За пів години надійшли Рудик із Савченком, які обдивляли ся крайні садки.

— Пора обідати! — гукав здалеку Савченко.

Побачивши зрубаний виноградник, обидва колегі зупинились, здивовані.

— Чисто! — розвів руками Савченко: — як бритвою зголив... О, і вогні горять, як на Купала...

І весело підстрибуючи, він підбіг до вогнища та згорнув ногою на вогонь розкидані гілячки.

Рудик підскочив до Тиховича. Обличє його сяло.

— Подивіть ся, — гукав він, показуючи Тиховичови закріпавленого довгоногого вівчарика. — Я не витримає, але-ж і вдало ся міні... Ось гляньте, який гладкий! — і Рудик дмухав вівчарикови між пір'ячко, щоб показати, який він гладкий, та підсовував Тихови-

чови під ніс руку, по котрій стікала свіжа вівчарикова кров.

Тихович, який ніколи не стріляв і не любив крови, відвернув ся від закрівавленої дичини, чим образив трохи свого колегу — мисливця.

Коли Тихович, йдучи на обід, обернув ся назад, на нього глянула з поміж винограджиків якась порожнява, якась щерба, що робила вражінє вибитого зуба.

Серед спустошеного винограджика стояв робітник, байдужно перегортаючи ломакою попеліючий жар.

А Замфір все ще сидів марою під вербами побіч Маріюри, втупивши посоловілі очі в простору...

Неспокійно спало ся Тиховичови тої ночі. У ві сні верзала ся йому всячина. То здавалось йому, що він сам рубає величезною сокирою по три кущі зараз, то що робітники замість лози покидаля на вогонь Замфірових діттий. А то знов бачить він, як у сильному вогні горить цілий виноградник, як від нього займаєть ся навіть земля, горять кущі, палає повітре, от-от небо спалахне від страшного жару. А з тої бурі подумя, над яким кружляє каркаючи ворон [і як він собі крил не обсмажить? — думає Тихович], з того пекла вогняного, виразно долітає до його вуха Маріурин лемент: „Ох, коли-б міні вмерти від тої зарази!...“ А ворон спускаєть ся все нище та нище. З кожним махом крил він росте, більшає, пташина голова заміняєть ся в людську, здорові крила безвладно звисають, і чорний птах падає під кущ, промовляючи Замфіровим голосом: „голову міні рубайте, не кущ!... голову!...“ Тихович

прокинувся, зрошений холодним потом. Була ще ніч. В хаті було душно і Тихович не міг вже заснути. Він одягся і вийшов на двір. Місяць вже зайшов. В повітій темрявою далині ледві мрів Прут; електричне світло в Галаці рівно горіло в далині, як низка чудових перлів. Тихович провештав по селу до раня.

На роботі ніхто вже не заважав йому. Ні одна душа не з'явилась з села, наче ніхто не цікавився, як замість кущів виростали по садках могили.

По обіді Тихович думав спочити, коли зиркнувши ненароком у вікно, побачив Замфіра, що йшов через подвір'я, ведучи з собою якогось дїда. Тиховичови чогось голоснійше закалатало в грудях серце. Він вийшов на двір. Замфір навіть не привітав його до нього.

— Домнуле-доктор, — почав він, дивлячись на Тиховича згаслими очима, — ви виврубили мій виноградник, відібрали в мене останній шматок хліба... Я не маю чим годувати свого батька і тому привів його до вас... Годуйте тепер його самі, коли позбавили мене хліба...

Мош-Діма втупив сиві мутні очі в Тиховича і божевільно осьміхнувся.

Тихович здригнувся від того погляду.

— Хіба-ж я винен у вашому лихови?... почав він, але Замфір не дав йому скінчити, махнувши рукою, обернувшись і вийшов з обійстя.

Мош-Діма постояв трохи, а далі сів на призьбу, не спускаючи з Тиховича мутних очей з виразом німого докору.

Тихович вскочив у хату.

„За віщо, за віщо я мушу терпіти стільки прикростей?“ — думав він, бігаючи по хаті. —

„Чи-ж я хотів відібрати від них хліб, чи-ж я не ратую врешті своєю працею більшости від такої недолі, яка стріла оцього божевільного діда? Чи-ж я не віддаю сили своєї для добра отих Молдуван, які платять міні за це ненавистю!... Боже, за що-ж я мушу таке терпіти!...“

Тихович бігає по хаті в нервовому роздратованю. Несправедливість, офірою якої він почуваєть ся, болізно ятрить йому серце, труїть жите. Але помалу-малу думки його приймають иньший напрям.

„І лікар, думає він, ратуючи, жите мусить часом відтяти ноги пацієнтові, зробити його на віки калікою. А він це робить, бо мусить робити, бо вчинком своїм ратує жите людині... Не місце на сентиментальні розмірковання там, де треба ратунку... Ні, не те, не те... працює далі думка. На лікаря за ратунок ніхто не реметувати ме, ніхто каменем не кине, а тут!...“

Тихович бігає по хаті і не може заспокоїтись. Його тягне звідсіль геть, на простір, далше від тої душної хати, що була свідком його думок гірких, його болів сердешних. Але він не зважаєть ся переступити поріг, бо знає, що там стріне його непритомний погляд мутних очей божевільного з виразом тихої скарги і вразить його боляче у саме серце.

А вийшовши, не зважить ся повернути у хату, щоб знов не почути на собі докірливого погляду, не побачити нещасного діда, прикинутого йому, як винуватцеві недолі цілої родини...

Тихович не вечеряв. Цілу свою вечерю віддав він мош-Дімі. Але мош-Діма потримав

її, потримав — та й викинув собакам, наче гордючи хлібом від ворога.

Настала ніч. Тихович бачив, як старий простяг ся на призбі під вікном і заснув, підклавши під голову кулак. Тихович хотів ви-нести йому свою подушку та бояв ся, що мош-Діма не прийме її від нього, як не прийняв вечері.

І знов для Тиховича неспокійна, тяжка ніч, і знов нічніці мордують його. Серед тихої, безгучної ночі встають перед нього давні спогади, пригадуєть ся жите ціле. Ще з того часу, як він почав яснійше формулювати свої думки, свої бажання — потреба розумної, живої, корисної праці стала ся для нього безпремінною умовою життя. Як гарно марилося на шкільній лаві, скільки робило ся сміливих, але часом й недосяжних проєктів! А проте пильно вчало ся, не вважаючи на боротьбу з важкими умовами життя, на убожество, бо була гарна мета, були надії... Проминули гімназіяльні літа, збігли непомітно й університетські — прийшла пора здійснити мрії, знайти ту живу, розумну працю. Та ба! Не завжди так складаєть ся, як сподіваєть ся. Замість живого, корисного діла глузлива доля підсунула переписуване в канцелярії якихсь сухих, нікому непотрібних паперів — і то лиш за злидений шматок хліба. Замість живого діла — канцелярщина! Чи варто було стільки вчити ся, стільки працювати, щоб змарнувати все у чотирьох стінах, утопити свою здатність у казеннім чорнилі, запорошити живу душу пилом відвічних шпаргалів?

Треба було покинути думку про якесь справжнє діло серед свого люду, у рідній країні. Принаймні на якийсь час покинути.

Оттоді саме несподівано трапилась посада в фільоксерній комісії. Тиховичови осміянулась перспектива живої діяльності хоч би у чужому краї, на користь чужому людові. З великим запалом узяв ся він до праці; усі труднощі, всі перешкоди тільки заохочували його, підбадьорували, як острога доброго коня. Перед ним було величнє діло обротованя бесарабських виноградників від фільоксери, і до того величнє діла він міг причинити ся своїми силами. Тихович вірив у можливість боротьби з ворогом винограду, а ця віра додавала йому ще більших сил. Але час минав, роки йшли — і кожний рік щось обціпував з тої віри, з того запалу. Фільоксера, не вважаючи на боротьбу з нею, з кожним роком займала все більшу і більшу простору. Підсумовуючи результати діяльності комісії за кілька літ, Тихович побачив, що комісія не змогла зльокалізувати фільоксеру, не пустити її за межу звісних вже комісії фільоксерних огнищ. Мало на тому: комісії не вдало ся навіть викоренити цілком фільоксеру на тих огнищах. Правда, не легка то боротьба, особливе при ворогованю та темноті людности, при недостатчі грошви. Обдивившись, наприклад, виноградники у якомусь селі, де не знайдено фільоксери, Тихович часом не радів, а опускав в несилі руки, бо не був певним, що виноградники, які лежать від нього на десять верстов на північ, південь, схід або захід — вільні від фільоксери. А дізнати ся про це не було змоги. Уряд шкодував гроші на боротьбу, їх ледве ставало на

роботи по огнищах та на розвідування садків у деяких селах. Ходило ся, значить, як у темній хаті, на помацки. В одному місці на боротьбу видавались усі гроші, в другому — філоксера спокійно жерла виноградники. Одною рукою здержувано її в межах, другою — пускано на всі чотири сторони. Зрозуміло, що такий стан річий не міг не похитнути Тиховичової віри в користність такої боротьби. Однак Тихович гнав від себе зневіре. Він потішався надією, що так не може довго тягти ся, що уряд зрозуміє врешті сам некористність такої боротьби та дасть змогу обдивити ся всі виноградники в Бесарабії, дізнатись, принаймні, яку силу забрав ворог — і тоді вже обміркувати плян кампанії проти нього, — чи шукати другого способу рятунку.

А поки що, кожний зрубаний Тиховичом виноградник накладав вагу на його сумління. Не ставало певности в користності діла, ґрунт почав хитати ся під ногами в Тиховича.

От і тепер, для того проблематичного загального добра, він сяломіць попередив неминуче, правда, для Замфіра лихо, скривдив цілу родину, став ся для неї ворогом. Що-ж потішить його тепер, що стане надгородою за пережиті прикрости, коли сила фактів невблаганно нищить віру в користність праці, в конечність офір?

Чого-ж він мусить покутувати за чужі гріхи?

„Що робити з дідом? — турбуєть ся Тихович, бігаючи по хаті. Його мутні, неспритомні очі, раз-у раз звернені на мене, відбарають міні спокій, сон. Це зайва крапля отрути у моє й так не солодке житє... Чи не вдати-б ся

міні до примаря, може-б він зробив що з дідом... Ні, от як буде краще: піду до попа, він повинен би залагодити цю справу“...

В ранці Тихович подав ся до попа. Жовтий, небілений дім нічим не відрізняв ся від иньших молдуванських хат. Тільки що Тихович наваживсь увійти в двір, як йому запинила дорогу гусяча череда, що саме виспала, гетьаючи, з брами на вулицю. За гусями вийшов з хворостиною в руках пастух, високий, дзюбатий та бородатий, одягнений в молдуванський короткий „зібу́н“ та чорний повстяний бриль.

— Чи в дома пан-отець?

— А на що він вам? — поспитав пастух не дуже ласкаво.

— Маю діло до нього.

— Це я сам! — відповів пастух, здіймаючи бриля, з під котрого впало йому на плечі буйне довге волосє.

Тихович здивував ся несподіваній метаморфозі: таких попів він не бачив на Вкраїні.

— Катінка! — гукнув під басом. — Вижени гуси на пашу!

З повітки вибігла молодиця. Пан-отець передав їй тичку і повів гостя у хату.

Коли під з гостем посідали на лавках у хаті, урядженій, як і селянській, Тихович оповів свою пригоду та прохав ради.

Пан-отець уважно вислухав його.

— Добре, я залагоджу справу, будьте спокійні, тільки...

Він урвав, немов боячись висловити якусь потайну думку.

— Тільки що? — підхопив Тихович.

— Тільки... не знаходьте більш фільоксери на наших садках. У нас чимало таких хазяїв,

щоб тільки й живуть з виноградників, — додав він, суворо дивлячись на Тиховича.

Тихович почав вияснити йому справу. Але з того, як пан-отець на ті поясненя цідив крізь зуби: „так... так... Божа воля...“ Тихович зрозумів, що піп має однакові з селянами погляди на фільоксерну справу і не скінчивши, попрощався з хазяїном.

Коли того-ж таки дня Тихович повернув з роботи — мош-Діми вже не було. Замфір забрав його до себе.

V.

Кінець чи початок?

Одного ранку Молдувани були сьвідками цікавого походу. Серед вулиці котився віз, наладнований всячиною. Головне місце на возі займала залізна бочка, до якої з одного боку притулилась скриня з дрібним струментом, а з другого — дїрявий мішок, так напханий дерев'яними загостреними кілочками, що вони аж вилїзали крізь дїрки. Все це було обкладено лопатками, відрами, бляшанками, залізними ланцюгами і другим дрібязком. Круг воза йшли робітники, хто з довгим, окованим дрючком на плечех, хто з бляшанкою, а хто з блискучою довгою машинкою — „інжектором“, котру можна-б було сміливо вважати за меч з часів крижацьких походів, як би не циліндровий бляшаний резервуар біля ручки.

Попереду тої процесії йшов Тихович з високою, вузькою склянкою у руках.

Процесія тихо посувала ся серед ріжнородних згуків. Колеса торохтіли по битій дорозі, струменти в скрині немилосердно тарабанили, ланцюги бряжчали, як кайдани, бляшанки, підплигуючи на возі, звеніли, оковані залізом дрючки, черкаючись один об другий, стукали, а над усім цим пролітав часом чистий металевий звін зачепленого резервуара машинки.

Молдувани, роззявивши роти, дивувались на ту чудну процесію, не спускали її з ока, аж поки вона не сховалась за горою. Цікавійші подались навіть горою над Прут, звідки можна було бачити все, що діється на припрутських виноградниках. Звідтіль, з вершечків гір, присівши карячки, можна бачити зелену бинду виноградників, розірвану в тому місці, де був Замфірів садок, можна дивитись на труїне фільоксери.

А варто подивити ся, бо то картина оригінальна, гідна пензля першорядного баталіста. Он під вербами, край виноградника, лежать рядком залізні бочки з сірчаним вуглицем: то засоби боротьби, порох, сказати-б, фільоксерний... З одної бочки точать вже вуглець у мідяні „бідони“ : звідти він пійде в резервуари інжекторів. Ось на узбічю, оперезавшись білим фартухом, росташовуєть ся оператор з своїми струментами, розкладає їх на рядні, посланому на землі. Він має ратувати поранені... інжектори. Тихович, мов полковник той, визначає місце бойовища, відмірюючи ланцюгом стосажневий квадрат. Скаче ланцюг по землі, брязчить, витягаєть ся — і вмить по всій довжині

його стирчать недалеко один від другого встромлені в землю дерев'яні кілочки. І знов скачє ланцюг, знов витягаєть ся, і знов на його місци стають рядком кілочки. Земля починає їжитись кілками, як їжак щетиною. „Готово! до бою!“ — кричить Тихович. І от наближають ся батави війська, усе по парі, по парі... Один з інжектором, другий з дрючком — і займають постать по рядках кілочків. „Починати!“ — командує Тихович. Полетіли кілочки, збиті ногами, а на місци їх загрузли в землю гострі палі інжекторів, цокнули головки — і почалась пальба. Разно наступають інжектори, поблискуючи резервуарами, цокуючи головками, а за ними дрючки, оковані в залізо, пильно забивають дїрки, зроблені палями в землі, не дають вуглицеві втікти у повітря. Разно поєвляєть ся вперед військо, лишаючи за собою голу, зірасовану землю. Тільки й чути серед тиші: „цок! цок!... цок! цок!...“

Від залізних бочок, з котрих цівкою ллеть ся паруюча рідина, раз у-раз бігають з повними бідонами носії, постачають інжекторам набої. Важкий дух вуглецю розходить ся в повітрі, здіймаєть ся вгору. Незвичлі Молдувани, що сидять по горах, придивляючись до труїня, крутять носами та спльовують.

А Тиховичови байдуже. Він прислухаєть ся до музики інжекторів, ловить вухом фальшиві тони.

— Гей! звонить інжектор: порожній, мабуть! — гукає він в оден бік.

— До краю добивати, до краю! — звертаєть ся у другий бік.

Врешті все добре.

„Цок-цок!... цок-цок!...“

Падають під ногами кілочки, шийють землю палями інжектори, гупають дрючки, скаче ланцюг — і знов виростають лїнії кілків, знов земля наїжуєть ся кілками, як їжак щетиною.

Здаєть ся, що ті робітники з інжекторами, з дрючками — самі замінились у части якоїсь здоровезної машини, що, добре пущена, рівно, невпинно та невблаганно посуваєть ся вперед, робить визначене діло. Війна йде наспряжки, хоч ворогів не видно. Вони гинуть непомітно для людського ока глибоко під землею, у темряві, гинуть разом з корінєм, яке годувало їх своїм соком.

Поляжуть й невинні у тій війні. Поляжуть столітні крилаті горіхи, делікатні жарделї, сїролисті айви: вуглець забє їх їдким духом. Там, де недавно ще пишалась на сонці буйна рослинність, де кипіло житє та радієть, там буде гола, дика пустеля, без тїни, без билинки...

Чи не такий слїд лишав за собою Атіля?

Коли роботи скінчились, Замфір міг бути певним, що на його винограднику нема більш фільоксери. Не стало теж й розкішних кущів, з якими звязано стільки спогадів, які годували його житє цїле. Не стало тих бочок вина, про які він марив, не стало шматка хлїба... Багато дечого не стало. Пропали й дерева, посажені дідом, прадїдом може... Лишились тільки дрібні діти, божевільний батько та хвора, безсила від перевтоми жінка. Лишив ся бїль у серці та безталанє — і більш нічого... Ах, правда: лишилась ще глуха ненависть до всього, що зветь ся паном, що має спільність з школою, наукою, з законом...

Бідний Замфір!

Давня приказка каже, що лихо не ходить поодінцю, а в парі. Ото-ж те лихо, що відібрало Замфірови хліб, привело з собою й слабість.

Невже той приведений товариш прийшов по жінку?

Того-ж таки дня, як зрубали їх виноградник, Маріора заслабла.

Для виснаженого важкою працею організму не багато бракувало до занепаду. Повернувши над вечір з виноградника, Маріора почула, що її тіпає пропасниця. Загорнувшись кожущанкою, вона лягла на лаві. Голова в неї палала, так що якийсь час їй навіть здавалось, що в неї не голова на в'язах, а палаюча купа зрубаного винограду. Червоні від сліз чи горячки очі мимохіть заплющились, а на чорному тлі темряви блимали перед Маріорою якісь вогні, мигтіли сокири, такі гострі, блискучі, гойдались на стятих дозах зелені рясні китяги винограду... Якісь люде метушать ся перед очима, кублять ся, плигають, з осмалених, чорних стають червоними, як жар... Маріора чує власний голос: „ох, коли-б міні вмерти від тої зарази!...“ Вона їсть корінці, а корінці ростуть у роті, розпихають його, приростають до язика — і язик стає здоровим, як гора, важким, як камінь... Сокири, що мигтіли перед очима, з прудкістю блискавки починають крутити ся над її головою, а врешті спадають на голову раз, другий... Ах, як боляче!...

Почалась гарячка.

На другий день не полекшало. Гарячка жерла молодицю. Маріора раз-у-раз зривалась з постелі, щоб бігти на виноградник — рату-

вати куші — і багато треба було сили, щоб покласти її назад на ліжко та втихомирити...

Замфір спантеличивсь. Він дозволяв ворожкам робити з жінкою, що їм забagnetь ся, аби звести її на ноги. Ворожки шептали над Маріорою, підкурювали її, поїли зіллям — нічого не помагалось. Та-ж сама гарячка, та-ж маячня, той же неспокій...

В просторій молдуванській хаті, вистеленій різнобарвними килимами, обвішаній чудово-тканими рушниками — блимає перед образом лампадка. Нерівне червоне світло від неї якомсь чудно зливається з денним світлом, що тоненькими смужками протискається крізь шпари в причинених віконницях. Зразу, з світла, нічого не можна розібрати в хаті. Чутно тільки стогін слабої, чийсь тихі хлипання та шепотанє. Де далі з присмерку вирізняють ся сумна Замфірова постать, гурток жінок біля постелі слабої та скулені, заплакані діти по кутках. Замфір сидить за столом, підперши голову рукою і дивить ся кудись у простору. Трудно пізнати в ній того повного енергії, сили та життя Замфіра, яким він був ще недавно, перед місяцем. Він тепер осунув ся, його горда, міцна постать наче зігнула ся, зламалась, очі згасли, на виду осів новий вираз — вираз болю й затятости. Замфір сидів і думав. Про що він думав? Чи про свою кривду, про жінку слабу, а чи про діток дрібних, що, крий Боже, посиротіють ще... Хто його зна, про що він думав, сидючи отак, підпершись...

А там, за грубкою, під причілковою стіною, мучилась на постелі Маріора. Жовті, запалі лиця ледве заховали давні риси. Крізь спечені гарячкою уста інколи добував ся ти-

хий стогін, здорові, чорні очі були заплющені, а коли розплющувались, жінка, здавалось, нікого не пізнавала.

Сусідки-молодиці, скупчившись над хорою, про щось з жвавістю сперечалися, показували на порозвішувану по стінах одіж, на Замфіра, на дитий. Інколи поїли хору водою з глечика.

Дітвора хлипала по кутках.

В хаті стояла задуха, пахло сухими васильками, якісь тіни ходили по стінах у при-смерку.

Чекали на попа.

Врешті хтось звістив, що піп йде, а за хвилину у двері всунулась пелехата голова з дзюбатим обличчям, а за нею і довга фігура пан-отцева.

Скінчивши своє діло, піп звернув ся до Замфіра.

— Що-ж ви, нічого не робите слабій?

Замфір махнув рукою.

— Де там нічого... Ворожок та шептук була повна хата...

— А ви-б доктора закликали! — пораяв пан-отець.

Замфір нервово кинув ся.

— Доктора? — скрикнув він, а згаслі очі його блиснули лиховістним вогнем. — Ніколи в світі!... О, я вже доволі маю тих докторів, доволі!...

— Може вмерти вам молодиця отак без поратунку, — вмовляв пан-отець.

— Божа воля... Божа воля... а доктора? на віщо? щоб отруїв міні жінку, як ті виноград?... Ніколи!...

І в очех Замфірових блиснула така завзятість, що пан-отець не зважився довше намовляти його.

— Як собі знаєте, — озвався він, виходячи.

Чужі порозходились. В хаті лишився тільки Замфір з дітьми.

Діти повилазили з кутків, прилипили до матерньої постелі. Замфір теж наближився до хорої, пригорнув до себе дітий і схиливши на груди голову, довго так стояв, мовчазний та замислений, як жива статуя безмірного смутку.

Роботи на лоештьських виноградниках скінчилися. Савченко з Рудиком та робітниками обдивилися усі виноградники — і не знайшли більш філоксери. Тихович закінчив труїне — значить можна було вирушати з Лоештя у друге село, знов на таку-ж роботу, а може й на такі-ж прикrostи. А про те Тихович поспішався як мога швидче покинути село, де зазнав стільки сумних пригод, де стільки витерпів, переболів душею.

От уже й річи спаковано, вже й підводи заїхали. Готово! Можна рушати.

Згорбившись, осунувшись, Тихович смутними очима поглядав на хати й оселі, що лишав за собою... Коли-б уже нові вражіння, нові місця! Враз його погляд зупинився на жалібній корогві, застромленій у тин. Корогов було зроблено з двох почеплених на тичці хусток: білої й чорної. То був знає, що у хаті в мрець.

— Чіне омуріт? — машинально поспитав Тихович візника.

— Фемѣя а луй Замфір Нерон, відповів той суворо.

Тихович здригнув ся, глянув на двір і стрів ся очима з божевільним мош-Дімою. Тихий, лагідний як дитина дідок на цей раз не осьміхав ся. Втопивши в Тиховича повні дикого гніву та ненависні очи, мош-Діма підняв до гори кулак і потряс їм на здогін Тиховичови...

Але коні шарпнули, і мош-Діма разом з жалібною корогвою счезли, закриті хмарою курави ..

Лютый, 1895.

З М І С Т.

	Стор.
1. По людському	3—17
2. Помстив ся	18—33
3. Посол від чорного царя	34—48
4. „Пе коптьор“	49—79
5. Для загального добра	80—146

Оповідка.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала досі в белетристичній серії отсі книжки:

Ціна в коронній вал.

1. Стефан Ковалів. Девертир і иньші оповіданя	1'60 к.
2. Іван Франко. Поеми.	1'60 „
3. Ольга Кобилянська. Покора і иньші оповід.	1'40 „
4. Ію де Мопасан. Дика пані і иньші оповіданя	1'30 „
5. Іван Франко. Полуйка і иньші бориславські оповіданя	1'40 „
6. Наталія Кобринська. Дух часу і иньші оповід.	1'60 „
7. Кнут Гамсун. Голод, роман.	2'20 „
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1'60 „
9. Стефан Ковалів. Громадські промисловці. .	1'60 „
10. Уїлліям Шекспір. Гамлет, принц данський	1'80 „
11. Генрик Понтоппідан. Із Хат. Оповіданя . .	1'40 „
12. Богдан Лепкий. З життя. Оповіданя. . . .	1'20 „
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1'60 „
14. Михайло Коцюбинський. В путях шайтана. Оповіданя	1'60 „
15. Уїлліям Шекспір. Приборкана гоструха . .	1'40 „
16. Панас Мирний. Лихі люди	1'40 „
17. Короленко. Судний день	1'20 „
18. У. Шекспір. Макбет	1'60 „
19. К. Гудков. Урієль Акоста	1'40 „
20. У. Шекспір. Коріолан	1'80 „
21. Михайло Яцків. В царстві сатани	1'60 „
22. Панас Мирний. Морозенко	0'90 „
23. Лесь Мартович. Нечитальник.	1'60 „
24. Михайло Коцюбинський. По людському .	3'00 „

Ціни подані за оправні примірники. Брошурованих не продаєть ся.

У другій, науковій серії, вийшли:

1. Кароль Кавцкі, Народність і її початки. Ціна книжки 60 сот.
2. Фр. Енгельс: Людвік Фаєрбах. Переклад Будового. Ціна 50 сот.
3. Фр. Енгельс: Початки родини приватної власности і держави. Ціна 1 кор. 50 сот.

Брошур другої серії не оправляєть ся.

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26

1938. IV. 7381